

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΔΙΕΘΝΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ

ΤΜΗΜΑ ΔΙΕΘΝΩΝ ΕΥΡΩΠΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΩΝ

ΣΠΟΥΔΩΝ

Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΩΝ & ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ: ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ

ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ (Πρόγραμμα Jean Monnet)

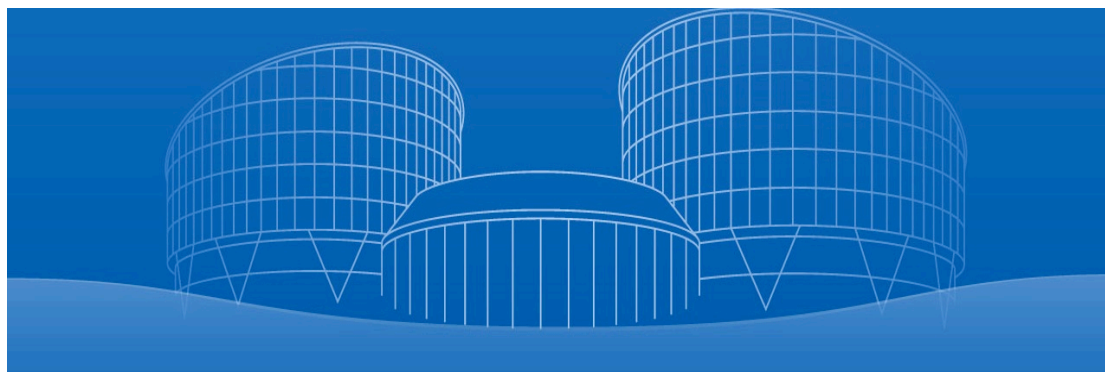
ΕΠΙΒΛΕΠΟΥΣΑ ΚΑΘΗΓΗΤΡΙΑ: ΚΑΡΑΓΕΩΡΓΟΥ ΒΑΣΙΛΙΚΗ

Διπλωματική Εργασία:

Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της
Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του
Ανθρώπου

Η συμβολή της νομολογίας του Ευρωπαϊκού
Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Πηγή φωτογραφίας εξωφύλλου: <http://www.mediadefence.org>

ΠΑΠΑΔΟΠΟΥΛΟΣ ΒΑΣΙΛΕΙΟΣ | Α.Μ.: 1213Μ080

Αθήνα, Μάιος 2016

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	4
Κεφάλαιο 1	6
Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως εγγυητής της περιβαλλοντικής προστασίας.....	6
Α.) Εισαγωγικές παρατηρήσεις επί της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	6
Β.) Η περιβαλλοντική πολιτική του Συμβουλίου της Ευρώπης - Η απουσία αυτοτελούς δικαιώματος σε υγιές και ασφαλές περιβάλλον στο σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	12
Γ.) Συγκριτικές προσεγγίσεις της Σύμβασης με άλλες διακηρύξεις και συμβατικά καθεστώτα, διεθνή ή περιφερειακά.....	16
Δ.) Το ζήτημα της προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ - Η σχέση της ΕΣΔΑ με την ενωσιακή έννομη τάξη και το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.....	23
Ε.) Το δόγμα του ζωντανού κειμένου	28
ΣΤ.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	31
Κεφάλαιο 2	33
Η περιβαλλοντική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της ερμηνείας και εφαρμογής των ουσιαστικών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου.....	33
Α.). Τα ουσιαστικά δικαιώματα της Σύμβασης	34
Α. i.). Το δικαίωμα στη ζωή – Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ	34
Α. ii). Το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή - Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ	43
Α. iii) Το δικαίωμα στην προστασία της ιδιοκτησίας – Άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ.....	58
Β.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	67
Κεφάλαιο 3	69
Η περιβαλλοντική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της ερμηνείας και εφαρμογής των διαδικαστικών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου	69
Α.) Τα διαδικαστικά δικαιώματα και οι δικονομικές εγγυήσεις της Σύμβασης	69
Α. i) Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης – Άρθρο 10 της ΕΣΔΑ	69
Α. ii) Το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης - Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ	76
Α. iii) Το δικαίωμα πραγματικής (αποτελεσματικής) προσφυγής – Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ	82

B.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	86
Κεφάλαιο 4	88
Αξιολογικές κρίσεις επί των εγγυήσεων που παρέχει το σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας.....	88
Α.) Η αρχή της προφύλαξης στο σύστημα προστασίας της ΕΣΔΑ – Η προϋπόθεση του θύματος ως sine qua non όρος για την κατάθεση προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ στις περιβαλλοντικές διαφορές.....	88
Β.) Το δόγμα του περιθωρίου εκτίμησης	93
Γ.) Το ζήτημα της «δίκαιης ικανοποίησης» στην περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ.....	96
Δ.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις.....	98
Συμπεράσματα	99
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	102

Εισαγωγή

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ως και «η Σύμβαση» ή «ΕΣΔΑ») δεν κατοχυρώνει στις διατάξεις της ρητώς και αυτοτελώς το δικαίωμα σε υγιές, βιώσιμο και ασφαλές περιβάλλον. Συνεπάγεται το δεδομένο της μη κατοχύρωσης αυτής, με τρόπο αυτοματικό, ότι η Σύμβαση δεν δύναται να προσφέρει στα υποκείμενα των δικαιωμάτων οποιουδήποτε είδους περιβαλλοντική προστασία, εξαιτίας του λόγου αυτού και μόνον; Στο σύστημα προστασίας που εισάγει η Σύμβαση, στο επίκεντρο του οποίου βρίσκεται ο άνθρωπος και τα δικαιώματά του, τι θέση καταλαμβάνει το περιβάλλον και η προστασία αυτού; Τα τεθέντα ερωτήματα δεν μπορούν να απαντηθούν παρά μόνον αν επιχειρηθεί μια κατάδυση στην περιβαλλοντική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (στο εξής ως και «το ΕΔΔΑ» ή «Δικαστήριο»), και αντίστοιχα στη διαμορφωθείσα ερμηνεία των άρθρων της Σύμβασης, προκειμένου να ανιχνευθεί η σχέση που ανέπτυξαν η Σύμβαση και το Δικαστήριο προκειμένου να συνδέσουν τα ανθρώπινα δικαιώματα με το περιβάλλον.

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να αναδείξει τη σημασία και την αξία της συμβολής της Σύμβασης και της νομολογίας του ΕΔΔΑ σε ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας. Συγκεκριμένα, η παρούσα εργασία, μέσω της μελέτης και της ανάλυσης ενός αριθμού αποφάσεων του Δικαστηρίου, έτσι όπως αυτή έχει αναλυθεί περαιτέρω στην ελληνική και ξενόγλωσση βιβλιογραφία και αρθρογραφία, φιλοδοξεί να απαντήσει στο ερώτημα εάν η Σύμβαση και το ΕΔΔΑ, ως αυθεντικός ερμηνευτής της Σύμβασης, μπορούν να παρέχουν ένα ελάχιστο επίπεδο αποτελεσματικής προστασίας του περιβάλλοντος και να παρεμβαίνουν ουσιαστικά στο ζήτημα αυτό μέσω της προστασίας των επιμέρους ατομικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τη Σύμβαση και το Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο αυτής. Η παρεχόμενη προστασία τελεί βεβαίως υπό τον όρο της έλλειψης ενός κατάλληλου και επαρκούς κανονιστικού πλαισίου, το οποίο συνίσταται στη μη ρητή κατοχύρωση συγκεκριμένης διάταξης στο νομικό σύστημα της Σύμβασης που να προβλέπει δικαίωμα σε υγιές και ασφαλές περιβάλλον. Σε περίπτωση καταφατικής απάντησης, θα εξεταστεί περαιτέρω ως που εκτείνεται η παρεχόμενη προστασία αυτή.

Όσον αφορά τη δομή της εργασίας, εισαγωγικά θα επισημανθούν ορισμένα επιμέρους χαρακτηριστικά του καθεστώτος που εισήγαγε η Σύμβαση τα οποία την καθιστούν υποδειγματική στον τομέα της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ενώ επιπλέον θα αναλυθεί η λειτουργία και ο ρόλος του ΕΔΔΑ. Στη συνέχεια, θα γίνει αναφορά στην περιβαλλοντική πολιτική του Συμβουλίου της Ευρώπης και θα αναδειχθεί το ζήτημα της μη κατοχύρωσης ενός αυτοτελούς δικαιώματος στο περιβάλλον στο σύστημα της Σύμβασης, υπό το πρίσμα της ιστορικής συγκυρίας υπό το οποίο συνελήφθη και υιοθετήθηκε το κείμενο της ΕΣΔΑ. Στη συνέχεια θα γίνουν συγκριτικές προσεγγίσεις και συσχετισμοί με άλλα διεθνή καθεστώτα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, διακηρυκτικά ή συμβατικά, προκειμένου να αναδειχθεί η πρόοδος που έχει σημειωθεί σε διεθνές επίπεδο, όσον αφορά την κατοχύρωση ενός δικαιώματος στο περιβάλλον. Στη συνέχεια θα γίνει ιδιαίτερα μνεία στη σχέση που συνδέει την ενωσιακή έννομη τάξη με την ΕΣΔΑ και θα αναλυθεί το ειδικότερο ζήτημα της προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στο σύστημα της Σύμβασης, ενώ περαιτέρω θα αναλυθεί ο ρόλος του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης σε ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας. Κατόπιν, η εργασία θα εστιάσει αποκλειστικά στο έργο που προσέφερε το ΕΔΔΑ με την περιβαλλοντική του νομολογία. Χωρίζοντας τη νομολογία σε αυτήν που αφορά τα ουσιαστικά δικαιώματα της Σύμβασης αφενός και εκείνη που αφορά τα διαδικαστικά δικαιώματα αφετέρου, θα αναπτυχθούν θεματικές αντίστοιχες με τα επίμαχα άρθρα της Σύμβασης που μας απασχολούν, ενώ θα γίνει η προσπάθεια να ιχνηλατηθεί η εξέλιξη της νομολογίας του ΕΔΔΑ σε ζητήματα προστασίας του περιβάλλοντος στο πλαίσιο της ερμηνείας των άρθρων αυτών. Η παρούσα εργασία αναλύει επιλεγμένες αποφάσεις που στιγμάτισαν με τη δυναμική τους την εξέλιξη της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ, ενώ παρεμπιπτόντως θα αναφερθούν και λοιπές αποφάσεις που σχετίζονται με τις υπό ανάλυση αποφάσεις. Τέλος, θα διατυπωθούν ορισμένες αξιολογικές κρίσεις σχετικά με την αποτελεσματικότητα και την έκταση της προστασίας που παρέχει το σύστημα της ΕΣΔΑ σε ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας μέσω της ερμηνείας των ατομικών δικαιωμάτων, καθώς και ποια είναι εκείνα τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του δικαιοδοτικού συστήματος της Σύμβασης που οριοθετούν την προστασία αυτή, ενώ τέλος θα διατυπωθούν ορισμένες συμπερασματικές παρατηρήσεις επί των ζητημάτων που ανεφάνησαν κατά την εκπόνηση της παρούσας εργασίας.

Κεφάλαιο 1

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου ως εγγυητής της περιβαλλοντικής προστασίας

A.) Εισαγωγικές παρατηρήσεις επί της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, όπως είναι ο πλήρης τίτλος της, άλλως γνωστή ως η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950 από τα τότε κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης – τέθηκε σε ισχύ τον Σεπτέμβριο του 1953) υπήρξε, σε επίπεδο διεθνούς συμβατικού δικαίου, η πρώτη περιφερειακή πολυμερής σύμβαση που στόχο είχε την εγκατάσταση ενός συμβατικού συστήματος προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων¹. Η Σύμβαση στις διατάξεις της κατοχυρώνει θεσμικά μια δέσμη θεμελιωδών ατομικών δικαιωμάτων πρώτης γενιάς, ενώ περαιτέρω προβλέπει την ίδρυση ενός διεθνούς, ανεξάρτητου και αμερόληπτου δικαιοδοτικού οργάνου, του πρώτου στο είδος του, του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου². Σκοπός του οργάνου αυτού είναι η αποτελεσματική εφαρμογή της Σύμβασης μέσω της προστασίας και διασφάλισης των υποκειμένων, ως φορέων δικαιωμάτων, σε περίπτωση παραβίασης των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων, από τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση κράτη-μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης (Άρθρα 32, 33 και 34 της Σύμβασης).

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου υιοθετήθηκε στα πλαίσια του έργου του Συμβουλίου της Ευρώπης, το οποίο ιδρύθηκε το 1949 με στόχο την ευρωπαϊκή ενοποίηση μετά το τέλος του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου. Η Σύμβαση αποτελεί κορυφαίο διεθνές κείμενο το οποίο έχει ως καταστατικό σκοπό και

---

¹ Ακολουθώντας βεβαίως την **Οικουμενική Διακήρυξη για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα** που υιοθετήθηκε από την Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ το έτος 1948 (10.12.1948) στο Παρίσι, το οποίο αποτελούσε κατά την περίοδο εκείνη το πρώτο και μοναδικό διεθνές κείμενο που κατέγραφε κατά τρόπο συνεκτικό ένα σύνολο δικαιωμάτων ατομικών, πολιτικών, οικονομικών, κοινωνικών και πολιτιστικών.

² Το Συμβούλιο της Ευρώπης υιοθέτησε μια συνθήκη για τα οικονομικά και κοινωνικά δικαιώματα, τον **Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Χάρτη**. Ο Ευρωπαϊκός Κοινωνικός Χάρτης διαθέτει τα δικά του εποπτικά όργανα, που σε περιορισμένες περιστάσεις δέχονται καταγγελίες. Ωστόσο ο Χάρτης δεν διαθέτει ξεχωριστό δικαιοδοτικό μηχανισμό.

αντικείμενο την προάσπιση και προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και ελευθεριών, αλλά και την εγκαθίδρυση και την εμπέδωση των δημοκρατικών αξιών, της νομιμότητας και του κράτους δικαίου στο έδαφος των 47 Κρατών Μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης, τα οποία υποχρεωτικά δεσμεύονται από τις διατάξεις της Σύμβασης, καθώς τα υποψήφια προς ένταξη και συμμετοχή στο Συμβούλιο της Ευρώπης κράτη πρέπει να προβούν στην προσχώρηση στη Σύμβαση και στα Πρόσθετα Πρωτόκολλα αυτής, στην πιστή τήρησή τους και στην ομαλή εκτέλεση των αποφάσεων του ΕΔΔΑ³. Το ιδεολογικό και πολιτικό στίγμα της Σύμβασης είναι σαφές, αν ληφθεί υπόψιν ότι το ΕΔΔΑ στην απόφαση Gul κ.α. κατά Τουρκίας (08.06.2010), υπόθεση που αφορούσε την παραβίαση της ελευθερίας της έκφρασης λόγω καταδίκης διαδηλωτών που φώναζαν συνθήματα υπέρ παράνομης οργάνωσης σε ειρηνική διαδήλωση, αποφάσισε μεταξύ άλλων ότι «...η **δημοκρατία συνιστά [...] το μόνο πολιτικό μοντέλο στο οποίο αποβλέπει η Σύμβαση και, άρα, το μόνο που είναι συμβατό με αυτή**»⁴.

Η Σύμβαση εμπνέεται από την Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁵ που υιοθετήθηκε από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ την 10η Δεκεμβρίου 1948⁶. Αρχικά η Σύμβαση κατοχύρωνε έναν ελάχιστο πυρήνα ατομικών δικαιωμάτων πχ δικαίωμα στη ζωή, δικαίωμα στην προσωπική ελευθερία και ασφάλεια, δικαίωμα σε δίκαιη δίκη πολιτική ή ποινική, δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης, ενώ εμπεριείχε και μια σειρά απαγορεύσεων όπως απαγόρευση των βασανιστηρίων και άλλων μορφών κακομεταχείρισης και απάνθρωπης ή ταπεινωτικής ποινής, απαγόρευση της δουλείας κ.α.. Ωστόσο στην πορεία, με την προσθήκη ουσιαστικών δικαιωμάτων και ελευθεριών υπό τη μορφή Πρωτοκόλλων, η Σύμβαση διεύρυνε αξιοσημείωτα το κανονιστικό της περιεχόμενο, με την προσθήκη πχ του 1ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου για την προστασία της περιουσίας κ.α. Στη σημερινή της

---

³ Η Ελλάδα κύρωσε τη Σύμβαση δυνάμει του ΝΔ 53/1974 (ΦΕΚ Α' 256) «*Σύμβασις δια την Προάσπισιν των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών*», αφού είχε προηγηθεί η κύρωση αυτής και του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου δυνάμει του Ν. 2329/1953 τον οποίο ωστόσο κατήγγειλε η χούντα των συνταγματαρχών. Σύμφωνα δε με το άρθρο 28 παρ. 1 εδ. α' του Συντάγματος, η Σύμβαση από την κύρωσή της και τη θέση της σε ισχύ έχει τυπική δύναμη υπέρτερη κάθε άλλης αντίθετης διάταξης νόμου.

⁴ Μαργανάς, Αντώνης Δ./ Χρυσανθάκης, Χαράλαμπος/ Βανδώρος, Δημήτρης/ Καρατζά, Λίλα - Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και ερμηνευτικά σχόλια / Συλλογικό έργο- 3η έκδ. - Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2011. – σελ. 3-4, Εισαγωγικές παρατηρήσεις

⁵ UN Human Rights Office of the High Commissioner, Universal Declaration of Human Rights, Διαθέσιμο στο: <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁶ Προοίμιο της Σύμβασης: «*Αι συμβαλλόμεναι Κυβερνήσεις, Μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης... Έχουσαι υπ' όψιν την Παγκόσμιον Δήλωσιν των δικαιωμάτων του ανθρώπου, ην διεκήρυξεν η Γενική Συνέλευσις των Ηνωμένων Εθνών την 10ην Δεκεμβρίου 1948...*»

μορφή, κατόπιν των τροποποιήσεων που υπέστη από τα πρωτόκολλα υπ' αριθμ. 11 και 14, η Σύμβαση αποτελείται από το Προοίμιο, το Άρθρο Πρώτο το οποίο εισάγει γενική υποχρέωση σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το Πρώτο Μέρος (Άρθρα 2 έως 18) στο οποίο απαριθμούνται τα κατοχυρωμένα δικαιώματα και ελευθερίες, το Δεύτερο Μέρος (Άρθρα 19 έως 51) στο οποίο προβλέπονται τα σχετικά με τη σύσταση και τη λειτουργία του ΕΔΔΑ, το Τρίτο Μέρος (Άρθρα 52 έως 59) που αφορά διάφορες διατάξεις, καθώς και τα Πρωτόκολλα υπ' αριθμ. 1, 4, 6, 7, 12 και 13. Αξίζει να σημειωθεί ότι ορισμένα κράτη μέλη έχουν επικυρώσει μερικά μόνο από τα Πρωτόκολλα της Σύμβασης.

Η σημαντικότερη ίσως τομή στην εξελικτική πορεία της Σύμβασης είναι η υιοθέτηση του 11ου Πρωτοκόλλου (τέθηκε σε ισχύ την 01.11.1998). Το Πρωτόκολλο αυτό κατήργησε το προηγούμενο καθεστώς σύμφωνα με το οποίο υπήρχαν τρία (3) όργανα αρμόδια για την εξέταση των προσφυγών: η Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία ήταν ένα προδικαστικό όργανο το οποίο αποφάσιζε επί του παραδεκτού της προσφυγής, το Συμβούλιο Υπουργών και το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου. Το εν λόγω Πρωτόκολλο αφαίρεσε από την Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης το δικαιοδοτικό της ρόλο⁷, ενοποίησε την Επιτροπή και το Δικαστήριο, αναβάθμισε ουσιαστικά το ρόλο του ΕΔΔΑ και, το πιο σημαντικό, κατέστησε την ατομική προσφυγή ένα πραγματικό δικονομικό δικαίωμα το οποίο απονέμεται σε κάθε πρόσωπο, καταργώντας έτσι το προηγούμενο καθεστώς όπου τα αιτήματα των προσφευγόντων έπρεπε να εγκριθούν προηγουμένως ως επιτρεπτά από την Επιτροπή Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων. Έχοντας λοιπόν το προνόμιο του ευρύτατου *locus standi*, τα προσφεύγοντα άτομα και τα εναγόμενα Κράτη καθίστανται ουσιαστικά δικονομικά ισάξια μέρη της δίκης ενώπιον του ΕΔΔΑ (βλ. Άρθρο 35 της Σύμβασης)⁸. Το γεγονός ότι η Σύμβαση κατοχυρώνει στις διατάξεις της όχι απλά ένα διεθνές δικαιοδοτικό όργανο, αλλά έναν ολοκληρωμένο μηχανισμό ελέγχου της συμμόρφωσης των συμβαλλομένων Κρατών στις αποφάσεις του ΕΔΔΑ, την καθιστά σε παγκόσμιο επίπεδο ένα μοναδικό παράδειγμα πολιτικής ολοκλήρωσης, σε σχέση

⁷ Η Επιτροπή Υπουργών του Συμβουλίου της Ευρώπης δραστηριοποιείται στο πεδίο της επίβλεψης της εκτέλεσης των αποφάσεων του ΕΔΔΑ (Άρθρο 46 παρ. 2 ΕΣΔΑ).

⁸ Προς τον θεσμό της ατομικής προσφυγής αντιπαραβάλλεται εκείνος της διακρατικής προσφυγής του Άρθρου 33 (πρώην 24) της ΕΣΔΑ κατά το οποίο: «Κάθε Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος μπορεί να προσφύγει στο Δικαστήριο για κάθε παραβίαση των διατάξεων της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων της, που θεωρεί ότι μπορεί να καταλογισθεί σε ένα άλλο Υψηλό Συμβαλλόμενο Μέρος». Η σχετική δυνατότητα δεν έχει χρησιμοποιηθεί ευρέως από τα κράτη μέλη, ακριβώς εξαιτίας της πολιτικής ολοκλήρωσης την ευρωπαϊκής ηπείρου.

με λοιπά περιφερειακά και διεθνή καθεστώτα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων^{9 10}. Βέβαια, με τα χρόνια παρατηρήθηκε μια πρωτοφανής συσσώρευση ατομικών προσφυγών ενώπιον του ΕΔΔΑ, εξαιτίας ακριβώς αυτής της δυνατότητας που απονεμήθηκε στα άτομα, αλλά και της διεύρυνσης που γνώρισε το Συμβούλιο της Ευρώπης με την είσοδο νέων κρατών-μελών από την Κεντρική και την Ανατολική Ευρώπη. Τη νέα αυτή κατάσταση κλήθηκε να αντιμετωπίσει η Σύμβαση με την υιοθέτηση του 14ου Πρωτοκόλλου (τέθηκε σε ισχύ την 01.06.2010), το οποίο, μεταξύ άλλων, εισήγαγε την απλούστευση και την επιτάχυνση της διαδικασίας ενώπιον του ΕΔΔΑ. Προς την κατεύθυνση αυτή, σημαντική υπήρξε και η συμβολή του θεσμού της πιλοτικής δίκης¹¹.

Καταστατικός σκοπός και αποστολή του ΕΔΔΑ είναι η εφαρμογή και η ερμηνεία της Σύμβασης. Το ΕΔΔΑ, πάντα κατόπιν προσφυγής που υποβάλλεται από πολίτες, μη κυβερνητικές οργανώσεις ή ενώσεις πολιτών (ατομική προσφυγή βλ. Άρθρο 34της Σύμβασης)¹², οι οποίοι πιστεύουν ότι έχει παραβιασθεί ευθέως ένα ή περισσότερα δικαιώματά τους όπως αυτά κατοχυρώνονται στη Σύμβαση, και πάντως σε καμία περίπτωση αυτεπαγγέλτως, προχωρά στον έλεγχο της πιθανολογούμενης εκ μέρους της δράσης των κρατών μελών παραβίασης των δικαιωμάτων και των ελευθεριών που απονέμονται από τη Σύμβαση. Το ΕΔΔΑ εξετάζει τα πραγματικά περιστατικά, στα οποία ανήκουν οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων. Εάν η προσφυγή γίνει δεκτή, εάν δηλαδή το ΕΔΔΑ διαπιστώσει όντως την ύπαρξη παραβίασης ενός ή περισσότερων δικαιωμάτων από κράτος μέλος, τότε εκδίδεται διαπιστωτική απόφαση η οποία έχει δεσμευτική ισχύ και η καθής εμπλεκόμενη χώρα υποχρεούται να την εκτελέσει, υποχρεούται δηλαδή σε άμεση συμμόρφωση προς την καταδικαστική απόφαση. Η συμμόρφωση αυτή συνίσταται στη λήψη ατομικών ή και γενικών μέτρων εκτελέσεως της απόφασης στην εσωτερική έννομη τάξη¹³, στον

---

⁹ *Buergenthal, Thomas*: The Evolving International Human Rights System στο: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011 σελ. 336-339

¹⁰ *Shelton, Dinah*: The Promise of Regional Human Rights System στο: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011 – σελ. 252-253

¹¹ *Σισιλιάνος, Α.- Α.* - ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη ικανοποίηση - Εκτέλεση , Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2013, σελ. 1-32 (Εισαγωγή - Προοίμιο), 495-496 (Άρθρο 13 – Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής)

¹² Ή ακόμα και από συμβαλλόμενο κράτος, στην περίπτωση της διακρατικής προσφυγής. Η περίπτωση αυτή βέβαια δεν θα μας απασχολήσει στην παρούσα μελέτη.

¹³ *Περράκης, Στέλιος* – Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ηνωμένα Έθνη, Περιφερειακά συστήματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, γ' έκδοση, 2009 – σελ. 184

τερματισμό της παραβίασης της Σύμβασης και στην αποκατάσταση της προτέρας κατάστασης (Άρθρο 46 παρ.1 ΕΣΔΑ)¹⁴.

Στο σημείο αυτό αξίζει να απαριθμηθούν ορισμένα χαρακτηριστικά του δικαιοδοτικού συστήματος που καθιερώνει η Σύμβαση, τα οποία εμφανίζουν αυξημένο ενδιαφέρον στα πλαίσια της παρούσας ερευνητικής εργασίας, δεδομένης της έλλειψης αυτοτελούς περιβαλλοντικής διάταξης στο σύστημα προστασίας της Σύμβασης¹⁵:

- 1) Οι πολίτες, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και οι ενώσεις προσώπων δικαιούνται να υποβάλλουν προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ μόνο κατόπιν παραβίασης ενός ή περισσότερων εκ των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται αποκλειστικά από τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της, εξαιτίας πράξης ή παράλειψης ενός ή περισσότερων από τα κράτη μέλη (Άρθρο 34 ΕΣΔΑ). Με άλλα λόγια, η Σύμβαση απαιτεί ο προσφεύγων ενώπιον του ΕΔΔΑ να είναι θύμα παραβίασης των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων του εξαιτίας πράξης μίας δημόσιας αρχής (πχ δικαστήριο) κράτους μέλους. Η απειλή παραβίασης ή η πιθανολόγηση παραβίασης δεν επαρκεί ως λόγος και δεν μπορεί να δικαιολογήσει την προσφυγή, και επομένως οι σχετικές προσφυγές θα απορρίπτονται. Η προϋπόθεση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία αν αναλογιστεί κανείς τον βαρύνοντα ρόλο που καταλαμβάνουν η αρχή της πρόληψης και η αρχή της προφύλαξης στο (διεθνές και εθνικό) δίκαιο του περιβάλλοντος και στην περιβαλλοντική νομολογία (θα αναφερθούμε αναλυτικότερα σε μεταγενέστερο σημείο της μελέτης).
- 2) Η παραβίαση των δικαιωμάτων πρέπει να είναι ευθεία και προσωπική. Με άλλα λόγια, ο προσφεύγων δεν μπορεί να καταθέσει προσφυγή για λογαριασμό τρίτου προσώπου, ή για οτιδήποτε δεν εμπίπτει στην ιδιωτική του σφαίρα. Συνεπώς, γίνεται αντιληπτό ότι προσφυγές που κατατίθενται υπέρ της προστασίας βαλλόμενων περιβαλλοντικών στοιχείων, ως αυτόνομων αγαθών, ενώ όμως δεν πλήττονται κατοχυρωμένα από τη Σύμβαση ατομικά δικαιώματα του προσφεύγοντος, δεν μπορούν να γίνουν δεκτές. Στο σημείο αυτό αναδεικνύεται η ανθρωποκεντρική φύση της Σύμβασης σύμφωνα με την οποία αποδίδεται ιδιαίτερη βαρύτητα στην προστασία της ποιότητας ζωής, της

---

¹⁴ Sands, Philippe/ Peel, Jacqueline - Principles of international environmental law, Cambridge University Press, 3η έκδοση, 2012, σελ. 180-181

¹⁵ Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Ερωτήσεις και απαντήσεις, www.echr.coe.int

υγείας, του ζωτικού χώρου και των οικονομικών συμφερόντων των ατόμων. Καθίσταται έτσι σαφές ότι επιβλαβείς επιδράσεις στο περιβάλλον το ίδιο ως έννομο αγαθό, και όχι στα άτομα, δεν δύνανται να θεμελιώσουν προσφυγή¹⁶. Στη βάση της προϋπόθεσης αυτής έχει αναπτυχθεί η θεωρία του «πρασινίσματος» των δικαιώτων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων («greening» of human rights law) στην οποία θα ανφερθούμε αναλυτικότερα κατωτέρω¹⁷.

- 3) Η προσφυγή μπορεί να υποβληθεί μόνον κατόπιν εξάντλησης όλων των εσωτερικών εθνικών ένδικων μέσων, μέχρι τον ανώτατο βαθμό (Άρθρο 35 της Σύμβασης). Στην περίπτωση της Ελλάδας αυτό σημαίνει ότι μια υπόθεση μπορεί να οδηγηθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ μόνο εφόσον έχει κριθεί στον ανώτατο βαθμό, ήτοι μόνο εφόσον έχει αποφανθεί επ' αυτής το Συμβούλιο της Επικρατείας ή ο Άρειος Πάγος. Η προϋπόθεση αυτή τονίζει τον επικουρικό χαρακτήρα του συστήματος προστασίας που καθιερώνει η Σύμβαση, στο οποίο θα επανέλθουμε αργότερα. Πάντως, η διάταξη του Άρθρου 35 ερμηνεύεται από το ΕΔΔΑ σε συνδυασμό με εκείνη του Άρθρου 13 που κατοχυρώνει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής, ούτως ώστε να επιτρέπει παρεκκλίσεις από την αρχή της επικουρικότητας, σε περίπτωση που το ΕΔΔΑ κρίνει ότι τα εσωτερικά ένδικα μέσα δεν είναι ικανά να παρέχουν επαρκή προστασία.
- 4) Η προσφυγή θα πρέπει να στρέφεται μόνον κατά δημόσιας αρχής (πχ δικαστηρίου) και όχι κατά ιδιωτών ή νομικών προσώπων ιδιωτικού δικαίου.
- 5) Επιπροσθέτως, ως αρνητική προϋπόθεση, ο προσφεύγων δεν θα πρέπει να προβάλλει το πρώτον ενώπιον του ΕΔΔΑ τους ισχυρισμούς του περί παραβίασεως των δικαιωμάτων του που κατοχυρώνονται από τη Σύμβαση. Θα πρέπει αντιθέτως να έχει ήδη επί της ουσίας προβάλλει τους ισχυρισμούς αυτούς ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων.
- 6) Η προσφυγή πρέπει να υποβληθεί ενώπιον του ΕΔΔΑ μέσα σε αποκλειστική προθεσμία έξι (6) μηνών, από την ημερομηνία της τελεσίδικης δικαστικής

---

¹⁶ Κυριτσάκη, Ιωάννα Α. - Το δικαίωμα στο περιβάλλον : Υπό το πρίσμα του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης / 1η έκδ. - Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2010. – σελ. 1

¹⁷ Boyle, Alan - Human Rights and the Environment: A Reassessment, σελ. 1

Ανανεωμένη έκδοση παλαιότερου άρθρου που δημοσιεύθηκε το 2008 στο 18 Fordham Environmental Law Review 471-511. Διαθέσιμο στο:

http://www.law.ed.ac.uk/includes/remote_people_profile/remote_staff_profile?sq_content_src=%2BdXJsPWh0dHAIM0EIMkYIMkZ3d3cyLmXhdY5lZC5hYy51ayUyRmZpbGVfZG93bmxvYWQIMkZwdWJsaWNhdGlbnMIMkYwXzEyMjFfaHVtYW5yaWdodHNvcnVudmlyb25tZW50YWxyaWdodHNhcmVhc3Nlcy5wZGYmYWxsPTE%3D [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

απόφασης που εξέδωσε το ανώτατο δικαστήριο του κράτους μέλους. Εκπρόθεσμες προσφυγές απορρίπτονται ως απαράδεκτες (Άρθρο 35 παρ. 1 της Σύμβασης).

- 7) Το ΕΔΔΑ δεν είναι εφετειακό ή αναιρετικό δικαστήριο με κανένα τρόπο, συνεπώς δεν ακυρώνει, δεν τροποποιεί, δεν ανακαλεί και δεν εξαφανίζει αυτομάτως αποφάσεις εθνικών δικαστικών αρχών, που αποτέλεσαν την γενέθλιο αίτια της παραβίασης. Το ΕΔΔΑ δεν συνιστά τέταρτο βαθμό δικαιοδοσίας¹⁸.
- 8) Σύμφωνα με το Άρθρο 41 της Σύμβασης («Δίκαιη ικανοποίηση»), εάν το ΕΔΔΑ «...κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της...χορηγεί...στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση», με την έννοια της χρηματικής αποζημίωσης για την βλάβη που υπέστη ο προσφεύγων. Έτσι καθίσταται σαφές ότι ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο το ΕΔΔΑ μπορεί να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις των προσφευγόντων, είναι με το να τους απονεμίει αποζημιώσεις. Αν αναλογιστούμε την περίπτωση των περιβαλλοντικών βλαβών, όπου η ικανοποίηση του βλαπτόμενου προσώπου μπορεί μεν να συνίσταται στη χρηματική αποζημίωση, εκτείνεται όμως και στην αποκατάσταση του περιβάλλοντος στη μορφή που είχε προ της επελθούσας βλάβης, τότε αντιλαμβανόμαστε ότι ο περιορισμός του ΕΔΔΑ στην απονομή χρηματικών ικανοποιήσεων είναι βαρύνουσας σημασίας¹⁹.

B.) Η περιβαλλοντική πολιτική του Συμβουλίου της Ευρώπης - Η απουσία αυτοτελούς δικαιώματος σε υγιές και ασφαλές περιβάλλον στο σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Παρότι δεν διαθέτει σχετική ρητή εντολή για τη θέσπιση προστατευτικών διατάξεων για το περιβάλλον, το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει υιοθετήσει διαμέσου των οργάνων του, ήτοι της Επιτροπής Υπουργών και της Κοινοβουλευτικής Συνέλευσης, μια σειρά κειμένων και πολιτικών που να σχετίζονται με την περιβαλλοντική προστασία. Συγκεκριμένα, η Κοινοβουλευτική Συνέλευση έχει ψηφίσει μια σειρά μη δεσμευτικών προτάσεων σχετικά με την περιβαλλοντική προστασία. Από την άλλη, το Συμβούλιο της Ευρώπης έχει υιοθετήσει μια σειρά

¹⁸ Μαγγανάς, Αντώνης Δ./ Χρυσανθάκης, Χαράλαμπος/ Βανδώρος, Δημήτρης/ Καρατζά, Λίλα – όπ. π. (σημ. 4) - σελ. 5-9 (Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – Προϋποθέσεις για την άσκηση της προσφυγής)

¹⁹ Χρυσόγονος, Κώστας Χ. - Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006, σελ. 14-21

συνθηκών οι οποίες αφορούν την προστασία των ζώων (1968, 1976), την προστασία των αρχαιολογικών χώρων (1969), την προστασία της άγριας ζωής (Σύμβαση της Βέρνης του 1979), την αστική ευθύνη από περιβαλλοντική ζημία (1993), την προστασία του περιβάλλοντος μέσω του ποινικού δικαίου (1998) και την προστασία του τοπίου (2000)²⁰.

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, η οποία υιοθετήθηκε από τα κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης, υπακούει σε μια λογική αυστηρά ατομοκεντρική, καθώς από το ίδιο το σώμα αυτής αλλά και από τα Πρωτόκολλα που τη συνοδεύουν, απουσιάζει πλήρως οποιαδήποτε αναφορά σχετική με την προστασία του περιβάλλοντος, καθόσον σε κανένα από τα άρθρα της δεν κατοχυρώνεται ρητώς και αυτοτελώς το δικαίωμα σε ένα υγιές, βιώσιμο και ασφαλές περιβάλλον^{21 22}. Επιπλέον, σύμφωνα με το σκεπτικό του ΕΔΔΑ στην απόφαση Κυρτάτος κατά Ελλάδα, «κανένα από τα άρθρα [της Σύμβασης] δεν είναι ειδικά σχεδιασμένο για να παρέχει γενική προστασία του περιβάλλοντος, ως τέτοια...»²³.

Μια τέτοια έλλειψη μπορεί αρχικά να προβληματίζει, ωστόσο μία πιο προσεκτική ματιά στην ιστορία της Σύμβασης είναι διαφωτιστική. Η Σύμβαση συνελήφθη και υιοθετήθηκε από τα συμβαλλόμενα κράτη κάτω από ιδιαίτερες ιστορικές συνθήκες. Στον απόηχο του Δευτέρου Παγκοσμίου πολέμου, ζητήματα υψηλής πολιτικής προτεραιότητας αποτελούσαν εκείνα της εμπέδωσης και εγκαθίδρυσης της ειρήνης καθώς και της προώθησης της οικονομικής ανάπτυξης, ενώ το ζήτημα της προστασίας του περιβάλλοντος δεν είχε αναδειχθεί ακόμη ως ένα μείζον πολιτικό ζήτημα που να απαιτεί τη διεθνή συνεργασία²⁴. Αν αναλογιστούμε επιπροσθέτως ότι τη δεδομένη εποχή το δίκαιο του περιβάλλοντος δεν είχε αναδειχθεί ακόμη σε αυτόνομο κλάδο του δικαίου²⁵, καθώς και τις ιδιαίτερες δυσκολίες που επικρατούσαν, και εξακολουθούν να επικρατούν, κατά την απόπειρα του καθορισμού του κανονιστικού περιεχομένου ενός δικαιώματος στο περιβάλλον, καθώς και τις

---

²⁰ Sands, Philippe - Principles of international environmental law Cambridge University Press, 2η έκδοση, 2003, σελ. 105-106

²¹ Dejeant-Pons, Maguelonne: Human rights to environmental procedural rights στο: Dejeant-Pons, Maguelonne / Pallemarts, Marc/ Fioravanti, Sara - Human Rights and the Environment: Compendium of Instruments and Other International Texts on Individual and Collective Rights Relating to the Environment in the International and European Framework, Council of Europe Publishing, Belgium, 2002, σελ. 24

²² Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία - Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2005, σ. 40-41

²³ ΕΔΔΑ, Κυρτάτος κατά Ελλάδα, 22.05.2003, Αρ. Αιτ.: 41666/98, παρ: 52. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61099> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

²⁴ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 11

²⁵ de Sadeleer, Nicolas - Enforcing EUCHR Principles and Fundamental Rights in Environmental Cases, Nordic Journal of International Law 81 (2012) 39-74 (σελ. 61)

πρόσθετες δυσκολίες που προκύπτουν κατά την ενάσκηση ενός πιθανού τέτοιου δικαιώματος και το είδος των υποχρεώσεων που θα προκύψουν κατά την ενάσκηση αυτού²⁶, τότε έχουμε μια συνολική εικόνα των αιτιών που, αν τις θεωρήσουμε, μπορούμε να κατανοήσουμε την απουσία από τη σύνθεση της Σύμβασης ενός αυτοτελούς δικαιώματος σε υγιές και ασφαλές περιβάλλον.

Στις προπαρασκευαστικές εργασίες σύνταξης της Σύμβασης κατά τα έτη 1949-1950 το ζήτημα της κατοχύρωσης ενός ρητού δικαιώματος στο περιβάλλον δεν απασχόλησε καν τα κράτη-μέλη. Κατά τα πρώτα έτη της δεκαετίας του 1970 είχαν γίνει προτάσεις για την υιοθέτηση ενός νέου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου που να περιέχει ρητά και αυτοτελή περιβαλλοντικά δικαιώματα, ωστόσο οι σχετικές συζητήσεις απέβησαν άκαρπες²⁷. Στις 27 Ιουνίου 2003 η Κοινοβουλευτική Συνέλευση του Συμβουλίου της Ευρώπης ενέκρινε τη Σύσταση (Recommendation) 1614 με τον τίτλο «Περιβάλλον και ανθρώπινα δικαιώματα»²⁸, όπου στην παράγραφο 10 αυτής πρότεινε προς την Επιτροπή των Υπουργών την καταλληλότητα της θέσπισης ενός πρόσθετου πρωτοκόλλου στη Σύμβαση που να κατοχυρώνει διαδικαστικά περιβαλλοντικά δικαιώματα κατά το πρότυπο της Σύμβασης του Άαρχους, προς το σκοπό μιας πιο ολοκληρωμένης περιβαλλοντικής προστασίας²⁹. Στις 16 Ιουνίου του 2010 η Επιτροπή των Υπουργών απέρριψε εκ νέου την πρόταση περί προσθήκης ενός δικαιώματος σε υγιές και βιώσιμο περιβάλλον στο σύστημα της ΕΣΔΑ³⁰.

Ωστόσο, οι ολοένα αυξανόμενες απειλές τις οποίες επιδέχεται το περιβάλλον, και κατά συνέπεια και οι άνθρωποι που διαβιούν εντός αυτού, αναπτύσσουν τις δραστηριότητές τους και απολαμβάνουν των δικαιωμάτων τους και των ελευθεριών τους, καθιστά επιτακτική την ανάγκη να απαντηθούν προκύπτοντα ερωτήματα αναφορικά με την επάρκεια της προστασίας των υποκειμένων, και των δικαιωμάτων αυτών, σε περιπτώσεις προσβολών των περιβαλλοντικών εννόμων αγαθών.

---

²⁶ *Anderson, Michael R.*: Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview στο: Boyle, Alan E./ Anderson, Michael R. (eds.) - Human Rights Approaches to Environmental Protection, Clarendon Press, Oxford (1996), σελ. 1 επ.

²⁷ *Churchill, R. R.*: Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties στο: Boyle, Alan E./ Anderson, Michael R. (eds.) - Human Rights Approaches to Environmental Protection, Clarendon Press, Oxford (1996), σελ. 89 επ.

²⁸ Council of Europe, Parliamentary Assembly, Recommendation 1614 (2003), Environment and human rights. Διαθέσιμο στο: <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=17131&lang=en> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

²⁹ *San Jose, Daniel Garcia* – Environmental protection and the European Convention on Human Rights, Council of Europe Publishing, Strasbourg CEDEX, 1– έκδοση, 2005, σελ. 5

³⁰ *Boyle, Alan* – Human Rights and the Environment: Where Next? The European Journal of International Law (2012) Vol. 23 no. 3, σελ. 613-642 (615)

Στο σημείο αυτό, αναδεικνύεται η ανάγκη της σκιαγράφησης της ακριβούς σχέσης ανάμεσα στα ανθρώπινα δικαιώματα και το περιβάλλον. Η σχέση αυτή μπορεί να νοηθεί με δύο τρόπους: πρώτον, η προστασία του περιβάλλοντος μπορεί να νοηθεί ως ένα μέσο για την επίτευξη του σκοπού της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Από τη στιγμή που ένα υποβαθμισμένο φυσικό περιβάλλον μπορεί να οδηγήσει στην προσβολή των εννόμων αγαθών της ζωής ή της υγείας, τότε καθίσταται προφανές ότι πράξεις ή παραλείψεις που οδηγούν στην περιβαλλοντική υποβάθμιση δύνανται να αποτελέσουν ευθείς παραβιάσεις κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων³¹. Δεύτερον, και με ένα τρόπο αντίστροφο, η νομική προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι ένας αποτελεσματικός τρόπος προκειμένου να επιτευχθεί η περιβαλλοντική προστασία και η διατήρηση του φυσικού περιβάλλοντος³². Θα μπορούσε ωστόσο να ειπωθεί ότι υπάρχει και ένας τρίτος τρόπος, αυτός δηλαδή που εννοεί την ενωποίηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και του περιβάλλοντος υπό το πρίσμα της βιώσιμης ανάπτυξης. Με το Ψήφισμα 2005/60 (2005) το Συμβούλιο Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων των Ηνωμένων Εθνών³³ αναγνώρισε το σύνδεσμο ανάμεσα στα ανθρώπινα δικαιώματα, την περιβαλλοντική προστασία και τη βιώσιμη ανάπτυξη³⁴.

Λαμβάνοντας λοιπόν υπόψιν ως αληθινή την υπόθεση ότι η δυνατότητα των ατόμων να απολαμβάνουν ορισμένα από τα ατομικά τους δικαιώματα, είναι δυνατόν να υποβαθμιστεί, ή ακόμα και να καταργηθεί πλήρως, εξαιτίας της ύπαρξης προσβολών προς το έννομο αγαθό του περιβάλλοντος και έκθεσης των υποκειμένων – φορέων δικαιωμάτων σε περιβαλλοντικούς κινδύνους, τα διεθνή συμβατικά καθεστώτα καλούνται να επιλύσουν την ανασφάλεια αυτή εξασφαλίζοντας προς τους φορείς των δικαιωμάτων εκείνες τις συνθήκες που δεν θα καταργούν, αλλά αντιθέτως, θα προάγουν και θα ενισχύουν την απόλαυση των δικαιωμάτων εκ μέρους των φορέων αυτών. Λαμβάνοντας υπόψιν τη ρήση του δικαστή Higgins, ο οποίος δήλωσε πως τα δικαστήρια ανθρωπίνων δικαιωμάτων εργάζονται συνειδητά προς το σκοπό του συντονισμού των ερμηνειών που αποδίδουν στις εφαρμοστέες διατάξεις που καταχρώνουν ανθρώπινα δικαιώματα, καθίσταται σαφές πως ανάμεσα στα

---

³¹ Kiss, Alexandre Charles - Manual of European environmental law, Alexandre Kiss, Dinah Shelton – Cambridge University Press – 2η έκδοση, 1997 – σελ. 85

³² Anderson, Michael R.: Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview στο: Boyle, Alan E./ Anderson, Michael R. (eds.), όπ.π. (σημ. 26) σελ. 3

³³ UN Commission on Human Rights, *Human Rights Resolution 2005/60: Human Rights and the Environment as Part of Sustainable Development*, 20 Απριλίου 2005, E/CN.4/RES/2005/60. Διαθέσιμο στο: <http://www.refworld.org/docid/45377c759.html> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

³⁴ Boyle, Alan – Human Rights and the Environment: Where Next?, όπ.π. (σημ. 30) , σελ. 617, 618

διάφορα συστήματα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων παρατηρείται το φαινόμενο των συγκοινωνούντων δοχείων, καθώς καταγράφεται προσέγγιση όσον αφορά την περιβαλλοντική νομολογία των δικαστηρίων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και ένα είδος μεταλαμπάδευσης γόνιμων ιδεών από το ένα σύστημα ανθρωπίνων δικαιωμάτων στο άλλο³⁵. Για το λόγο αυτό στη συνέχεια θα εξετάσουμε άλλες διακηρύξεις ή συμβατικά καθεστώτα που στις διατάξεις τους αναφέρονται στην προστασία του περιβάλλοντος, άλλα με τρόπο άμεσο και άλλα με τρόπο έμμεσο.

Γ.) Συγκριτικές προσεγγίσεις της Σύμβασης με άλλες διακηρύξεις και συμβατικά καθεστώτα, διεθνή ή περιφερειακά

Κατά το δεύτερο μισό του 20ου αιώνα, και ιδίως από τα τέλη της δεκαετίας του 1960 και τις αρχές εκείνης του 1970, περίοδο κατά την οποία έγινε ακόμα πιο εμφανής η άμεση ή ακόμα και έμμεση σύνδεση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και προστασίας του περιβάλλοντος, διακηρύξεις και συμβατικά καθεστώτα διεθνούς και περιφερειακού επιπέδου που υιοθετήθηκαν ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1970 ενσωμάτωσαν στις διατάξεις τους τις περιβαλλοντικές αξίες, ως μια *sine qua non* προϋπόθεση για την απόλαυση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.

Ήδη από το έτος 1968, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ με το Ψήφισμα υπ' αρ. 2398/1968³⁶ αναγνώρισε τη σχέση μεταξύ της ποιότητας του ανθρώπινου περιβάλλοντος και της απόλαυσης των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Στη συνέχεια, θα γίνει ενδεικτική αναφορά σε ορισμένα από τα διεθνή κείμενα που φαίνεται να αποτυπώνουν στις διατάξεις τους τη σύνδεση μεταξύ περιβάλλοντος και ανθρωπίνων δικαιωμάτων, άλλα εναργέστερα και άλλα με τρόπο υπονοούμενο.

Πρώτο κείμενο είναι η Διακήρυξη της Στοκχόλμης του 1972, η οποία υιοθετήθηκε κατά την Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για το Περιβάλλον³⁷.

---

³⁵ Higgins, Rosalyn - A Babel of Judicial Voices? Ruminations from the Bench, -International and Comparative Law Quarterly / Volume 55 / Issue 04 / October 2006, σελ. 791-804. Διαθέσιμο στο: <http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=1537888&fileId=S0020589300069748> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

³⁶ Resolution no. 2398 (XXIII). Problems of the human environment, Διαθέσιμο στο: <https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/243/58/IMG/NR024358.pdf?OpenElement> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

³⁷ United Nations Environment Programme, Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Διαθέσιμο στο: <http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Αναφορά γίνεται στο Προοίμιο και στην 1η Αρχή αυτής³⁸ στα οποία σκιαγραφείται η σύνδεση μεταξύ του σεβασμού των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της προστασίας του περιβάλλοντος³⁹. Η διατύπωση που προτιμήθηκε για τη Διακήρυξη της Στοκχόλμης αποτέλεσε πρότυπο για όλα τα μετέπειτα κείμενα, ωστόσο η επίδρασή της στο νομικό κόσμο υπήρξε περιορισμένη. Η Διακήρυξη δεν δημιουργεί δεσμευτικές υποχρεώσεις για τα κράτη-μέρη αυτής, ούτε αγωγή δικαιώματα για τους πολίτες (soft law). Η Διακήρυξη της Στοκχόλμης δεν επέτυχε την οικουμενοποίηση του ανθρώπινου δικαιώματος σε υγιές και αρμονικό περιβάλλον⁴⁰.

Ακολούθησαν ορισμένες μη δεσμευτικές διακηρύξεις που σκοπό είχαν την κατοχύρωση ενός δικαιώματος σε υγιές περιβάλλον. Ενδεικτικά αναφέρεται η Παγκόσμια Χάρτα της Φύσης (World Charter for Nature) που υιοθετήθηκε στις 28 Οκτωβρίου 1982 από τη Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ (Ψήφισμα 37/7)⁴¹. Στο κείμενο αυτό δεν κατοχυρώνεται το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον, ωστόσο ήταν ένα από τα πρώτα κείμενα που αναγνώρισαν τις διαδικαστικές όψεις του δικαιώματος στο περιβάλλον, και ιδίως τη συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες λήψης των αποφάσεων που αφορούν και το περιβάλλον και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε περιπτώσεις περιβαλλοντικής υποβάθμισης⁴². Αναφέρεται επίσης η Διακήρυξη της Χάγης για το Περιβάλλον της 11ης Μαρτίου 1989⁴³, με την οποία αναγνωρίστηκε το καθήκον της διατήρησης των οικοσυστημάτων και το δικαίωμα των πολιτών να ζουν με αξιοπρέπεια σε ένα βιώσιμο περιβάλλον, και η αντίστοιχη υποχρέωση των κρατών να διατηρούν την ποιότητα του περιβάλλοντος⁴⁴.

Ως επίσης μη νομικά δεσμευτική, έπεται η Διακήρυξη του Ρίο του 1992 η οποία υιοθετήθηκε κατά την παγκόσμια Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την

---

³⁸ «Ο άνθρωπος έχει θεμελιώδες δικαίωμα στην ελευθερία, στην ισότητα και σε συνθήκες ζωής ικανοποιητικές, σε ένα περιβάλλον του οποίου η ποιότητα του επιτρέπει να ζει με αξιοπρέπεια και ευημερία. Έχει τη μόνη υποχρέωση να προστατεύει και να συμβάλλει στη βελτίωση του περιβάλλοντος τόσο για τις παρούσες όσο και για τις επόμενες γενιές...»

³⁹ Stockholm Declaration on the Human Environment, Report of the United Nations Conference on the Human Environment (New York, 1973), UN Doc. A/CONF.48/14/Rev. 1, Διαθέσιμο στο: <http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁴⁰ Τσάλτας, Γρηγόρης: Οι μη υποχρεωτικού χαρακτήρα αποφάσεις της συνδιάσκεψης (soft law) στο: Γρηγορίου, Παναγιώτης Η./ Σαμιώτης, Γιώργος Δ./ Τσάλτας, Γρηγόρης Ι. – Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio De Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Νομική και Θεσμική Διάσταση – Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1993, σελ. 81

⁴¹ UN General Assembly, A/RES/37/7, Διαθέσιμο στο: <http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁴² Βρετού, Βασιλική Κ.: Δικαίωμα σε ένα καθαρό περιβάλλον: μόνο μία ηθική επιταγή ή κάτι περισσότερο στο: ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, 2ο Ετήσιο Επιστημονικό Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων, 15-16 Μαΐου 2015, Ένωση Ελλήνων Δημοσιολόγων, Βασιλίας Γ. Τζέμος (Επιμέλεια)

⁴³ HAGUE DECLARATION ON THE ENVIRONMENT, *International Legal Materials* vol. 28, no. 5 (1989): 1308–1310, Διαθέσιμο στο:

<http://www.jstor.org/stable/20693363> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁴⁴ Sands, Philippe, *όπ.π.* (σημ.14), σελ. 777-780

Ανάπτυξη της ίδιας χρονιάς. Ειδικά κατά την 1η Αρχή αυτής οι άνθρωποι τίθενται στο επίκεντρο της βιώσιμης ανάπτυξης, και το δικαίωμα σε μια υγιεινή και παραγωγική ζωή πραγματοποιείται «σε αρμονία με τη φύση»⁴⁵. Η Αρχή αυτή αναδεικνύει την σχέση ανθρωπίνων δικαιωμάτων – περιβάλλοντος, χωρίς ωστόσο να εγκαθιστά κάποιου είδους ισχυρό δεσμό ανάμεσα σε αυτά τα δύο. Επιπλέον, η Αρχή 10 της Διακήρυξης⁴⁶ αναδεικνύει κι αυτή τη σχέση ανθρωπίνων δικαιωμάτων (και μάλιστα πρώτης γενιάς) – περιβάλλοντος, κυρίως σε ό,τι αφορά τα διαδικαστικά δικαιώματα⁴⁷ όπως τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη των αποφάσεων, την πρόσβαση στις περιβαλλοντικές πληροφορίες και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη⁴⁸. Κατά τη θεωρία, η αποτυχία της Διακήρυξης του Ρίο να δώσει μεγαλύτερη έμφαση στα ανθρώπινα δικαιώματα ήταν ενδεικτική της αβεβαιότητας που επικρατούσε κατά την περίοδο εκείνη σχετικά με τη θέση αυτών στην ανάπτυξη του διεθνούς περιβαλλοντικού δικαίου⁴⁹. Κλείνοντας με τα μη νομικώς δεσμευτικά κείμενα, αξίζει να αναφέρουμε τη Διακήρυξη και το Πρόγραμμα Δράσης της Οικουμενικής Διάσκεψης για τα Ανθρώπινα Δικαιώματα της Βιέννης (1993)⁵⁰ και τη Διακήρυξη και το Πρόγραμμα Δράσης της Διάσκεψης Κορυφής για την Κοινωνική Ανάπτυξη της Κοπεγχάγης (1995)^{51 52}.

⁴⁵ Declaration on Environment and Development, Report of the United Nations Conference on Environment and Development, I, (New York, 1992), UN Doc. A/CONF. 151/26/Rev. 1, Διαθέσιμο στο: <http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-4.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁴⁶ Αρχή 10: «Τα περιβαλλοντικά θέματα τυχάνουν καλύτερης διαχείρισης με τη συμμετοχή όλων των ενδιαφερομένων πολιτών στο σχετικό επίπεδο. Σε εθνικό επίπεδο κάθε ιδιώτης πρέπει να έχει κατάλληλη πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφορία, η οποία τηρείται από τις δημόσιες αρχές περιλαμβανομένης της πληροφορίας σχετικά με επικίνδυνα υλικά και δραστηριότητες και την ευκαιρία να συμμετάσχει στις διαδικασίες λήψης απόφασης. Τα κράτη θα διευκολύνουν και θα ενθαρρύνουν τη δημόσια εναισθητοποίηση και συμμετοχή καθιστώντας ευρέως προσιτές τις πληροφορίες. Πρέπει να προβλέπεται αποτελεσματική πρόσβαση σε δικαστικές και διοικητικές διαδικασίες, περιλαμβανομένων σε αυτές ενστάσεων και αιτήσεων θεραπείας.»

⁴⁷ Στο προοίμιο της Σύμβασης για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη (UNECE) (σύμβαση του Άρχους) γίνεται ρητή επίκληση στην Αρχή 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης και στην Αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο. Αξίζει να τονιστεί ότι η Σύμβαση του Άρχους τονίζει στο προοίμιο της ότι «...η κατάλληλη προστασία του περιβάλλοντος είναι ουσιώδης για την ανθρώπινη ευημερία και την απόλαυση βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων...», όπως και ότι «...κάθε άτομο έχει δικαίωμα να ζει σε περιβάλλον κατάλληλο...και το καθήκον...να προστατεύει και να βελτιώνει το περιβάλλον...».

⁴⁸ Τσάλτας, Γρηγόρης: Οι μη υποχρεωτικού χαρακτήρα αποφάσεις της συνδιάσκεψης (soft law) ..., όπ.π. (σημ. 40), σελ. 88, 94-95

⁴⁹ Shelton, Dinah - What Happened in Rio to Human Rights? - Yearbook of International Environmental Law (1992) 3 (1): 75-93 doi:10.1093/yiel/3.1.75, Διαθέσιμο στο: <http://yielaw.oxfordjournals.org>

⁵⁰ UN Human Rights Office of the High Commissioner, Vienna Declaration and Programme of Action, Διαθέσιμο στο: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁵¹ UN World Summit for Social Development, Copenhagen Declaration on Social Development, A/CONF.166/9, Διαθέσιμο στο: <http://www.un-documents.net/cope-dec.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁵² Καστανάς, Ηλίας - Η προστασία του δικαιώματος στο περιβάλλον στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Σεπτέμβριος 2000), Νόμος και Φύση 2000, σ. 323 – 343, Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/7032/i-prostasia-tou-dikaiomatos-sto-periballonsto-plaisio-tis->

Όσον αφορά τα διεθνή κείμενα που είναι νομικώς δεσμευτικά και στα οποία η κατοχύρωση ενός δικαιώματος στο περιβάλλον συντελείται με έμμεσο τρόπο, αναφέρεται η Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού⁵³ που υπογράφηκε στις 28 Νοεμβρίου 1989 δυνάμει της υπ' αριθμ. 4/25 Απόφασης της Γενικής Συνέλευσης των Ηνωμένων Εθνών, ενώ τέθηκε σε ισχύ στις 2 Σεπτεμβρίου 1990. Η Σύμβαση απαιτεί να υπάρχει εκπαίδευση για την ανάπτυξη του σεβασμού για το φυσικό περιβάλλον (Άρθρο 29ε). Αναφέρεται επίσης η Σύμβαση της Διεθνούς Οργάνωσης Εργασίας υπ' αριθ. 169 που αφορά τους Αυτόχθονες και τους Νομαδικούς Λαούς (υπογράφηκε στη Γενεύη στις 27 Ιουνίου 1989, τέθηκε σε ισχύ στις 5 Σεπτεμβρίου 1991)⁵⁴ η οποία απαιτεί από τις κυβερνήσεις των κρατών, μεταξύ άλλων, την θέσπιση ειδικών μέτρων που να αποσκοπούν στην προστασία και την διατήρηση του περιβάλλοντος των ιθαγενών, καθώς και την προστασία των φυσικών τους πόρων (Άρθρα 4 παρ. 1 και 7 παρ. 4)⁵⁵.

Όσον αφορά τα νομικώς δεσμευτικά διεθνή κείμενα στα οποία η κατοχύρωση ενός δικαιώματος στο περιβάλλον γίνεται με άμεσο τρόπο, σχετική ρητή κατοχύρωση τέτοιου δικαιώματος πραγματοποιείται στον Αφρικανικό Χάρτη Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών που υπογράφηκε το έτος 1981 και τέθηκε σε ισχύ το έτος 1986. Ο Αφρικανικός Χάρτης είναι το μοναδικό περιφερειακό συμβατικό σύστημα προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων το οποίο κατοχυρώνει οικονομικά, κοινωνικά, αστικά και πολιτικά δικαιώματα, καθώς και δικαιώματα αλληλεγγύης, στα οποία μάλιστα αποδίδει αγωγήμη δύναμη ενώπιον ενός διεθνούς δικαστηρίου.

Στα δικαιώματα αλληλεγγύης εμπίπτει και το Άρθρο 24 για το δικαίωμα σε ένα γενικά ικανοποιητικό περιβάλλον. Συγκεκριμένα το Άρθρο 24 του Χάρτη αναγνωρίζει ότι *«όλοι οι άνθρωποι έχουν δικαίωμα σε ένα γενικώς ικανοποιητικό περιβάλλον που ευνοεί την ανάπτυξή τους»*, ενώ το Άρθρο 16 κατοχυρώνει το δικαίωμα των λαών στο καλύτερο εφικτό επίπεδο προστασίας της υγείας. Η απαιτούμενη επίβλεψη της εφαρμογής του Χάρτη καθώς και η ερμηνεία των διατάξεων του πραγματοποιείται από έναν μηχανισμό ελέγχου, ο οποίος αποτελείτο αρχικά από την Αφρικανική Επιτροπή για τα Ανθρώπινα και Πολιτικά Δικαιώματα, η

[europax%EF%BF%BDkis-sumbasisdikaiomaton-tou-anthropou-septembrios-2000/](http://europax.org.cy/fileadmin/user_upload/Rights_of_Children.pdf) [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁵³ UNHCR, Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Διαθέσιμο στο:

http://www.unhcr.org.cy/fileadmin/user_upload/Rights_of_Children.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁵⁴ International Labour Organization, Indigenous and tribal peoples, Διαθέσιμο στο:

<http://www.ilo.org/global/topics/equality-and-discrimination/indigenous-and-tribal-peoples/lang--en/index.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁵⁵ Κυριτσάκη, Ιωάννα Α. – όπ.π. (σημ. 16), σελ. 3 (υποσ. 11)

οποία ιδρύθηκε το 1987, ενώ αργότερα με πρωτόκολλο που υιοθετήθηκε το έτος 1998 και τέθηκε σε ισχύ στις 25 Ιανουαρίου 2005 ιδρύθηκε και το Αφρικανικό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Λαών⁵⁶. Έργο της Επιτροπής είναι η πραγματοποίηση ελέγχου, είτε περιοδικού (ετήσιες εκθέσεις) (Άρθρο 62 του Αφρικανικού Χάρτη) είτε μετά από προσφυγή (ενός κράτους ή ατομική) (Άρθρα 47 και 55 του Αφρικανικού Χάρτη), για πιθανές παραβιάσεις δικαιωμάτων. Σε ότι αφορά στον έλεγχο κατόπιν προσφυγής, ο Χάρτης δε θεμελιώνει υποχρέωση υιοθέτησης των τελικών αποτελεσμάτων, γεγονός που θίγει την αποτελεσματικότητα του μηχανισμού⁵⁷. Η πρώτη περίπτωση που εισήχθη ενώπιον της Επιτροπής για παραβίαση του δικαιώματος στο περιβάλλον αφορά την υπόθεση της γης των Ογκόνι (Ogoniland case, Απόφαση 155/96). Η προσφυγή υπεβλήθη κατά της Νιγηρίας από δύο μη κυβερνητικές οργανώσεις, εξαιτίας του ότι η κυβέρνηση της Νιγηρίας επέτρεψε σε μία πετρελαϊκή εταιρεία παράνομες αντλήσεις πετρελαίου μέσα στην έκταση των Ogoni, γεγονός το οποίο είχε οδηγήσει σε σοβαρή περιβαλλοντική υποβάθμιση την περιοχή αλλά και σε βλάβη της υγείας των ντόπιων πληθυσμών, καταστροφή των περιουσιών τους, αφανισμό των φυσικών τους πόρων και επιμόλυνση του υδροφόρου ορίζοντά λόγω της απόρριψης τοξικών αποβλήτων και των διαρροών πετρελαίου. Η Επιτροπή αποφάνθηκε θετικά ως προς την επικαλούμενη παραβίαση, και διευκρίνισε ότι το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον γεννά συγκεκριμένες υποχρεώσεις στα κράτη σχετικά με την πρόληψη της ρύπανσης και των οικολογικών καταστροφών, την προώθηση της περιβαλλοντικής προστασίας, τη διασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης και τη χρήση των φυσικών πόρων, οι οποίες σε περίπτωση παραβίασης μπορούν να καταστούν αγωγίμες αξιώσεις από τους ιδιώτες ενώπιον των αρμόδιων δικαστικών αρχών (παρ. 52-53 της Απόφασης). Ακόμα, για την εκλήρωση των στόχων που θέτουν τα Άρθρα 16 και 24, τα κράτη θα πρέπει κατά την Επιτροπή να διατάζουν ή έστω να στηρίζουν ανεξάρτητες επιστημονικές έρευνες στα επίμαχα πεδία που σημειώνεται η περιβαλλοντική υποβάθμιση, να απαιτούν τη σύνταξη και δημοσίευση μελετών περιβαλλοντικών επιπτώσεων πριν από την εκτέλεση έργων, να ενημερώνουν τις κοινότητες και να

---

⁵⁶ African Commission on Human and Peoples' Rights, African Charter on Human and Peoples' Rights, Διαθέσιμο στο:

<http://www.achpr.org/instruments/achpr/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁵⁷ *Λάπα, Αικατερίνη* - Η αποτελεσματικότητα της προστασίας του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον: Η κοινωνική διάσταση (Σεπτέμβριος 2010), Νόμος και Φύση, Διαθέσιμο στο:

<http://nomosphysis.org.gr/12185/i-apotelesmatikotita-tis-prostasias-tou-dikaiomatos-se-ena-ugies-periballon-i-koinoniki-diastrasi-septembrios-2010/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

προωθούν τη συμμετοχή των πολιτών στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων (παρ. 54 της Απόφασης). Η απόφαση της Επιτροπής αποτελεί μέχρι και σήμερα πρότυπο της σύζευξης περιβαλλοντικής προστασίας, οικονομικής ανάπτυξης και διασφάλισης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μια επιτομή θα λέγαμε της πρακτικής εφαρμογής της βιώσιμης ανάπτυξης, καθώς και μια υπόθεση στην οποία τέθηκε με έμφαση το ζήτημα της ρύθμισης της δράσης των πολυεθνικών εταιρειών⁵⁸.

Πάλι σε ό,τι αφορά τα νομικώς δεσμευτικά διεθνή κείμενα, θα γίνει αναφορά στην Αμερικανική Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου⁵⁹ και το Πρόσθετο Πρωτόκολλο του Σαν Σαλβαδόρ του 1988 με το οποίο κατοχυρώθηκε ένα σύνολο δικαιωμάτων δεύτερης γενιάς. Η Αμερικανική Σύμβαση υπογράφηκε στο San Jose της Κόστα Ρίκα στις 22 Νοεμβρίου 1969 και τέθηκε σε ισχύ στις 18 Ιουλίου 1978. Σήμερα δεσμεύει 25 λατινοαμερικανικά κράτη⁶⁰. Το Άρθρο 11 του Πρωτοκόλου ρητώς κατοχυρώνει δικαίωμα στο περιβάλλον καθώς ορίζει ότι: «*Ο καθένας έχει το δικαίωμα να ζει σε ένα περιβάλλον καθαρό και να απολαμβάνει των αναγκαίων συλλογικών μέσων διαβίωσης*». Το Άρθρο αυτό από τη μία μεριά κατοχυρώνει το δικαίωμα των ατόμων να ζουν σε ένα υγιές περιβάλλον (παρ. 1), από την άλλη αναγνωρίζει τις θετικές υποχρεώσεις το κρατών να προστατεύουν, να διατηρούν και να βελτιώνουν το περιβάλλον (παρ. 2). Η συμβολή της νομολογίας της Διαμερικανικής Επιτροπής Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και του Διαμερικανικού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στο έργο της περιβαλλοντικής προστασίας έχει υπάρξει ιδιαίτερος σημαντική. Ενδεικτικά θα αναφέρουμε την υπόθεση των ινδιάνων Yanomami κατά της Βραζιλίας⁶¹ η οποία αφορούσε την υποβάθμιση του οικοσυστήματος της περιοχής του Αμαζονίου. Κατά το σκεπτικό του Δικαστηρίου, η υποβάθμιση αυτή προξένησε παραβίαση των δικαιωμάτων στη ζωή, την υγεία και την τροφή, έτσι όπως αυτά κατοχυρώνονται στην Αμερικανική Σύμβαση⁶². Επιπλέον, στην υπόθεση των ιθαγενών Maya κατά του κράτους του Μπελίζ⁶³ η Επιτροπή

---

⁵⁸ The Social and Economic Rights Action Center for Economic and Social Rights v. Nigeria, African Commission on Human and Peoples' Rights, Comm. No. 155/96, (2001), Διαθέσιμο στο:

<http://www1.umn.edu/humanrts/africa/comcases/155-96b.html> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁵⁹ AMERICAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS "PACT OF SAN JOSE, COSTA RICA" (B-32),

Διαθέσιμο στο:

https://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁶⁰ *Περάκης, Στέλιος* – ό.π. (σημ. 13) – σελ. 222

⁶¹ Yanomani Indians v. Brazil, Απόφαση v. 7615 της 5ης Μαρτίου 1985, Inter-Am.C.H.R., Inter-American YB on Hum. Rts. 264 (1985)

⁶² *Sands, Philippe* – ό.π. (σημ. 20), σελ. 297-299, 304

⁶³ Maya indigenous community of the Toledo District v. Belize, Υπόθεση 12.053, Αναφορά v. 40/04, Inter-Am.C.H.R., OEA/Ser. L/V/II. 122 Doc. 5 rev. 1 at 727 (2004)

δέχτηκε το αίτημα των προσφευγόντων για παραβίαση του δικαιώματός τους στην ιδιοκτησία και μάλιστα στην πατρογονική τους γη. Η Επιτροπή διέταξε το κράτος του Μπελίζ να λάβει τα απαραίτητα μέτρα ώστε να αποκαταστήσει την επελθούσα περιβαλλοντική υποβάθμιση, αλλά και να οριοθετήσει και να προστατεύσει την γη των ιθαγενών. Η Επιτροπή δέχθηκε ότι η οικονομική ανάπτυξη δεν μπορεί να παραβλέπει τα συμφέροντα των ντόπιων πληθυσμών^{64 65}.

Ξεχωριστή μνεία αξίζει να γίνει στη Σύμβαση της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη (UNECE) για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος του 1998 (σύμβαση του Άαρχους) η οποία κάνει ρητές προβλέψεις για την κατοχύρωση περιβαλλοντικών δικαιωμάτων⁶⁶. Πέραν της ρητής αναφοράς στην Αρχή 1 της Διακήρυξης της Στοκχόλμης και στην Αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο, η Σύμβαση του Άαρχους προβλέπει στο προοίμιό της ότι *«κάθε άτομο έχει το δικαίωμα να ζει σε περιβάλλον κατάλληλο για την υγεία και την ευημερία του, καθώς και το καθήκον, τόσο μεμονωμένα, όσο και σε συνεργασία με άλλους, να προστατεύει και να βελτιώνει το περιβάλλον για να ωφελούνται οι παρούσες και οι μέλλουσες γενεές»*. Η Σύμβαση του Άαρχους αποτελεί τομή για την αναγνώριση των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και για την εγκαθίδρυση του ρόλου των μη κυβερνητικών οργανώσεων, ωστόσο εστιάζει αποκλειστικά στην διαδικαστική όψη των περιβαλλοντικών δικαιωμάτων και ιδίως στη συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν το περιβάλλον και στην πρόσβαση στη δικαιοσύνη και την περιβαλλοντική πληροφορία, στοιχεία απαραίτητα ωστόσο για την πραγμάτωση του σκοπού της βιώσιμης ανάπτυξης⁶⁷. Η Σύμβαση του Άαρχους αποτελεί κατά γενική ομολογία ένα ριζοσπαστικό και ρηξικέλευθο βήμα προς την πραγματοποίηση της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης. Οι διατάξεις της εισάγουν ένα πλέγμα πρότυπων κανονιστικών ρυθμίσεων, απaráμιλλης τόλμης και διαπλαστικότητας. Η ανεξαρτησία των οργάνων της (Επιτροπή Συμμόρφωσης), η διαφάνεια στις διαδικασίες της και ο ρόλος που αποδίδει στις μη κυβερνητικές

---

⁶⁴ Boyle, Alan: Relationship between International Environmental Law and Other Branches of International Law στο Bodansky, D./ Bruneel, J./ Hey, E (eds.)- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007 – σελ. 142

⁶⁵ Marauhn, Thilo: Changing Role of the State στο Bodansky, D./ Bruneel, J./ Hey, E (eds.)- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007 – σελ. 742-743

⁶⁶ UNECE, Environmental Policy, Conventions and Protocols, Διαθέσιμο στο: <http://www.unece.org/env/pp/introduction.html> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁶⁷ Kurukulasuriya, Lal/ Robinson, Nicholas A. - Training Manual on International Environmental Law, UNEP/Earthprint, 2006 – σελ. 304-305

οργανώσεις συνιστούν τον πυρήνα των αξιών της. Αποτελεί τη μοναδική Πολυμερή Περιβαλλοντική Συμφωνία (Multilateral Environmental Agreement) η οποία εστιάζει κατά κύριο λόγο στις υποχρεώσεις των συμβαλλομένων κρατών έναντι των πολιτών και όχι στις υποχρεώσεις των κρατών σε σχέση με τα άλλα συμβαλλόμενα κράτη και τα αρμόδια όργανα της εκάστοτε σύμβασης.⁶⁸ Η Σύμβαση του Άαρχους έχει γνωρίσει μεγάλης αποδοχής από τις ευρωπαϊκές χώρες οι οποίες την έχουν επικυρώσει και την έχουν μεταφέρει στις εθνικές έννομες τάξεις τους, και επίσης έχει επιφέρει μεγάλη επίδραση στη νομολογία του ΕΔΔΑ^{69 70}.

Δ.) Το ζήτημα της προσχώρησης της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ - Η σχέση της ΕΣΔΑ με την ενωσιακή έννομη τάξη και το Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης

Στο σημείο αυτό παρίσταται η ανάγκη να γίνει ιδιαίτερη αναφορά στην κατοχύρωση της έννοιας της περιβαλλοντικής προστασίας στο καθεστώς που καθιέρωσε ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, αφού πρώτα εξεταστεί η σχέση που συνδέει την ΕΣΔΑ με την ενωσιακή έννομη τάξη.

Το θέμα της προσχώρησης της τότε ΕΟΚ στην ΕΣΔΑ και της συνεπαγόμενης ενίσχυσης της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων χρονολογείται ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του 1970. Το έτος 1979 δημοσιεύθηκε το Μνημόνιο της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων για την προσχώρηση της Κοινότητας στην ΕΣΔΑ (Δελτίο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Συμπλήρωμα 2/79). Βάσει σχετικής γνωμοδότησης του ΔΕΚ του 1996 (Γνωμοδότηση 2/94 της 28ης Μαρτίου 1996)⁷¹, προκειμένου να είναι δυνατή η προσχώρηση της Ένωσης στην ΕΣΔΑ θα έπρεπε πρώτα να προηγηθεί η σχετική αναθεώρηση των Συνθηκών, καθώς το τότε ισχύον καθεστώς δεν επέτρεπε κάτι τέτοιο λόγω έλλειψης αρμοδιότητας της Κοινότητας να νομοθετεί στον τομέα των θεμελιωδών δικαιωμάτων ή να συνάπτει διεθνείς

---

68 *Kαραγεώργου, Βίκυ Ι.* - Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα υπό το πρίσμα της επιρροής της Σύμβασης Άαρχους και της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Περιβάλλον και Δίκαιο 2/2013, σελ. 201-224 (201), Διαθέσιμο στο:

http://nomosphysis.org.gr/?s=%CE%9A%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%93%CE%95%CE%A9%CE%A1%CE%93%CE%9F%CE%A5&swp_category_limiter=0&swp_tag_limiter=0&swp_writer_limiter=0&swp_source_limiter=0&y=0 [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

69 *Birnie, Patricia W.* - International Law and the Environment/ *Bernie, Patricia/ Boyle, Alan/ Redgwell, Catherine*— Oxford University Press - 3η έκδοση, 2009- σελ. 273-275

70 *Alan Boyle*, όπ.π. (σημ. 17), σελ. 1-7

71 ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ 2/94 ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ της 28ης Μαρτίου 1996, Διαθέσιμο στο: <http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf;jsessionid=9ea7d0f130d5b2518e8e56c641df87ecd2d91d5e75a3.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Oa3eSe0?text=&docid=99501&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=86692> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

συνθήκες⁷². Αν και οι ιδρυτικές Συνθήκες δεν αναφέρονται στην ΕΣΔΑ αλλά και στα ανθρώπινα δικαιώματα εν γένει, εντούτοις αναφορά στην ΕΣΔΑ γίνεται στο Προοίμιο της Ενιαίας Ευρωπαϊκής Πράξης και στη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση που υπογράφηκε στο Μάαστριχτ στις 07.02.1992 και τέθηκε σε ισχύ στις 01.11.1995 (Συνθήκη του Μάαστριχτ). Η τροποποίηση που επέφερε η Συνθήκη του Μάαστριχτ διατηρήθηκε και κατά τις επόμενες τροποποιήσεις, και έτσι το Άρθρο 6 της ενοποιημένης απόδοσης της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης περί ιδρύσεως της Ευρωπαϊκής Κοινότητας, όπως τροποποιήθηκε από τη Συνθήκη του Άμστερνταμ που υπογράφηκε από τα κράτη-μέλη στις 2 Οκτωβρίου 1997 και άρχισε να ισχύει την 1η Μάη 1999⁷³ και τη Συνθήκη της Νίκαιας που υπογράφηκε στις 26 Φεβρουαρίου 2001 και τέθηκε σε ισχύ την 1η Φεβρουαρίου 2003, προβλέπει ότι *«Η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950...»*.

Σε χρόνο μεταγενέστερο, με την υπογραφή και τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης της Λισαβώνας η επιθυμητή τροποποίηση πραγματοποιήθηκε και έτσι το αναθεωρημένο πια Άρθρο 6 παρ. 2 εδ. 1 της ενοποιημένης απόδοσης για τη Συνθήκη για την Ευρωπαϊκή Ένωση (σε συνδυασμό με το Πρωτόκολλο 8 της Συνθήκης της Λισαβώνας) προβλέπει ότι: *«Η Ένωση [υποχρεωτικά, δεν δύναται απλώς] προσχωρεί στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών...»*, ενώ κατά το εδ. 2 της ίδιας διάταξης προβλέπεται ότι *«η προσχώρηση στην εν λόγω Σύμβαση δεν μεταβάλλει τις αρμοδιότητες της Ένωσης όπως ορίζονται στις Συνθήκες»*, τηρώντας έτσι τις επιθυμητές ισορροπίες αρμοδιοτήτων⁷⁴. Η διάταξη του εδαφίου 1, σε συνδυασμό με την διάταξη του Άρθρου 59 παρ. 2 της ΕΣΔΑ, το οποίο εισήλθε στο σώμα της Σύμβασης δυνάμει του Πρωτοκόλλου 14, κατά την οποία *«Η Ευρωπαϊκή Ένωση μπορεί να προσχωρήσει στην παρούσα Σύμβαση»*, φάνηκαν να διαμορφώνουν από κοινού το κατάλληλο θεσμικό πλαίσιο ώστε να πραγματοποιηθεί η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

⁷² Πρεβεδούρου, Ευγενία - Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων. Διαθέσιμο στο:

<http://www.constitutionalism.gr/proshorisi-ee-se-esda/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁷³ Σαχπεκίδου, Ευγενία Ρ., Ευρωπαϊκή Ένωση : Βασικά κείμενα - 5η έκδ. - Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2003

⁷⁴ Κυριτσάκη, Ιωάννα Α. - όπ.π. (σημ. 16), σελ. - σελ. 25-27, 144

Ωστόσο το ΔΕΕ, με την από 18 Δεκεμβρίου 2014 Γνωμοδότησή του (2/13)⁷⁵ την οποία εξέδωσε κατόπιν σχετικού αιτήματος της Ευρωπαϊκής Επιτροπής κατά Άρθρο 218 παρ. 11 ΣΛΕΕ, αποφάνθηκε ότι ούτε κατά το Άρθρο 6 παρ. 2 ΣΕΕ, παρά τη ρηματική διατύπωση αυτού, αλλά ούτε και κατά το Πρωτόκολλο 8 της Συνθήκης της Λισαβώνας δεν είναι συμβατή η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ⁷⁶, κυρίως για λόγους οι οποίοι σχετίζονται με τις ιδιαιτερότητες της ενωσιακής έννομης τάξης και κυρίως σε ό,τι αφορά την αυτονομία και την υπεροχή του ενωσιακού δικαίου, και επομένως απαιτείται επανεκκίνηση των σχετικών διαδικασιών^{77 78}.

Είναι σαφές ότι η προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ θα συνέβαλλε ουσιαστικά στην ενίσχυση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων και στην εμπέδωση των δημοκρατικών αρχών στην ενωσιακή έννομη τάξη. Από τη στιγμή που το ΔΕΕ αναγνωρίζει κωλύματα σχετικά με την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ, δημιουργούνται ερωτηματικά σχετικά με την τυπική ισχύ των διατάξεων της Σύμβασης στην ενωσιακή έννομη τάξη, παρά το γεγονός ότι το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης κατά τη διαμόρφωση της νομολογίας του έχει κάνει πλείστες αναφορές στις διατάξεις της Σύμβασης. Ωστόσο, το δεδομένο της μη προσχώρησης δημιουργεί ζητήματα όσον αφορά τη διάσταση που μπορεί να προκύψει στο περιεχόμενο, την έκταση και την ερμηνεία που μπορεί να αποδώσει στις διατάξεις της Σύμβασης αφενός μεν το ΔΕΕ, αφετέρου δε το ΕΔΔΑ^{79 80}.

Από τη στιγμή λοιπόν που η προσχώρηση της ΕΕ στο σύστημα της ΕΣΔΑ δεν είναι ακόμα νοητή, και παρόλο που κατά το Άρθρο 6 παρ. 3 της ενοποιημένης απόδοσης της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση προβλέπεται ότι «*Τα θεμελιώδη*

⁷⁵ ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ 2/13 ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (ολομέλεια) της 18ης Δεκεμβρίου 2014. Διαθέσιμο στο: http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?jsessionid=9ea7d0f130de227cbcd980ac46a9b171de66f52189d7.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4ObxuTe0?doclang=EL&text=&pageIndex=0&docid=160882&cid=549408 [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁷⁶ *Πρεβεδούρου, Ευγενία Β.* - Προβλήματα συμβατότητας του σχεδίου συμφωνίας για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: Γνωμοδότηση ΔΕΕ 2/13 της 18.12.2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.prevedourou.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CE%BF%CF%85/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

⁷⁷ *Τζέμος, Β.Γ.* (Επιμ.) - Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. – Ερμηνεία κατ' άρθρο – Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη – 2015 – σελ. 623-624 (Άρθρο 52 - Εμβέλεια και ερμηνεία των δικαιωμάτων και των αρχών)

⁷⁸ *Μαργαρίτης, Κωνσταντίνος:* Προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ: η Γνωμοδότηση 2/13 του ΔΕΕ στο ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, 2ο Ετήσιο Επιστημονικό Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων, 15-16 Μαΐου 2015, Βασίλης Γ. Τζέμος (επιμέλεια)

⁷⁹ *Παπαδημητρίου, Χρήστος Θ.* - Η σημασία της προσχώρησης της Ε.Κ. στην ΕΣΔΑ για την ενίσχυση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη, Αρχείο Νομολογίας, Περίοδος Β' (ΝΗ'), Έτος 2007, σελ. 21-26

⁸⁰ *Παπαδοπούλου, Λίνα* – Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη, σελ. 1282-1283, Διαθέσιμο στο: <http://law-constitution.web.auth.gr/lina/files/06.-XAPTA.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται από την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών και όπως απορρέουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, αποτελούν μέρος των γενικών αρχών του δικαίου της Ένωσης», καθίσταται σαφές ότι το μοναδικό σύστημα προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων είναι αυτό που εισηγείται ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων (εφεξής «Χάρτης»).

Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ υπογράφηκε στη Νίκαια στις 7 Δεκεμβρίου 2000⁸¹. Ο Χάρτης δεν κατοχυρώνει μόνον ατομικά και πολιτικά δικαιώματα, αλλά προχωράει ένα βήμα περαιτέρω με την κατοχύρωση μιας σειράς οικονομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων των πολιτών και μόνιμων κατοίκων της ΕΕ, τα οποία καθιερώνει στη νομοθεσία της ΕΕ. Ο Χάρτης εξοπλίστηκε με νομικό κύρος και απέκτησε αυξημένη τυπική ισχύ μέσω της Συνθήκης της Λισαβόνας⁸², και με τον τρόπο αυτό κατέστη δεσμευτικός για τα κράτη μέλη (βλ. Άρθρο 6 παρ. 1 της νέας ενοποιημένης απόδοσης της ΣΣΕ⁸³ κατά το οποίο προβλέπεται ότι «Η Ένωση αναγνωρίζει τα δικαιώματα, τις ελευθερίες και τις αρχές που περιέχονται στον Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης της 7ης Δεκεμβρίου 2000, όπως προσαρμόστηκε στις 12 Δεκεμβρίου 2007, στο Στρασβούργο, ο οποίος έχει το ίδιο νομικό κύρος με τις Συνθήκες»). Αντισταθμιζόμενοι λοιπόν ότι δυνάμει του Αρθρου 6 ο Χάρτης καθίσταται μέρος του πρωτογενούς δικαίου της Ένωσης. Ο Χάρτης επιτελεί το ρόλο αναλυτικού εργαλείου υπό το οποίο ερμηνεύονται οι διατάξεις του παράγωγου δικαίου της Ένωσης, αλλά και εκείνες του εθνικού δικαίου των κρατών μελών, ενώ οι διατάξεις του χρησιμοποιούνται επίσης ως βάση για τον δικαστικό έλεγχο νομοθετικών πράξεων τόσο των οργάνων της Ένωσης όσο και των εθνικών αρχών. Τέλος, ο Χάρτης αποτελεί πηγή άντλησης γενικών αρχών του Ευρωπαϊκού δικαίου⁸⁴.

⁸¹ Ευρωπαϊκή Ένωση, Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV%3A133501> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

⁸² Ευρωπαϊκή Ένωση, Συνθήκες της ΕΕ, Συνθήκη της Λισαβόνας. Διαθέσιμο στο: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_el.htm [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

⁸³ Ευρωπαϊκή Ένωση, Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο στο: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

⁸⁴ Σκουρής, Βασίλειος - Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Διαθέσιμο στο: <http://www.constitutionalism.gr/2221-to-dikastirio-tis-eyrwpaikis-enwsis-kai-o-hartis-t/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Στο προοίμιό του ο Χάρτης αναγνωρίζει τα δικαιώματα της ΕΣΔΑ και την ερμηνεία αυτών από τη νομολογία του ΕΔΔΑ⁸⁵. Κατά τη διάταξη του Άρθρου 53 παρ. 3 του Χάρτη ορίζεται ότι: «Στο βαθμό που ο παρών Χάρτης περιλαμβάνει δικαιώματα που αντιστοιχούν σε δικαιώματα τα οποία διασφαλίζονται στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προάσπιση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, η έννοια και η εμβέλειά τους είναι ίδιες με εκείνες που τους αποδίδει η εν λόγω Σύμβαση. **Η διάταξη αυτή δεν εμποδίζει το δίκαιο της Ένωσης να παρέχει ευρύτερη προστασία**»⁸⁶.

Στο Άρθρο 37 του Χάρτη προβλέπεται ότι: «*Το υψηλό επίπεδο προστασίας του περιβάλλοντος και η βελτίωση της ποιότητας του πρέπει να ενσωματώνονται στις πολιτικές της Ένωσης και να διασφαλίζονται σύμφωνα με την αρχή της αειφόρου ανάπτυξης*»⁸⁷. Η διάταξη του Άρθρου 37 του Χάρτη δεν κατοχυρώνει ατομικό δικαίωμα σε ένα υγιές, ασφαλές και βιώσιμο περιβάλλον, ούτε δημιουργεί αγωγή αξιώσεις, καθιερώνει ωστόσο μια κατευθυντήρια οδηγία και μια γενικότερη αρχή που πρέπει να διέπει τη δράση των θεσμικών οργάνων της Ένωσης κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Το δεδομένο της μη κατοχύρωσης ενός ρητού δικαιώματος στο περιβάλλον ίσως αρχικά να δημιουργεί αμφιβολίες σχετικά με τις εγγυήσεις που μπορεί να παρέχει μια τέτοια διάταξη. Ωστόσο, υπάρχει η δυνατότητα το Άρθρο 37 να αξιοποιηθεί δημιουργικά σε παραπληρωματικό συνδυασμό με ορισμένα από τα λοιπά ατομικά δικαιώματα του Χάρτη, ούτως ώστε να διευρυνθεί το πεδίο προστασίας του και έτσι να οδηγήσει σε περαιτέρω περιφρούρηση των ουσιαστικών και διαδικαστικών όψεων του δικαιώματος στο περιβάλλον⁸⁸. Η διάταξη του Άρθρου 37 αποτελεί ερμηνευτικό εργαλείο υπό το πρίσμα του οποίου ερμηνεύεται το λοιπό ενωσιακό δίκαιο⁸⁹. Κατά το σκεπτικό αυτό, το Άρθρο 37 μπορεί να συσχετιστεί με τα κάτωθι Άρθρα του Χάρτη και να συμβάλλει στην περαιτέρω ερμηνεία τους: το

⁸⁵ Μαθίας, Στέφανος/ Σταυρίτη, Λουκία Κ. – Πρακτικός Οδηγός για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη – Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005, σελ. 25

⁸⁶ Ryland, Diane - The Evolution of Environmental Human Rights in Europe, Managerial Law, (2005) Vol. 47 Iss. 3/4, σελ. 117-125

⁸⁷ Η προστασία του περιβάλλοντος κατοχυρώθηκε για πρώτη φορά με την Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη το 1987. Στη σημερινή συγκυρία, λοιπές διατάξεις της ενωσιακής έννομης τάξης που αναφέρονται στο περιβάλλον, όσον αφορά τουλάχιστον το πρωτογενές δίκαιο, είναι η διάταξη του Άρθρου 3 παρ. 3 της ΣΕΕ, καθώς και οι διατάξεις των Άρθρων 11, 114 παρ. 3, και 191 έως 193 της ΣΛΕΕ. Το δε δευτερογενές περιβαλλοντικό δίκαιο καλύπτει ένα ευρύτατο φάσμα ζητημάτων όπως πχ ΤΗΝ εκτίμηση των περιβαλλοντικών επιπτώσεων, την προστασία των υδάτων κ.α. Η συμβολή της νομολογίας του ΔΕΕ προς το σκοπό της περιβαλλοντικής προστασίας έχει υπάρξει ιδιαίτερος σημαντική.

⁸⁸ Κυριτσάκη, Ιωάννα Α., όπ.π. (σημ. 16) σελ. 34-37, 138-144

⁸⁹ Bogojević, Sanja - EU Human Rights Law and Environmental Protection: The Beginning of a Beautiful Friendship? (May 30, 2014). S. Douglas-Scott and N. Hatzis (Eds.) EU Human Rights Law, Edward Elgar Publishing, 2014. Διαθέσιμο στο:

<http://ssrn.com/abstract=2475334> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

Άρθρο 2 «Δικαίωμα στη ζωή» (βλ. Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ), το Άρθρο 7 «Σεβασμός της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής» (βλ. Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ), το Άρθρο 35 «Προστασία της υγείας» και το Άρθρο 38 «Προστασία του καταναλωτή» όσον αφορά τις ουσιαστικές όψεις του δικαιώματος στο περιβάλλον, και τα Άρθρα 11 «Ελευθερία έκφρασης και πληροφόρησης», 42 «Δικαίωμα πρόσβασης στα έγγραφα», 41 «Δικαίωμα χρηστής διοίκησης» και 47 «Δικαίωμα πραγματικής προσφυγής και αμερόληπτου δικαστηρίου», δυνάμει των οποίων δύναται να ενισχυθεί η προστασία των διαδικαστικών όψεων του δικαιώματος στο περιβάλλον, ήτοι της πρόσβασης στην περιβαλλοντική πληροφορία, της συμμετοχής του κοινού στη λήψη αποφάσεων καθώς και της πρόσβασης στη δικαιοσύνη (βλ. Άρθρα 6, 10 και 13 της ΕΣΔΑ)⁹⁰.

Όπως αναλύθηκε και ανωτέρω, το Άρθρο 37 δεν κατοχυρώνει ρητώς ένα δικαίωμα διαβίωσης σε ένα υγιές περιβάλλον. Το δεδομένο αυτό ωστόσο δεν απομειώνει την αξία της καθιέρωσης της παρουσίας της περιβαλλοντικής διάστασης κατά τη θέσπιση του εθνικού και του ενωσιακού δικαίου, αλλά και την ερμηνεία του από το δικαιοδοτικά όργανα της ΕΕ. Ενδεχομένως στο μέλλον η κατάσταση όσον αφορά τη σχέση της ΕΕ με την ΕΣΔΑ να καταλήξει υπέρ της προσχώρησης. Σε μια τέτοια περίπτωση, όπου πια θα είναι δεδομένη η τυπική ισχύς της ΕΣΔΑ στην ενωσιακή έννομη τάξη, είναι πιθανόν να γίνουμε μάρτυρες μιας νέας στροφής της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΔΕΕ, στην οποία θα γίνεται πια συνδυαστική επίκληση των διατάξεων της Σύμβασης και του Χάρτη⁹¹.

Ε.) Το δόγμα του ζωντανού κειμένου

Η Σύμβαση, το πλέον προβεβλημένο και αποτελεσματικό διεθνές καθεστώς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, ως κείμενο «ζωντανό», εξελισσόμενο, με δυναμική αξιοθαύμαστη, πρέπει να ερμηνεύεται δυναμικά, εξελικτικά και δημιουργικά υπό το πρίσμα των σημερινών συνθηκών και εξελίξεων, και να τις αντανακλά. Τη σχετική θέση έχει υποστηρίξει το ΕΔΔΑ ήδη από το έτος 1978 στην απόφαση *Tyger* κατά Ηνωμένου Βασιλείου⁹², ενώ αργότερα κατά το έτος 1989 και

⁹⁰ *de Sadeleer, Nicolas*, όπ.π. (σημ. 25), σελ. 39-60

⁹¹ *Τζέμος, Β.Γ. (Επιμ.)* – όπ. π. (σημ. 77) – σελ. 436-439 (Άρθρο 37- Προστασία του Περιβάλλοντος)

⁹² ΕΔΔΑ, *Tyger* κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 25.04.1978, Αρ. αιτ.: 5856/72, παρ.: 31. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57587> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

στην απόφαση Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου⁹³ το ΕΔΔΑ επιβεβαίωσε την σχετική θέση αποφασίζοντας ότι «το Δικαστήριο δεν μπορεί παρά να επηρεάζεται από τις εξελίξεις και κοινώς αποδεκτά πρότυπα στην ποινική πολιτική των κρατών μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης στον τομέα αυτό»⁹⁴.

Η Σύμβαση καλείται να ξεπεράσει τον αρχικό στόχο που της προσέδωσαν οι εμπνευστές της, αυτό δηλαδή της αποκλειστικής προστασίας των ατομικών δικαιωμάτων, και να αναπτύξει διαύλους επικοινωνίας και συνάφεια με τα επονομαζόμενα δικαιώματα τρίτης γενιάς, ήτοι τα συλλογικά-κοινωνικά δικαιώματα, στα οποία κατά πολλούς συγγραφείς ανήκει και το δικαίωμα στο περιβάλλον (βλ. επίσης και το δικαίωμα προστασίας των μειονοτικών πολιτισμών κατά το Διεθνές Σύμφωνο για τα Αστικά και Πολιτικά Δικαιώματα). Με άλλα λόγια **ο Δικαστής, ως αυθεντικός ερμηνευτής της Σύμβασης και των Πρωτοκόλλων αυτής**, καλείται να εμπνευστεί από τα υπόλοιπα εν ισχύ διεθνή και περιφερειακά καθεστάτα προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, αλλά και από λοιπές διεθνείς συμβάσεις που δεν εντάσσονται με τρόπο άμεσο στο πεδίο της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, από το δίκαιο των διεθνών συνθηκών πχ τη Σύμβαση της Βιέννης για το Δίκαιο των Συνθηκών, το εθνικό διεθνές δίκαιο, τις γενικές αρχές του διεθνούς δικαίου και τη διεθνή νομολογία λοιπών διεθνών δικαιοδοτικών οργάνων, και να πρωτοστατήσει σε μια ερμηνεία της Σύμβασης δυναμική και δημιουργική, συμβατή με την τρέχουσα διεθνή πραγματικότητα. Σε καμία περίπτωση δεν καλείται ο Δικαστής να αντικαταστήσει τον νομοθέτη, δηλαδή τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση μέρη. Η δυναμική και τελολογική αυτή ερμηνεία της Σύμβασης καταγράφεται στη διεθνή βιβλιογραφία ως «δικαστικός ακτιβισμός»⁹⁵. Σκοπός της προσέγγισης αυτής είναι η αποτελεσματικότερη δυνατή προστασία των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων, μέσω της επέκτασης και διεύρυνσης της παρεχόμενης προστασίας σε τομείς που δεν καλύπτονται ευθέως από τη Σύμβαση, όπως είναι το περιβάλλον⁹⁶.

Εφόσον το «δικαίωμα στο περιβάλλον» αυτό καθεαυτό δεν κατοχυρώνεται από τη Σύμβαση, απομένει πια η εναλλακτική δυνατότητα να εξαχθούν τα περιβαλλοντικά δικαιώματα από την ερμηνεία ήδη υπάρχουσών διατάξεων στο σώμα

⁹³ ΕΔΔΑ, Soering κατά Ηνωμένου Βασιλείου, , 07.07.1989, Αρ. αιτ.: 14038/88, παρ: 102. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57619> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

⁹⁴ Βογιατζής, Παναγιώτης Γ. - Το «ζωντανό κείμενο» και η «ευρωπαϊκή συναίνεση» στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: η δύσκολη ισορροπία μεταξύ δικαστικού ακτιβισμού και αυτοπεριορισμού, ΝοΒ, Τόμος 60, Ιούνιος 2012, Τεύχος 5, σελ. 1142 - 1161

⁹⁵ San Jose, Daniel Garcia – όπ. π. (σημ. 29), σελ. 68

⁹⁶ Σισιλιάνος, Α. Α. - Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου: Αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010, σελ. 14-40

της Σύμβασης. Λαμβάνοντας ως δεδομένη τη σημασία που αποδίδει το καθεστώς της Σύμβασης στα έννομα αγαθά της ζωής, της κατοικίας και της ιδιοκτησίας, ο ερμηνευτής της Σύμβασης, αποφεύγοντας εντέχνως την μη κατοχύρωση ενός ρητού δικαιώματος στο περιβάλλον, εντάσσει με το έργο του την παράμετρο της περιβαλλοντικής προστασίας στο προστατευτικό πεδίο της Σύμβασης, δίχως αυτό να έρχεται σε σύγκρουση με τις αρμοδιότητες του Δικαστηρίου. Η προσέγγιση αυτή της περιβαλλοντικής προστασίας μέσω της θεώρησης και ερμηνείας άλλων ανθρωπίνων δικαιωμάτων παρέχει πολλαπλά οφέλη: αφενός αποφεύγει τις εγγενείς δυσκολίες που προκύπτουν κατά τον ορισμό των εννοιών όπως «υγιές περιβάλλον» ή «ικανοποιητικές περιβαλλοντικές συνθήκες», αφετέρου δε δεν προκαλεί σύγκριση ως προς τις αρμοδιότητες των δικαστηρίων ανθρωπίνων δικαιωμάτων⁹⁷.

Στη νομολογία του ΕΔΔΑ εντοπίζονται υποθέσεις περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος με έναν τρόπο έμμεσο, δηλαδή με βάση την ερμηνεία άλλων δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τη Σύμβαση και τα οποία δεν άπτονται άμεσα περιβαλλοντικών ζητημάτων, ωστόσο κατόπιν ερμηνείας μπορούν να συνδεθούν με αυτά. Στις υποθέσεις οι οποίες θα μας απασχολήσουν, οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν παραβίαση των κατοχυρωμένων από την Σύμβαση ατομικών τους δικαιωμάτων, είτε ουσιαστικών είτε διαδικαστικών, εξαιτίας επιβλαβών περιβαλλοντικών συνθηκών, και κατά αυτόν τον τρόπο ανέκυψαν ζητήματα περιβαλλοντικής σημασίας. Η διαδικασία αυτή επανανοηματοδότησης, κατά την οποία υπάρχουσες διεθνείς συνθήκες στις οποίες κατοχυρώνονται μεν ατομικά δικαιώματα, αλλά δεν κατοχυρώνεται ρητώς ένα αυτοτελές δικαίωμα σε υγιές περιβάλλον, ερμηνεύονται κατά τρόπο που να επιτρέπει την εξαγωγή περιβαλλοντικών δικαιωμάτων υπέρ της προστασίας των ατόμων, έχει καθιερωθεί στη διεθνή θεωρία και βιβλιογραφία ως «πρασίνισμα» των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (*greening of human rights*)⁹⁸. Επικαλούμενα παραβιάσεις του δικαιώματός τους στη ζωή, τον ιδιωτικό βίο ή την κατοικία, τα άτομα μπορούν να προσβάλλουν αποφάσεις, πράξεις ή παραλείψεις της διοίκησης και των δημόσιων αρχών που είναι βλαπτικές για το περιβάλλον. Η θεωρία του πρασινίσματος των ανθρωπίνων δικαιωμάτων υπακούει σε μια λογική ατομοκεντρική και αντιμετωπίζει την προστασία του

⁹⁷ *Birnie, Patricia W.* - όπ. π. (σημ. 69), - σελ. 282

⁹⁸ *Karagiorgou, Vasiliki (Vicky)*: Access to Justice in environmental matters in the European Legal Order: is there a need for a more coherent and harmonized approach? στο: *Westra L./ Gray J./Karagiorgou V.* – Ecological Systems Integrity, Governance, Systems Integrity – Governance, Law and Human Rights, Routledge 2015, σελ.: 121 κ. επ.

περιβάλλοντος εργαλειοκά, ως μέσο για την επίτευξη του σκοπού της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η περιγραφόμενη προσέγγιση προσκρούει σε περιορισμούς, οι οποίοι συνδέονται ιδίως με τις εγγενείς δυσκολίες απόδειξης της απαιτούμενης αιτιότητας ανάμεσα στην παραβίαση του επικαλούμενου δικαιώματος αφενός και της περιβαλλοντικής βλάβης αφετέρου, και οπωσδήποτε δεν εγγυάται την προστασία μη ανθρωπίνων ειδών και των φυσικών διαδικασιών εκτός της ανθρώπινης παρουσίας^{99 100}.

Κατά το ως άνω σκεπτικό, το ΕΔΔΑ ανέπτυξε σχετική «περιβαλλοντική» νομολογία ερμηνεύοντας άρθρα της Σύμβασης και τα αντίστοιχα δικαιώματα που κατοχυρώνουν αυτά, και ιδίως το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8), το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης (άρθρο 10), το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής (άρθρο 13), το δικαίωμα στην περιουσία (άρθρο 1 του Πρόσθετου Πρωτοκόλλου του 1952) και το δικαίωμα στην χρηστή απονομή της δικαιοσύνης (fair trial, άρθρο 6). Οι αφορμές για τις οποίες οι προσφεύγοντες κατέφυγαν στο ΕΔΔΑ ποικίλουν και μπορεί να αφορούν πχ επιβλαβείς ή/και παράνομες βιομηχανικές δραστηριότητες και εκπομπές, ηχορύπανση, διαχείριση απορριμμάτων κ.α. Αξίζει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό ότι το κύριο corpus των αποφάσεων του ΕΔΔΑ που αφορά την προστασία του περιβάλλοντος σχετίζεται με το άρθρο 8 της Σύμβασης, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω.

ΣΤ.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Από την ανάλυση που επιχειρήθηκε ανωτέρω συμπεραίνεται ότι η προστασία του δικαιώματος στο περιβάλλον έχει αποκτήσει ιδιαίτερη σημασία στην διεθνή έννομη τάξη, και ιδίως στους διεθνείς μηχανισμούς προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Ο σύνδεσμος ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβάλλοντος φαίνεται να κερδίζει όλο και μεγαλύτερη αναγνώριση σε εθνικό, περιφερειακό και διεθνές επίπεδο. Ορισμένοι διεθνείς οργανισμοί αναγνωρίζουν σαφώς τη σύνδεση αυτή, και προχωρούν στην ρητή κατοχύρωση ενός δικαιώματος σε υγιές περιβάλλον, καταρτίζοντας μάλιστα νομικώς δεσμευτικά συμβατικά κείμενα και όχι απλές διακηρύξεις (βλ. πχ Αφρικανικός Χάρτης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των

⁹⁹ *Shelton, Dinah*: Environmental Rights στο: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011– σελ. 130

¹⁰⁰ *Anderson, Michael R.*: Human Right Approaches to Environmental Protection: An Overview στο: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011– σελ. 134-136

Λαών). Στα πλαίσια της Ευρωπαϊκής Ένωσης, η διάταξη του Άρθρου 37 του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, παρότι δεν κατοχυρώνει ατομικό δικαίωμα σε ένα υγιές, ασφαλές και βιώσιμο περιβάλλον, ούτε βέβαια δημιουργεί αγωγήμες αξιώσεις, καθιερώνει μια κατευθυντήρια οδηγία και μια γενικότερη αρχή που πρέπει να διέπει τη δράση των θεσμικών οργάνων της Ένωσης κατά την άσκηση των αρμοδιοτήτων τους. Η διάταξη του Άρθρου 37 θα αποδειχθεί ιδιαίτερα χρήσιμη κατά τον δικαστικό έλεγχο των νομοθετικών και εκτελεστικών μέτρων των οργάνων της ΕΕ, καθώς και κατά τον έλεγχο των πράξεων των εθνικών οργάνων των κρατών μελών κατά την ενάσκηση των αρμοδιοτήτων τους και την εκπλήρωση των ενωσιακών περιβαλλοντικών τους υποχρεώσεων.

Στα πλαίσια του Συμβουλίου της Ευρώπης, το δικαίωμα στο περιβάλλον απουσιάζει πλήρως από το σώμα διατάξεων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, δεδομένο το οποίο είναι δυσανάλογο της σημαντικότητας του ζητήματος της περιβαλλοντικής προστασίας στη σύγχρονη εποχή, και αναντίστοιχο των απειλών τις οποίες επιδέχεται σήμερα το περιβάλλον. Ωστόσο, η ένταξη της περιβαλλοντικής παραμέτρου στο σύστημα της Σύμβασης μέσω της εξελικτικής ερμηνείας των κατοχυρωμένων στη Σύμβαση (ουσιαστικών και διαδικαστικών) δικαιωμάτων, υπό το πρίσμα του δόγματος του ζωντανού κειμένου και της θεωρίας του «πρασινίσματος» των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (greening of human rights) όπως αναλύθηκαν ανωτέρω, αποτελεί αδιάσειστη απόδειξη ότι το δίκαιο εν γένει, και ειδικότερα το διεθνές δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι ένας ζωντανός εξελισσόμενος οργανισμός. Έχοντας ως σαφή και πρωταρχική στόχευση την προστασία του ανθρώπου και των δικαιωμάτων αυτού, η ΕΣΔΑ δύναται μέσω της δημιουργικής ερμηνείας των διατάξεών της να προσφέρει λύσεις στα σύγχρονα προβλήματα που απειλούν τον απαρέγκλιτο σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, μέσω της επέκτασης και διεύρυνσης της παρεχόμενης προστασίας σε τομείς που δεν καλύπτονται ευθέως από τη Σύμβαση, όπως είναι το περιβάλλον.

Κεφάλαιο 2

Η περιβαλλοντική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της ερμηνείας και εφαρμογής των ουσιαστικών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

Με αφετηρία την ανάλυση που επιχειρήθηκε ανωτέρω σχετικά με τη δυνατότητα που επιδεικνύει η Σύμβαση να εξελίσσεται και να ανταποκρίνεται στις σημερινές καταστάσεις, στο παρόν κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε μια δειγματοληπτική παρουσίαση της περιβαλλοντικής νομολογίας του Δικαστηρίου του Στρασβούργου, όσον αφορά τα ουσιαστικά δικαιώματα της Σύμβασης. Ο αριθμός των αποφάσεων της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ είναι πια μεγάλος και η σχετική περιβαλλοντική νομολογία είναι πλούσια και εκτεταμένη, τόσο από άποψη των θεματικών που καλύπτει όσο και από άποψη εξελικτικών σταδίων μέσω των οποίων έχει διέλθει. Η λεπτομερής παρουσίαση νομολογιακών παραδειγμάτων έχει ως στόχο, μεταξύ άλλων, να τονίσει την ιστορικότητα των υποθέσεων που απασχόλησαν το ΕΔΔΑ. Η παρουσίαση αυτή θα μας βοηθήσει να εξάγουμε ορισμένα ασφαλή συμπεράσματα σχετικά με την διαχρονική στάση που τηρεί το ΕΔΔΑ αναφορικά με την ερμηνεία και την εφαρμογή της Σύμβασης, όταν ανακύπτουν διαφορές περιβαλλοντικής φύσεως.

Η περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ θα παρουσιαστεί ανά ουσιαστικό άρθρο της Σύμβασης. Με τον τρόπο αυτό επιχειρείται να καλυφθεί ένα μείζον κομμάτι της σκέψης που αναπτύχθηκε όσον αφορά την ερμηνεία των ουσιαστικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται από τη Σύμβαση. Βέβαια, παρατηρείται συχνά το φαινόμενο ο εκάστοτε προσφεύγων, προκειμένου να στηρίξει την απαίτηση του ενώπιον του ΕΔΔΑ και να αυξήσει τις πιθανότητες επιτυχίας της προσφυγής του, να επικαλείται πλείονες παραβιάσεις, για περισσότερα του ενός δικαιώματα πχ παραβίαση του Άρθρου 6 και του Άρθρου 13. Εν προκειμένω, θα γίνει προσπάθεια προκειμένου οι αποφάσεις να καταταχθούν κατά το κύριο θεματικό τους άρθρο. Όπως αναφέρθηκε και ανωτέρω, η πλειοψηφία των αποφάσεων που εξέδωσε το ΕΔΔΑ, σχετικά με την προστασία του περιβάλλοντος, σχετίζεται κυρίως με την

εφαρμογή και την ερμηνεία του δικαιώματος σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής (άρθρο 8 ΕΣΔΑ). Τα επιλεγέντα νομολογιακά παραδείγματα δεν επιλέχθηκαν αποκλειστικά με το κριτήριο του εάν η προσφυγή έγινε δεκτή από το Δικαστήριο. Αντιθέτως, παρουσιάζονται και παραδείγματα κατά τα οποία οι σχετικές προσφυγές απορρίφθηκαν. Κριτήριο της επιλογής των κάτωθι παραδειγμάτων αποτελεί η σκέψη και η οπτική που ανέπτυξε ο ευρωπαϊός δικαστής κατά την ερμηνεία των άρθρων της Σύμβασης, καθώς και η σημασία της ερμηνείας αυτής για την περαιτέρω ανάπτυξη της νομολογίας.

A.). Τα ουσιαστικά δικαιώματα της Σύμβασης

Στα ουσιαστικά δικαιώματα της Σύμβασης εντάσσεται το δικαίωμα στη ζωή (άρθρο 2), το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (άρθρο 8) και το δικαίωμα στην περιουσία (άρθρο 1 του 1ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου του 1952).

A. i.). Το δικαίωμα στη ζωή – Άρθρο 2 της ΕΣΔΑ

« 1. Το δικαίωμα εκάστου προσώπου εις την ζωήν προστατεύεται υπό του νόμου. Εις ουδένα δύναται να επιβληθή εκ προθέσεως θάνατος, ειμή εις εκτέλεσιν θανατικής ποινής εκδιδομένης υπό δικαστηρίου εν περιπτώσει αδικήματος τιμωρουμένου υπό του νόμου δια της ποινής ταύτης. 2. Ο θάνατος δεν θεωρείται ως επιβαλλόμενος κατά παράβασιν του άρθρου τούτου, εις άς περιπτώσεις θα επήρχετο συνεπεία χρήσεως βίας καταστάσης απολύτως αναγκαίας: α) δια την υπεράσπισιν οιουδήποτε προσώπου κατά παρανόμου βίας, β) δια την πραγματοποίησιν νομίμου συλλήψεως ή προς παρεμπόδισιν αποδράσεως προσώπου νομίμως κρατουμένου, γ) δια την καταστολήν, συμφώνως τω νόμω, στάσεως ή ανταρσίας».

Πρωταρχικός σκοπός του Άρθρου 2 είναι να αποτρέπει το Κράτος και τα όργανα αυτού από πράξεις που προσβάλλουν το έννομο αγαθό της ζωής των πολιτών, πέραν των προβλεπόμενων εξαιρέσεων¹⁰¹. Για το λόγο αυτό, προκειμένου δηλαδή να αναχαιτίζονται επιβλαβείς ενέργειες εκ μέρους του Κράτους, ο νομοθέτης προτίμησε την αρνητική διατύπωση για το άρθρο αυτό, καθιερώνοντας έτσι μια **αρνητική**

¹⁰¹ Μαγγανάς, Αντώνης Δ./ Χρυσανθάκης, Χαράλαμπος/ Βανδώρος, Δημήτρης/ Καρατζά, Λίλα – όπ. π. (σημ. 4) – σελ. 16-17 (Άρθρον 2 – Το δικαίωμα στη ζωή)

ουσιαστική υποχρέωση υπέρ των πολιτών, ένα είδος αμυντικού δικαιώματος. Το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος αυτού συμπληρώθηκε με το **δόγμα των θετικών υποχρεώσεων**, το οποίο αποτελεί δημιούργημα της διασταλτικής ερμηνείας του εν λόγω Άρθρου που επιχείρησε η Επιτροπή αρχικά και στη συνέχεια το ΕΔΔΑ στη νομολογία τους ¹⁰². Σύμφωνα με το δόγμα αυτό, οι δημόσιες αρχές ενός κράτους δεν θα πρέπει απλά να απέχουν από αυθαίρετες επεμβάσεις στα κατοχυρωμένα από τη Σύμβαση δικαιώματα, και συγκεκριμένα στο δικαίωμα στη ζωή, αλλά έχουν επιπροσθέτως το καθήκον να αναλαμβάνουν θετικά μέτρα προκειμένου να εγγυηθούν τη διασφάλιση του δικαιώματος στη ζωή, όταν αυτό απειλείται, από τη δράση των οργάνων του ή από άτομα ή δραστηριότητες που δεν συνδέονται ευθέως με το Κράτος απαραίτητα (τριτενέργεια του δικαιώματος) ¹⁰³. Οι θετικές (ουσιαστικές) υποχρεώσεις, λοιπόν, λογίζονται ως προληπτικές πρωτοβουλίες που οι αρχές πρέπει να αναλαμβάνουν προκειμένου να αποτρέπονται παραβιάσεις των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων. Οι ενέργειες αυτές συνίστανται ιδίως στην υιοθέτηση και εφαρμογή κατάλληλου νομικού, και ιδίως ποινικού, και διοικητικού πλαισίου, τα οποία να υποστηρίζονται από μηχανισμό επιβολής, προκειμένου να προλαμβάνονται, να καταστέλλονται και να τιμωρούνται τυχόν παραβιάσεις του δικαιώματος στη ζωή. Η νομολογία διαμόρφωσε επίσης και μια θετική διαδικαστική υποχρέωση η οποία συνίσταται στη διενέργεια επίσημης αποτελεσματικής έρευνας, προκειμένου να διαπιστώνεται αν τα κράτη έχουν τηρήσει τις ουσιαστικές τους υποχρεώσεις, θετικές και αρνητικές ¹⁰⁴.

Στην περίπτωση που μας απασχολεί, αυτή δηλαδή της περιβαλλοντικής προστασίας μέσω της ερμηνείας των κατοχυρωμένων ανθρωπίνων δικαιωμάτων, το Άρθρο 2 έχει εφαρμοστεί σε περιπτώσεις κατά τις οποίες ορισμένες επιβλαβείς για το περιβάλλον δραστηριότητες που είχαν ως αποτέλεσμα την εκτεταμένη υποβάθμιση του περιβάλλοντος, χαρακτηρίζονταν από τέτοιο βαθμό επικινδυνότητας ώστε να θέτουν σε άμεσο και σοβαρό κίνδυνο ακόμα και την ίδια την ανθρώπινη ζωή και την υγεία.

Το Άρθρο 2 εμφανίζεται με μειωμένη συχνότητα στην περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ, συγκριτικά με τα υπόλοιπα άρθρα και ιδίως με το Άρθρο 8. Η

---

¹⁰² Churchill, R. R.: Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties, όπ. π. (σημ. 27), σελ. 90-91

¹⁰³ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 35, 139. Διαθέσιμο στο:

http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

¹⁰⁴ Shelton, Dinah and Gould, Ariel: Positive and Negative Obligations στο: Shelton, Dinah (edit.), The Oxford Handbook of International Human Rights Law, Oxford University Press, 1η έκδοση, 2015, σελ. 571

εφαρμογή του Άρθρου 2 απαιτεί ένα υψηλό επίπεδο παραβίασης ενός πολύ σημαντικού εννόμου αγαθού, εκείνου της ζωής, δεδομένου ότι η παραβίαση θα πρέπει να έχει ως αποτέλεσμα το θάνατο του υποκειμένου, ακόμη και αν αυτός δεν προκλήθηκε με πρόθεση ή παράνομα, συνθήκη η οποία επιφέρει πρόσθετες δυσκολίες¹⁰⁵. Αξίζει μόνο να αναφερθεί η απόφαση Μακαρατζής κατά Ελλάδας¹⁰⁶ στην οποία το Άρθρο 2 έτυχε εφαρμογής για λόγους μη θανατηφόρου χρήσης βίας από όργανα του κράτους, αλλά διακινδύνευσης της ζωής ενός ανθρώπου. Η εξέταση της υπόθεσης αυτής ωστόσο διαφεύγει του ενδιαφέροντος της παρούσας έρευνας¹⁰⁷.

Ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1960, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου εκλήθη να διερευνήσει ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας κατά την ερμηνεία του Άρθρου 2 (δικαίωμα στη ζωή). Τότε οι σχετικές προσφυγές δεν ευδοκίμησαν, αφού κρίθηκαν από την Επιτροπή ως «προφανώς αβάσιμες» («*manifestly ill-founded*»), καθώς η προστασία του περιβάλλοντος δεν ενέπιπτε στο ρυθμιστικό πεδίο της Σύμβασης και επομένως τα όργανα της Σύμβασης έκριναν εαυτούς καθ' ύλην (*ratione materiae*) αναρμόδια να κρίνουν τις προσφυγές αυτές. Για παράδειγμα, στην υπόθεση Dr. S. κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας¹⁰⁸ της Γερμανίας ο προσφεύγων ζητούσε να απαγορευθεί στην Ομοσπονδιακή Δημοκρατία της Γερμανίας η ρίψη ατομικών απορριμμάτων στην Βόρειο Θάλασσα, η αποθήκευση πυρηνικού υλικού και ο πυρηνικός εξοπλισμός της χώρας. Στην υπόθεση X., Y. κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας¹⁰⁹ οι προσφεύγοντες, μέλη σωματίου που καταστατικό σκοπό είχε την περιβαλλοντική προστασία, διαμαρτύρονταν για το γεγονός ότι ένα μέρος του γειτονικού τους έλους χρησιμοποιείτο για στρατιωτικούς σκοπούς¹¹⁰. Τέλος, σε μία άλλη υπόθεση, την Association X. κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹¹¹, οι προσφεύγοντες προσέβαλαν την παράλειψη των αρμόδιων αρχών να ενημερώσουν τους ενδιαφερομένους, τα παιδιά των οποίων υπέστησαν σοβαρές βλάβες της υγείας τους, για τους κινδύνους που συνεπαγόταν μια εκστρατεία εμβολιασμού.

¹⁰⁵ *de Sadeleer, Nicolas*, όπ.π. (σημ. 25) σελ: 62

¹⁰⁶ ΕΔΔΑ, Μακαρατζής κ. Ελλάδα (Ευρεία Σύνθεση), 20.12.2004, Αρ. αιτ.: 50385/99, παρ. 83. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67820> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

¹⁰⁷ *Σισλιάνος, Α.- Α.* – όπ. π. (σημ. 11), σελ. 58-65, 74-92 (Άρθρο 2 – Το δικαίωμα στη ζωή)

¹⁰⁸ Ευρ. Επιτρ. Δ.Α., Dr. S. κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, 05.08.1960, Αρ. Αιτ.: 715/60, (αδημοσίευτη)

¹⁰⁹ Ευρ. Επιτρ. Δ.Α., X. και Y. κατά της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, 13.05.1976, Αρ. αιτ.: 7407/76. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%227407/76%22%5D%7D> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

¹¹⁰ *Churchill, R. R.*: *Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties*, όπ. π. (σημ. 27), σελ. 97

¹¹¹ Ευρ. Επιτρ. Δ.Α., Association X κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 12.07.1978, Αρ. αιτ.: 7154/75, Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22fulltext%22:%5B%227154/75%22%5D%7D> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

Σε χρόνο μεταγενέστερο, κατά την εξέταση της υπόθεσης Anna Maria Guerra κ.α. κατά Ιταλίας¹¹² δόθηκε σε ορισμένα μέλη του Δικαστηρίου, για πρώτη φορά, η ευκαιρία να εκφράσουν τις απόψεις τους σχετικά με την σύμπλευση ανθρωπίνων δικαιωμάτων και προστασίας του περιβάλλοντος. Οι προσφεύγοντες έμεναν πλησίον ενός εργοστασίου παραγωγής λιπασμάτων, όταν σημειώθηκε διαρροή εύφλεκτων και τοξικών ουσιών. Κατά το παρελθόν, και συγκεκριμένα κατά το έτος 1976, είχε ήδη προηγηθεί έκρηξη η οποία είχε ως αποτέλεσμα την έκλυση αρσενικού τριοξειδίου, πράγμα το οποίο οδήγησε στο νοσοκομείο 150 ανθρώπους με συμπτώματα δηλητηρίασης. Η προσφυγή αυτή αφορούσε την παράλειψη των ιταλικών αρχών να λάβουν μέτρα προκειμένου να επιβάλλουν τη συμμόρφωση ενός εργοστασίου υψηλού κινδύνου προς τους ισχύοντες κανόνες ασφαλείας και προστασίας της υγείας του πληθυσμού και του περιβάλλοντος. Κατά τις προσφεύγουσες, η παράλειψη υιοθέτησης συγκεκριμένων μέτρων για τη μείωση της ρύπανσης και του κινδύνου σοβαρών ατυχημάτων, σε συνδυασμό με τη σημαντική περιβαλλοντική υποβάθμιση, οδηγούσε σε παραβίαση του Άρθρου 2. Η προσφυγή έγινε δεκτή από το Δικαστήριο, για προβληθέντες ισχυρισμούς όμως που αφορούσαν τα Άρθρα 8, κυρίως, και 10¹¹³.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε διεξοδικότερα τρεις υποθέσεις άμεσου ενδιαφέροντος: την υπόθεση L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Oneryildiz κατά Τουρκίας και Budayeva κ.α. κατά Ρωσίας.

L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Κατά την εξέταση της υπόθεσης L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹¹⁴ παρατηρήθηκε μια πραγματική αλλαγή παραδείγματος. Στην εν λόγω υπόθεση, το ΕΔΔΑ εξέτασε το κατά πόσον το εναγόμενο κράτος είχε πράξει τα αναμενόμενα προκειμένου να μην τεθεί η ζωή της προσφεύγουσας σε κίνδυνο. Και το έκανε αυτό κάνοντας χρήση της θεωρίας των θετικών μέτρων όπως την αναλύσαμε ανωτέρω, σε συνδυασμό με το μη κατοχυρωμένο δικαίωμα στο περιβάλλον.

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Ο πατέρας της προσφεύγουσας υπηρετούσε ως προσωπικό εστίασης στην Πολεμική Αεροπορία του Ηνωμένου Βασιλείου, στη βάση που διατηρούσε στη νήσο των Χριστουγέννων στον Ειρηνικό

---

¹¹² ΕΔΔΑ, Guerra κ.α. κατά Ιταλίας, 19.02.1998, Αρ. αιτ.: 116/1996/735/932. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58135> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

¹¹³ Λευθεριώτου, Ελένη - Ιδιοκτησία & Περιβάλλον: Στάθμιση εννόμων αγαθών & δικαιωμάτων στο Ελληνικό, Ευρωπαϊκό και Αμερικανικό δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2007, σελ. 118-119

¹¹⁴ ΕΔΔΑ, L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 09.06.1998, Αρ. Αιτ. 23413/94. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58176> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

Ωκεανό. Κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του, και κατά τα έτη 1957 και 1958, πραγματοποιήθηκαν τέσσερις (4) πυρηνικές δοκιμές σε κοντινή απόσταση από τη βάση. Η προσφεύγουσα γεννήθηκε το 1966 και, περίπου το έτος 1970, διαγνώστηκε με λευχαιμία. Το Δεκέμβριο του 1992 η προσφεύγουσα έλαβε γνώση της αναφοράς που είχε συντάξει ένας σύνδεσμος βετεράνων του βρετανικού στρατού, στην οποία αναφερόταν η συχνότητα εμφάνισης λευκώματος στα τέκνα του προσωπικού που υπηρέτησε στη νήσο των Χριστουγέννων (παρ. 10-16). Η προσφεύγουσα προέβαλε τον ισχυρισμό ότι η παράλειψη των Βρετανικών αρχών να προειδοποιήσουν τους γονείς της για τους πιθανούς κινδύνους που θα μπορούσε να συνεπάγεται για την υγεία της η συμμετοχή του πατέρα της στις πυρηνικές δοκιμές που διεξήγαγε το ΗΒ, καθώς και η παράλειψη των αρμόδιων αρχών να παρακολουθούν την υγεία της, συνιστά παραβίαση του Άρθρου 2 της Σύμβασης.

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το πρώτο εδάφιο του Άρθρου 2 επιβάλλει στα κράτη μια διπλή υποχρέωση, αφενός μία αποθετική (ουσιαστική) και αφετέρου μια θετική (ουσιαστική και διαδικαστική), όπως αναλύθηκαν ανωτέρω. Εν προκειμένω η θεωρία αυτή αυτή εφαρμόζεται και στο πλαίσιο επικίνδυνων δραστηριοτήτων, όπως οι πυρηνικές δοκιμές. Μεταξύ των μέτρων που θα μπορούσε να υιοθετήσει το κράτος συγκαταλεγόταν η παροχή συμβουλών προς τους γονείς της προσφεύγουσας, και η παρακολούθηση της υγείας του παιδιού τους (παρ. 36). Η υποχρέωση, ωστόσο, λήψεως σχετικών παρόμοιων μέτρων προϋποθέτει ότι, κατά την κρίσιμη περίοδο, υπήρχε βάσιμος φόβος ότι η έκθεση του πατέρα στην ακτινοβολία θα μπορούσε να επιφέρει πραγματικούς κινδύνους για την υγεία της προσφεύγουσας. Βάσει των εκθέσεων των εμπειρογνομόνων, των διαθέσιμων πληροφοριών καθώς και των αποφάσεων των βρετανικών δικαστηρίων, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν μπορούσε να στοιχειοθετηθεί η έκθεση του πατέρα της προσφεύγουσας σε επικίνδυνα επίπεδα ακτινοβολίας, ούτε βεβαίως μπορούσε να αποδειχθεί ο αιτιώδης σύνδεσμος μεταξύ της έκθεσης αυτής και της εμφάνισης λευχαιμίας στην προσφεύγουσα (παρ. 38). Με βάση τα δεδομένα αυτά, το ΕΔΔΑ δεν δέχθηκε ότι οι αρμόδιες αρχές μπορούσαν ή όφειλαν να λάβουν θετικά μέτρα προστασίας της υγείας της προσφεύγουσας. Συνεπώς, όπως καταλήγει το Δικαστήριο στην παρ. 41 της απόφασης, δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 ^{115 116}.

---

¹¹⁵ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 36

¹¹⁶ *Dejeant-Pons, Maguelonne*: Human rights to environmental procedural rights, όπ. π. (σημ. 21)– σελ: 37

Από μια αντιδιαστελλόμενη σκοπιά, και παρότι το ΕΔΔΑ απέρριψε την προσφυγή, η απόφαση άφησε μια σημαντική παρακαταθήκη για το μέλλον. Η παρακαταθήκη αυτή συνίσταται στο ότι το Άρθρο 2 θα μπορούσε, θεωρητικά, να αξιοποιηθεί στο μέλλον από το ΕΔΔΑ προκειμένου να επιβληθεί στα κράτη η υποχρέωση λήψης θετικών μέτρων προστασίας της ζωής σε περιπτώσεις πραγματικής και σοβαρής απειλής για την υγεία και την σωματική ακεραιότητα των ενδιαφερομένων, που οφείλεται σε περιβαλλοντικούς κινδύνους, είτε οι κίνδυνοι αυτοί προκύπτουν εξαιτίας της δράσης των κρατικών αρχών είτε της δράσης ιδιωτών

117

Oneriyildiz κατά Τουρκίας

Η θεωρία των θετικών υποχρεώσεων, σύμφωνα με την οποία τα συμβαλλόμενα στην ΕΣΔΑ κράτη οφείλουν να απέχουν από την με πρόθεση και παράνομη αφαίρεση της ζωής, αλλά και να λαμβάνουν κατάλληλα μέτρα για την προστασία της ζωής όσων βρίσκονται υπό τη δικαιοδοσία τους, έτυχε εφαρμογής στην υπόθεση Oneriyildiz κατά Τουρκίας η οποία κρίθηκε τόσο από Τμήμα¹¹⁸ όσο και από την Ευρεία Σύνοψη¹¹⁹ του Δικαστηρίου. Επίσης στην εν λόγω υπόθεση το ΕΔΔΑ έκανε χρήση της αρχής της αποτελεσματικότητας, σύμφωνα με την οποία η ερμηνεία και η εφαρμογή των Άρθρων της Σύμβασης θα πρέπει να γίνεται με τέτοιο τρόπο ώστε να καθίστανται οι εγγυήσεις που αυτή παρέχει πρακτικές και αποτελεσματικές. Η συγκεκριμένη υπόθεση αφορά μη κατάλληλη διαχείριση πεδίου γης η οποία είχε ως αποτέλεσμα το θάνατο κατοίκων. Η ανεπάρκεια του ισχύοντος ρυθμιστικού πλαισίου δόμησης κατέληξε σε παραβίαση του Άρθρου 2 της Σύμβασης¹²⁰.

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Η οικία του προσφεύγοντος είχε χτιστεί παράνομα, δίχως τη σχετική άδεια, σε παραγκούπολη η οποία βρισκόταν σε χωματερή της Κωνσταντινούπολης. Στις 28 Απριλίου του 1993 σημειώθηκε έκρηξη λόγω έκλυσης αερίων μεθανίου η οποία προκάλεσε, μεταξύ άλλων, την καταστροφή της οικίας του προσφεύγοντος και και το θάνατο εννέα (9) συγγενικών του προσώπων (παρ. 9, 17 της απόφασης του Τμήματος). Ο προσφεύγων προέβαλε τον

¹¹⁷ Καστανάς, Ηλίας – όπ. π. (σημ. 52), σελ. 323 - 343

¹¹⁸ ΕΔΔΑ, Oneriyildiz κατά Τουρκίας, 18.06.2002, Αρ. Αιτ. 48939/99. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-60510> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

¹¹⁹ ΕΔΔΑ (Τμήμα Ευρείας Σύνοψης), Oneriyildiz κατά Τουρκίας, 30.11.2004, Αρ. Αιτ. 48939/99. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67614> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

¹²⁰ Shelton, Dinah and Gould, Ariel: Positive and Negative Obligations, όπ. π. (σημ. 104), σελ. 569

ισχυρισμό ότι, παρόλο που ήδη από τις 7 Μαΐου του έτους 1991 είχε συνταχθεί έκθεση πραγματογνωμοσύνης η οποία είχε κοινοποιηθεί στις 27 Μαΐου 1991 προς τις αρχές με την οποία τονιζόταν ο κίνδυνος μια τέτοιας έκρηξης, εντούτοις οι δημοτικές αρχές, οι οποίες είναι αρμόδιες για τη διαχείριση των απορριμμάτων, τη βιομηχανική ανάπτυξη και τον αστικό και πολεοδομικό σχεδιασμό, δεν έλαβαν κανένα μέτρο προκειμένου να αποφευχθεί το ατύχημα αυτό, ούτως ώστε να προστατέψουν τα δικαιώματα του προσφεύγοντος και των οικείων του, ενώ έτι περαιτέρω αγνόησαν σχετικές προτάσεις των αρμόδιων κρατικών περιβαλλοντικών αρχών για συμμόρφωση της κατάστασης με την κείμενη νομοθεσία (παρ. 11-14 της απόφασης του Τμήματος).

Στην προκείμενη υπόθεση, προ της κατάθεσης της προσφυγής, είχε προηγηθεί η ολοκλήρωση της ποινικής διαδικασίας στα εθνικά δικαστήρια. Η διαδικασία αυτή κατέληξε στην επιβολή *minimum* ποινών και προστίμων στους υπεύθυνους δημάρχους, αψηφώντας προφανώς την σπουδαιότητα της υπόθεσης (παρ. 30-35 της απόφασης του Τμήματος). Η διαδικασία ενώπιον του Διοικητικού Δικαστηρίου της Κωνσταντινούπολης, κατόπιν άσκησης αγωγής αποζημίωσης εκ μέρους του προσφεύγοντος, διήρκησε πάνω από τέσσερα (4) έτη και κατέληξε στην επιδίκαση ελαχιστότατων αποζημιώσεων για υλικές ζημίες και ψυχική οδύνη, οι οποίες, επιπροσθέτως, δεν καταβλήθηκαν ποτέ (παρ. 36-41 της απόφασης του Τμήματος). Κατόπιν των διαδικασιών αυτών, στην προσφυγή του ενώπιον του ΕΔΔΑ ο προσφεύγων ισχυρίστηκε, μεταξύ άλλων, ότι ο θάνατος των συγγενών του συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 2 της Σύμβασης που κατοχυρώνει το δικαίωμα προστασίας της ζωής¹²¹.

Το ΕΔΔΑ (Τμήμα) διατύπωσε την σκέψη (παρ. 64) ότι τα σύγχρονα ευρωπαϊκά πρότυπα ασφάλειας επιβάλλουν αυξημένη συναίσθηση των καθηκόντων των εθνικών αρχών στον τομέα του περιβάλλοντος, ιδιαίτερος σε σχέση με τις εγκαταστάσεις απόρριψης οικιακών αποβλήτων, και τους συναφείς κινδύνους που εγκυμονεί η λειτουργία τους. Βάσει της σκέψης αυτής το ΕΔΔΑ έκρινε ότι το εναγόμενο κράτος, από τη στιγμή που γνώριζε ότι υπήρχε επικείμενος κίνδυνος, όφειλε να είχε λάβει τα κατάλληλα μέτρα και να είχε προχωρήσει στη θέσπιση λεπτομερούς νομοθετικού και διοικητικού πλαισίου για την αποτελεσματική προστασία της ζωής όσων διαβιούσαν στην εν λόγω χωματερή (θετική ουσιαστική

---

¹²¹ Επιπρόσθετα ο προσφεύγων επικαλέστηκε παραβίαση του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π. λόγω της καταστροφής της οικίας του, του Άρθρου 8, και των Άρθρων 6 παρ. 1 και 13 της Σύμβασης.

υποχρέωση), και έτσι προχώρησε στην εφαρμογή του Άρθρου 2. Μάλιστα, το ΕΔΔΑ διαπίστωσε και τον αιτιώδη σύνδεσμο μεταξύ αφενός της αμέλειας των δημοτικών αρχών να λάβουν τα κατάλληλα μέτρα, αφετέρου δε του ατυχήματος και των συνεπειών αυτού (παρ. 81, 146). Το Τμήμα έκρινε επίσης ότι οι διοικητικές αρχές εγνώριζαν ή όφειλαν να γνωρίζουν το σοβαρό κίνδυνο που αντιμετώπιζαν οι κάτοικοι της παραγκούπολης. Δέχτηκε επίσης μια διπλή παράλειψη εκ μέρους των τουρκικών αρχών: αφενός μεν την παράλειψη να πράξουν τα δέοντα κατά τα ως άνω αναφερόμενα, αφετέρου δε την παράλειψη να ενημερώσουν τους κατοίκους για τους κινδύνους που διατρέχουν (παρ. 87, 88). Το ΕΔΔΑ έκρινε επίσης ότι οι αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων είναι απολύτως ανεπαρκείς για την προστασία του προσφεύγοντος. Με το σκεπτικό αυτό το ΕΔΔΑ κατέληξε στο συμπέρασμα ότι οι εθνικές δικαστικές αρχές δεν πληρούσαν τις προϋποθέσεις που απορρέουν από την θετική διαδικαστική υποχρέωση που έχει το Κράτος, κατά την ερμηνεία του Άρθρου 2 (παρ. 121, 122).

Η Ευρεία Σύνθεση του ΕΔΔΑ κατά το δικό της σκεπτικό έκρινε επίσης θετικά την προσφυγή. Στην απόφαση της αυτή η Ολομέλεια διαπίστωσε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 για δύο λόγους. Ο πρώτος λόγος αφορά τη μη τήρηση των ουσιαστικών θετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το Άρθρο 2 (παρ. 71, 90), εξαιτίας της μη αδειοδοτούμενης εγκατάστασης και λειτουργίας της χωματερής ενάντια στις δέουσες τεχνικές προδιαγραφές, της έλλειψης ενός συνεκτικού συστήματος παρακολούθησης που θα απέτρεπε τυχόν ατυχήματα, της έλλειψης προειδοποίησης και πληροφόρησης των κατοίκων, της μη λήψης μέτρων προστασίας, της μη τήρησης κανόνων ασφαλείας, της της εν γένει εφαρμοζόμενης κρατικής πολεοδομικής πολιτικής, συνθήκες οι οποίες σωρευτικά είχαν ως αποτέλεσμα το θάνατο εννέα ανθρώπων. Ο δεύτερος λόγος αφορά τη μη τήρηση των διαδικαστικών θετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το Άρθρο 2 (παρ. 89, 91). Δεδομένης της σοβαρότητας του ατυχήματος που προκλήθηκε από τη λειτουργία επικίνδυνων εγκαταστάσεων, παραβιάστηκαν οι διαδικαστικές προϋποθέσεις του Άρθρου 2, λόγω της έλλειψης της δέουσας προστασίας από το νόμο η οποία επιβάλλει την αυτεπάγγελτη, επίσημη, αποτελεσματική, ανεξάρτητη και αδιάβλητη διερεύνηση των συνθηκών υπό τις οποίες τελέστηκε το συμβάν, καθώς και τη δίωξη και την τιμωρία των αρμόδιων αρχών. Κατά το σκεπτικό της απόφασης έπρεπε να υπάρχει το

κατάλληλο νομικό και διοικητικό πλαίσιο ώστε να διασφαλίζεται το δικαίωμα στη ζωή και η αποτροπή παρόμοιας επικίνδυνης για τη ζωή συμπεριφοράς στο μέλλον ¹²².

Η Ολομέλεια περαιτέρω απεφάνθη και περί της παραβίασης του άρθρου 13 της ΕΣΔΑ λόγω της μη καταβολής του επιδικασθέντος ποσού αποζημίωσης από τα Διοικητικά Δικαστήρια (παρ. 157), καθώς και της παραβίαση του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π., σχετικό με την προστασία της ιδιοκτησίας (παρ. 138). Και στην περίπτωση του Τμήματος και στην περίπτωση της Ολομέλειας πάντως υπήρξε αντίθετη μειοψηφία, η οποία αναγνώριζε συνυπαιτιότητα του προσφεύγοντος ^{123 124}.

Budayeva κ.α. κατά Ρωσίας

Η συγκεκριμένη υπόθεση ¹²⁵ αφορά τη μη λήψη θετικών μέτρων εκ μέρους των κρατών, προκειμένου να αποτρέψουν την απώλεια ζωών σε περιπτώσεις φυσικών καταστροφών ¹²⁶. Η αδυναμία των ρωσικών αρχών να πράξουν τα δέοντα προκειμένου να προστατεύσουν τις ζωές Ρώσων πολιτών κατέληξε σε παραβίαση του Άρθρου 2 της Σύμβασης.

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Τον Ιούλιο του 2000 στην πόλη Tytnauz της Ρωσίας σημειώθηκε κατολίσθηση κατόπιν ισχυρών βροχοπτώσεων, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την καταστροφή παρακείμενης πόλης. Επιπροσθέτως, οκτώ (8) άνθρωποι πέθαναν, συμπεριλαμβανομένης της συζύγου του πρώτου προσφεύγοντος. Ως αποτέλεσμα της φυσικής καταστροφής, οι αιτούντες υπέστησαν τραυματισμούς και ψυχολογικά τραύματα, πέραν βεβαίως του γεγονότος ότι έχασαν τις οικίες τους (παρ. 26-38). Οι αιτούντες υποστήριζαν ότι οι Ρωσικές αρχές απέτυχαν να μετριάσουν τις συνέπειες της κατολίσθησης, και να διεξάγουν δικαστική έρευνα (παρ. 116, 127).

Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 της Σύμβασης. Συγκεκριμένα οι ρωσικές αρχές δεν τήρησαν τις θετικές ουσιαστικές υποχρεώσεις που απορρέουν από την ερμηνεία του Άρθρου 2, καθώς απέτυχαν να προστατεύσουν

---

¹²² MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, όπ. π. (σημ. 24) σελ.: 36-41

¹²³ Λευθεριώτου, Ελένη, όπ. π. (σημ. 113), σελ. 110-115

¹²⁴ Anton, Donald K. – Environmental protection and human rights/ Donald K. Anton, Dinah Shelton – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011 – σελ. 445-457

¹²⁵ ΕΔΔΑ, Budayeva κατά Ρωσίας, 20.03.2008, Αρ. αιτ. 15339/02, 11673/02, 15343/02, 20058/02, 2116/02.

Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-85436> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016]

¹²⁶ βλ. ακόμα τις υποθέσεις ΕΔΔΑ, Murillo Saldias κατά Ισπανίας, 28.11.2006, Αρ. αιτ.: 76973/01. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-2963> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016] και ΕΔΔΑ, Viviani κ.α. κατά Ιταλίας, 24.03.2015, Αρ. αιτ.: 9713/13. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-156693> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016]

τις ζωές των κατοίκων της πόλης Tyghauz. Η εν γένει ελλειπής χωροταξική πολιτική, η μη προειδοποίηση των κατοίκων για πιθανές φυσικές καταστροφές σε περιοχή υψηλής επικινδυνότητας, η έλλειψη σχεδίου εκκένωσης της περιοχής και πολιτικής για καταστάσεις έκτακτης ανάγκης, αποτελούν σοβαρές παραλείψεις εκ μέρους των ρωσικών αρχών (παρ. 132). Επιπλέον, η μη διενέργεια ουσιαστικής δικαστικής έρευνας για την εξακρίβωση του συμβάντος της καταστροφής υπήρξε, κατά το ΕΔΔΑ, αιτία παραβίασης του Άρθρου 2, στο μέτρο που δεν αναλήφθηκαν από το υπόχρεο κράτος οι διαδικαστικές θετικές υποχρεώσεις του Άρθρου 2 (παρ. 142). Οι ευθύνες των ρωσικών αρχών δεν υπήρξαν ποτέ αντικείμενο έρευνας, από καμία δικαστική ή διοικητική αρχή. Το ΕΔΔΑ επιπροσθέτως διαπίστωσε πως υπήρχε αιτιώδης σύνδεσμος ανάμεσα στις ως άνω ελλείψεις του διοικητικού μηχανισμού και το θάνατο των κατοίκων της πόλης (παρ. 158).

Η διαφορά της εν λόγω υπόθεσης με την αμέσως προηγούμενη είναι ότι το ΕΔΔΑ στις υποθέσεις φυσικών καταστροφών, όπως η παρούσα, τείνει να παρέχει στα Κράτη ένα ευρύτερο περιθώριο εκτίμησης, εξαιτίας ακριβώς του εγγενώς απρόβλεπτου χαρακτήρα των φυσικών καταστροφών, σε σχέση με τις περιπτώσεις των επικίνδυνων δραστηριοτήτων. Γι' αυτό το ΕΔΔΑ, στην παράγραφο 137 της παρούσας απόφασης διατύπωσε την άποψη ότι «Στον τομέα της βοήθειας έκτακτης ανάγκης, όπου το Κράτος εμπλέκεται άμεσα στην προστασία της ανθρώπινης ζωής μέσα από την αντιμετώπιση των φυσικών καταστροφών, οι εκτιμήσεις αυτές θα πρέπει να εφαρμόζονται στο μέτρο που οι περιστάσεις μιας συγκεκριμένης υπόθεσης αφορούν το επικείμενο ενός φυσικού κινδύνου που είχε σαφώς αναγνωρίσιμα χαρακτηριστικά, και ιδίως όταν επρόκειτο για μια επαναλαμβανόμενη καταστροφή που επηρεάζει μια διακριτή περιοχή που προορίζεται για ανθρώπινη κατοίκηση ή χρήση (βλέπε, τηρουμένων των αναλογιών, *Murillo Saldias και άλλοι*, όπ.π.). Το πεδίο εφαρμογής των θετικών υποχρεώσεων που μπορεί να καταλογιστεί στο Δημόσιο υπό τις συγκεκριμένες συνθήκες θα εξαρτηθεί από την προέλευση της απειλής και το βαθμό στον οποίο ο ένας ή ο άλλος κίνδυνος είναι δεκτικός μετριασμού».

A. ii). Το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή - Άρθρο 8 της ΕΣΔΑ

« 1. Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής του, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του. 2. Δεν

επιτρέπεται να υπάρξει παρέμβασις δημόσιας αρχής εν τη ασκήσει του δικαιώματος τούτου, εκτός εάν η επέμβασις αυτή προβλέπεται υπό του νόμου και αποτελεί μέτρον το οποίον, εις μία δημοκρατικής κοινωνίαν, είναι αναγκαίον δια την εθνικής ασφάλειαν, την δημόσιαν ασφάλειαν, την οικονομική ευημερίαν της χώρας, την προάσπισιν της τάξεως και την πρόληψιν ποινικών παραβάσεων, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, ή την προστασίαν των δικαιωμάτων και ελευθεριών άλλων».

Από τη γραμματική διατύπωση του Άρθρου ¹²⁷ αυτού διαπιστώνεται ότι τα κράτη μέρη στη Σύμβαση έχουν την αρνητική υποχρέωση να απέχουν από οποιαδήποτε επέμβαση στα προστατευόμενα από τη διάταξη έννομα σύμφεροντα της κατοικίας και της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής. Ωστόσο το ΕΔΔΑ κατά την (περιβαλλοντική) νομολογία που ανέπτυξε, διατύπωσε την σκέψη ότι από το Άρθρο 8 απορρέουν και θετικές υποχρεώσεις των κρατών, συνυφασμένες με τον πραγματικό σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής, προκειμένου να προστατευθούν τα έννομα συμφέροντα των ατόμων. Η προστασία αυτή, στο πλαίσιο του Άρθρου 8, νοείται τόσο στις σχέσεις των ιδιωτών με το κράτος, όσο και στις σχέσεις τους με τρίτους ιδιώτες, όπως είναι οι επιχειρήσεις. Συνεπώς, σε συνέχεια της ανάλυσης που επιχειρήθηκε ανωτέρω για την υπόθεση Anna Maria Guerra κ.α. κατά Ιταλίας, η παράλειψη των αρχών να λάβουν μέτρα για να προστατεύσουν τους κατοίκους της επίμαχης περιοχής από τις τοξικές αναθυμιάσεις, οι οποίες προέρχονταν από παρακείμενη βιομηχανία λιπασμάτων, κατέληξε σε ομόφωνη παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης (παρ. 60). Επίσης το ΕΔΔΑ στη νομολογία του σταδιακά διατύπωσε την απόψη ότι το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή δεν παραβιάζεται μόνον στην περίπτωση που τα όργανα του κράτους παρεμβαίνουν ευθέως στην προσωπική σφαίρα του ατόμου, αλλά δέχθηκε ότι το Άρθρο 8 καλύπτει και τις έμμεσες παραβιάσεις, ως συνέπειες νόμιμων μέτρων και δραστηριοτήτων που δεν στρέφονται καταρχήν κατά ιδιωτών πχ κατασκευή και λειτουργία πυρηνικών εγκαταστάσεων (βλ. Επιτροπή, S. κατά Γαλλίας, 1990, Αρ. αι.: 13728/88), αεροδρομίων κ.α. ¹²⁸.

Εδώ καλό είναι να τονιστεί ότι τα έννομα αγαθά της κατοικίας και της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής την προστασία των οποίων κατοχυρώνει το Άρθρο 8, είναι δυνατόν να επηρεαστούν αρνητικά από τη συμπεριφορά ενός τρίτου ιδιώτη ή

¹²⁷ Σισλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ. 313-314, 315, 337 (Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)

¹²⁸ Shelton, Dinah and Gould, Ariel: Positive and Negative Obligations, όπ. π. (σημ. 104), σελ. 562-563, 570

μίας επιχείρησης, αυτό όμως δεν σημαίνει ότι ο ιδιώτης ή η επιχείρηση παραβιάζει το Άρθρο 8. Η παραβίαση συνίσταται στην αδικαιολόγητη παράλειψη λήψης των αναγκαίων μέτρων εκ μέρους του κράτους, ούτως ώστε η παραβίαση να μην είχε τελεστεί ποτέ. Ενώπιον του ΕΔΔΑ δεν μπορεί να στραφεί ο ένας ιδιώτης κατά του άλλου. Με άλλα λόγια, δεν είναι δυνατόν να νοηθεί τριτενέργεια του δικαιώματος στις σχέσεις μεταξύ ιδιωτών¹²⁹.

Η διάταξη του Άρθρου 8 δεν εισάγει αξίωση για προστασία του περιβάλλοντος, ωστόσο κατά τις τρεις τελευταίες δεκαετίες σημειώθηκε αξιοσημείωτος εμπλουτισμός της νομολογίας του ΕΔΔΑ όσον αφορά το εν λόγω Άρθρο, σχετικά με περιβαλλοντικά ζητήματα, από προσφεύγοντες οι οποίοι ισχυρίστηκαν ότι η ζωή τους επηρεάζεται ή επιβαρύνεται ουσιωδώς εξαιτίας θόρυβου, ηχορύπανσης, εκπομπών αερίων, έντονων οσμών, ακτινοβολίας, περιβαλλοντικής ρύπανσης ή άλλους είδους οχλήσεις¹³⁰. Στο προστατευτικό πεδίο του Άρθρου 8 εμπίτει η προστασία από περιβαλλοντική ρύπανση η οποία εμποδίζει τα άτομα από το να απολαμβάνουν την κατοικία τους, ακόμα κι αν η ρύπανση αυτή δεν απειλεί σοβαρά την υγεία τους¹³¹.

Σύμφωνα με τη νομολογία, η ιδιωτική σφαίρα του ατόμου και η οικία αυτού δύνανται να επηρεαστούν από περιβαλλοντικές βλάβες. Το Άρθρο 8 επιβεβαιώνει την ανθρωποκεντρική προσέγγιση στα περιβαλλοντικά ζητήματα, που είναι νοητή στα πλαίσια της Σύμβασης. Σύμφωνα με την προσέγγιση αυτή, το περιβάλλον χρήζει προστασίας μόνο και μόνο για το λόγο ότι κατοικείται από τον άνθρωπο¹³². Με άλλα λόγια η προστασία τελείται χάριν του ανθρώπου, και μόνον η ιδιωτική σφαίρα αυτών που ζημιώθηκαν από περιστατικά υποβάθμισης του περιβάλλοντος είναι προστατευτέα. Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος λογίζεται ως παράπλευρο αποτέλεσμα. Στη θεωρία αυτή αντιπαραβάλλεται η οικοκεντρική θεώρηση κατά την οποία η περιβαλλοντική προστασία λογίζεται ως αξία καθεαυτή, η οποία, ωστόσο, δεν είναι νοητή στα πλαίσια της Σύμβασης¹³³.

Η νομολογία του Άρθρου 8 περιλαμβάνει έναν μεγάλο αριθμό υποθέσεων περιβαλλοντικής υποβάθμισης, η οποία μπορεί να προέρχεται από ηχορύπανση,

¹²⁹ Churchill, R. R.: Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties, όπ. π. (σημ. 27), σελ. 92 επ.

¹³⁰ ΕΔΔΑ, Fadeyeva κατά Ρωσίας, 09.06.2005, Αρ. Αιτ. 55723/00, παρ. 68. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69315> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016]

¹³¹ ΕΔΔΑ, Taskin κ.α κατά Τουρκίας, 10/11/2004, Αρ. Αιτ. 46117/99, παρ. 113. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67401> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016]

¹³² de Sadeleer, Nicolas, όπ.π. (σημ. 25), σελ. 64

¹³³ Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία, όπ. π. (σημ. 22), σελ. 4-5

εκπομπές αερίων, οσμές, ραδιενέργεια, ή άλλες επικίνδυνες εκπομπές. Στην νομολογία του Άρθρου 8 καταγράφεται ο προβληματισμός και η λογική που ακολούθησε το ΕΔΔΑ προκειμένου να επιλύσει το ζήτημα του πως αίρεται η σύγκρουση ανάμεσα στην ανάγκη για ύπαρξη βιομηχανικών ή άλλων δραστηριοτήτων, σημαντικών και απαραίτητων στη σύγχρονη κοινωνική και οικονομική ζωή, και στο δικαίωμα του ατόμου στην κατοικία και την οικογενειακή ζωή. Κατά κύριο λόγο, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι η λειτουργία τέτοιων εγκαταστάσεων σε μικρότερη ή μεγαλύτερη απόσταση από την κατοικία τους καθιστούσε τις βιοτικές τους συνθήκες ακατάλληλες, επηρεάζοντας και την υγεία τους, με αποτέλεσμα να προσβάλλεται το δικαίωμά τους στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή, έτσι όπως κατοχυρώνεται από το Άρθρο 8. Ουσιαστικά η πλειοψηφία των περιπτώσεων της περιβαλλοντικής νομολογίας του Άρθρου 8 αφορά βλάβες στην υγεία των προσφευγόντων. Μάλιστα η έννοια της υγείας ερμηνεύεται ευρύτατα, περιλαμβάνοντας σαφώς και την ψυχική υγεία¹³⁴.

Στο παρόν σημείο εμφανίζονται ως απαραίτητες δύο διευκρινίσεις. Κατά παγία νομολογία του ΕΔΔΑ, στην έννοια του «ιδιωτικού βίου» εμπεριέχεται και η σωματική και ψυχολογική ακεραιότητα του προσώπου. Αντίστοιχα, η ουσία του δικαιώματος του σεβασμού στην κατοικία έγκειται στο δικαίωμα πρόσβασης στην οικία και ουσιαστικής οίκησης, στον αποκλεισμό της βίαιης αποστέρησης της κατοικίας, στην διασφάλιση της ανενόχλητης και ειρηνικής απόλαυσης της κατοικίας αποκλείοντας τις έξωθεν παρενοχλήσεις, οι οποίες οφείλονται όχι μόνο σε αυθαίρετη παρέμβαση των αρχών αλλά και στην περιβαλλοντική ρύπανση ή τον υπερβολικό θόρυβο¹³⁵.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε διεξοδικότερα πέντε υποθέσεις άμεσου ενδιαφέροντος: τις υποθέσεις Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου και Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Lopez Ostra κατά Ισπανίας, Κυρτάτος κατά Ελλάδας, Fadeyeva κατά Ρωσσίας. Οι δύο πρώτες υποθέσεις, ήτοι οι υποθέσεις Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου και Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, θα εξεταστούν από κοινού ως θεματικά συγγενείς, καθώς και οι δύο αφορούν περιβαλλοντική υποβάθμιση που προέκυψε από τη γειτνίαση των

---

¹³⁴ *de Sadeleer, Nicolas*, όπ.π. (σημ. 25), σελ. 65

¹³⁵ *Σισιλιάνος, Α.- Α.* – όπ. π. (σημ. 11),, σελ. 336-338 (Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)

ιδιοκτησιών των προσφευγόντων με οχλούσες δραστηριότητες, και μάλιστα με αεροδρόμιο.

Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Το δικαίωμα του Άρθρου 8 στην κατοικία και την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή συνίσταται στον σεβασμό στην ποιότητα της ιδιωτικής ζωής, καθώς και στη δυνατότητα του να απολαμβάνει κανείς τον οικιακό ιδιωτικό του χώρο σε συνθήκες ηρεμίας, συμπεριλαμβανομένων και κάποιων χωρικών ορίων εκτός οικίας. Η διάταξη του Άρθρου 8 δεν καλύπτει μόνο τις περιπτώσεις άμεσων αυθαίρετων επεμβάσεων στην οικία ενός ατόμου, αλλά και τις περιπτώσεις των έμμεσων, οι οποίες είναι αναπόφευκτο αποτέλεσμα δραστηριοτήτων που πραγματοποιούνται χάριν των συμφερόντων των ιδιωτών και που ευνοούν το κοινωνικό σύνολο εν γένει πχ οχλήσεις που προέρχονται από τη λειτουργία σταθμού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας¹³⁶.

Κατά το ΕΔΔΑ, η περιβαλλοντική υποβάθμιση, που προκύπτει ως συνέπεια από μιας τέτοιας βιομηχανικής δραστηριότητας, μπορεί να επηρεάσει αρνητικά το ευ ζην των ανθρώπων, και να τους αποτρέψει από το να χρησιμοποιούν τις οικίες τους σε τέτοιο βαθμό ώστε να υπάρχει παραβίαση του Άρθρου 8. Μια πηγή τέτοιας υποβάθμισης μπορεί να είναι και ο θόρυβος¹³⁷. Στις εν λόγω περιπτώσεις, οι προσφεύγοντες-ιδιοκτήτες ισχυρίστηκαν πως η γειτνίαση των ιδιοκτησιών τους με οχλούσες δραστηριότητες, και μάλιστα με αεροδρόμιο, επηρεάζει σημαντικά το βιοτικό τους επίπεδο καθιστώντας την καθημερινότητά τους μη βιώσιμη. Ας δούμε τις δύο περιπτώσεις διακριτά¹³⁸.

---

¹³⁶ *Kilkelly, U.* - The Right to Respect for Private and Family Life: a guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Council of Europe, 2001, σελ.: 59-60. Διαθέσιμο στο: <http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01%282003%29.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

¹³⁷ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ.: 45

¹³⁸ Σχετικές είναι και οι κάτωθι αποφάσεις: i) ΕΔΔΑ, Moreno Gomez κατά Ισπανίας, 16.11.2004, Αρ. αιτ.: 4143/02 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67478> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016]), όπου το Δικαστήριο αποφάσισε θετικά υπέρ της παραβίασης του Άρθρου 8 της Σύμβασης, καθώς έκρινε ότι ο σεβασμός του δικαιώματος στην κατοικία παραβιάζεται από την ηχορύπανση που προέρχεται από τη λειτουργία νυκτερινών κέντρων παρακείμενων στην ιδιοκτησία του προσφεύγοντος (παρ. 53) και ii) ΕΔΔΑ, Bor κατά Ουγγαρίας, 18.06.2013, Αρ. αιτ.: 50474/08 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-120959> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016]), όπου το Δικαστήριο έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 εξαιτίας της ηχορύπανσης που προερχόταν από τη λειτουργία των ντιζελομηχανών αμαξοστοιχιών που κατέφθαναν σε σιδηροδρομικό σταθμό πλησίον της οικίας του προσφεύγοντος (παρ. 28).

Η υπόθεση Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹³⁹ αποτελεί την πρώτη υπόθεση που ήχθη ενώπιον των δικαιοδοτικών οργάνων της Σύμβασης προς κρίση, όσον αφορά την παραβίαση του Άρθρου 8 εξαιτίας υποβάθμισης του περιβάλλοντος, και μάλιστα για λόγους ηχορύπανσης.

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες, οι οποίοι διέμεναν σε κοντινή απόσταση από το αεροδρόμιο του Heathrow, εξαιτίας των έντονων οχλήσεων που υφίσταντο από τη γειτνίαση αυτή κίνησαν τις νόμιμες διαδικασίες καθώς θεωρούσαν ότι τα επιτρεπτά όρια θορύβου ήταν απαράδεκτα και επιπλέον ότι τα μέτρα που είχαν λάβει οι αρχές προκειμένου να μετριάσουν τις συνέπειες από τη διάχυση του θορύβου ήταν ανεπαρκή. Οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν ενώπιον του Δικαστηρίου την παραβίαση των Άρθρων 6 παρ. 1, 8 και 13 της Σύμβασης καθώς και του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π..

Η Επιτροπή έκανε καταρχάς δεκτή την προσφυγή των αιτούντων. Στη συνέχεια, το Δικαστήριο έκρινε και για τους δύο αιτούντες, αν και σε διαφορετικό βαθμό, ότι η ποιότητα του ιδιωτικού τους βίου και η δυνατότητα να απολαμβάνουν τις οικιακές τους ανέσεις είχαν υποβαθμιστεί σημαντικά, εξαιτίας του θορύβου των αεροπλάνων που χρησιμοποιούσαν το αεροδρόμιο του Heathrow (παρ. 40). Ωστόσο, έναντι αυτής της ανάγκης των ανθρώπων να απολαμβάνουν των δικαιωμάτων τους που κατοχυρώνονται από το Άρθρο 8 ανενόχλητα, το ΕΔΔΑ αντιπαρέθεσε την ανάγκη για την οικονομική ευημερία της χώρας. Οι περιοριστικές επεμβάσεις επί του δικαιώματος στο σεβασμό στην ιδιωτική και την οικογενειακή ζωή και την κατοικία του ατόμου, έτσι όπως αποτυπώνεται στο Άρθρο 8, για χάριν ενός συνολικότερου σκοπού, όπως είναι η οικονομική ευημερία της χώρας, θα πρέπει να είναι οπωσδήποτε νόμιμες και να τελούν σε σχέση αναλογίας με τον επιδιωκόμενο σκοπό, έτσι ώστε να μην αποκλείεται ο σκοπός του δικαιώματος (αρχή της αναλογικότητας). Οι εθνικές αρχές απολαμβάνουν μιας ελαστικότητας – ενός «περιθωρίου εκτίμησης» κατά το ΕΔΔΑ – προκειμένου να λάβουν τα απαραίτητα μέτρα συμμόρφωσης προς τη Σύμβαση, και να επιτύχουν μια ισορροπία δίκαιη ανάμεσα στα εγγενώς ανταγωνιστικά συμφέροντα του ατόμου και της κοινωνίας στο σύνολό της (παρ. 41).

Οι σύγχρονες εθνικές και διεθνείς μεταφορές, βασικός πυλώνας της ανάπτυξης μιας χώρας, επιβάλλουν την ύπαρξη μεγάλων διεθνών αερολιμένων

---

¹³⁹ ΕΔΔΑ (Ευρεία Σύνοψη), Powell και Rayner κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 21.02.1990, Αρ. Αιτ. 9310/81 (απόφαση επί του παραδεκτού της 16ης Ιουλίου 1986). Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57622> [ανευρέθηκε στις 10 Μαΐου 2016]

ακόμα και σε αστικές πυκνοκατοικημένες περιοχές, καθώς και τη χρήση αεροπλάνων jet (παρ. 42)¹⁴⁰. Κατά το ΕΔΔΑ, η λειτουργία του αεροδρομίου επιτελεί ένα θεμιτό σκοπό και δεν διασαλεύει την ισορροπία αυτή, χωρίς βέβαια αυτό να σημαίνει ότι εξαλείφονται πλήρως οι περιβαλλοντικές συνέπειες. Οι βρετανικές αρχές έλαβαν κάθε δυνατό μέτρο προκειμένου να μετριάσουν τις συνέπειες του θορύβου των αεροπλάνων στους κοντινούς οικισμούς. Τα μέτρα αυτά υιοθετήθηκαν σταδιακά, λαμβάνοντας υπόψιν τις απόψεις των εμπλεκόμενων ιδιωτών αλλά και επιστημονικών φορέων και ειδικών (παρ. 43-45).

Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι εθνικές αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου δεν είχαν υπερβεί το περιθώριο εκτίμησης που τους αναγνωρίζεται προκειμένου να συγκεκριμενοποιήσουν τα μέτρα που διασφαλίζουν τον σεβασμό στη Σύμβαση, ούτε είχαν διασαλεύσει την δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στα συμφέροντα του ατόμου και της κοινωνίας¹⁴¹. Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης¹⁴².

Στην υπόθεση *Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*¹⁴³ το ΕΔΔΑ εξέτασε πιο δυεισδυτικά το θέμα της εκπλήρωσης των θετικών υποχρεώσεων που απορρέουν από το Άρθρο 8. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ εξέτασε το ερώτημα κατά πόσο το Ηνωμένο Βασίλειο ήταν υπόχρεο στη λήψη εύλογων και κατάλληλων θετικών μέτρων προκειμένου να εξασφαλίσει την προστασία του εν λόγω δικαιώματος, δεδομένου ότι ούτε το ίδιο το αεροδρόμιο Heathrow, ούτε βεβαίως και τα αεροπλάνα τα οποία το χρησιμοποιούν, δεν ανήκουν ούτε ελέγχονται από την κυβέρνηση ή κάποια δημόσια αρχή (παρ. 98 της απόφασης). Με αφορμή την υπόθεση *Hatton*, το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε στον θεμελιωδώς επικουρικό χαρακτήρα της Σύμβασης, υπενθυμίζοντας την θέση του ότι οι εθνικές αρχές έχουν άμεση δημοκρατική νομιμοποίηση και είναι κατ' αρχήν σε καλύτερη θέση από ό,τι ένα διεθνές

---

¹⁴⁰ *Λευθεριώτου, Ελένη*, όπ. π. (σημ. 113), σελ. 116

¹⁴¹ *Roagna, I.* - Protecting the Right to Respect for Private and Family Life under the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Council of Europe, 2012, σελ. 58. Διαθέσιμο στο: http://www.coe.int/t/dgi/hr-natimplement/Source/documentation/hb11_privatelife_en.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

¹⁴² MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 45,55,56

¹⁴³ ΕΔΔΑ (*Ευρεία Σύνθεση*), *Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, 08.07.2003, Αρ. Αιτ. 36022/97. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61188> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Η υπόθεση *Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* κρίθηκε από το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης κατά παραπομπή, ύστερα από αίτημα εκ μέρους του καθού κράτους κατά το Άρθρο 43 της Σύμβασης.

δικαστήριο να αξιολογήσουν τις τοπικές ανάγκες και συνθήκες (παρ. 97 της απόφασης)¹⁴⁴.

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες, νυν και πρώην κάτοικοι της ευρύτερης περιοχής πλησίον του αεροδρομίου του Heathrow, υποστήριξαν ότι η πολιτική των βρετανικών αρχών σχετικά με τις νυχτερινές πτήσεις (μεταξύ 04:00 και 07:00) προς και από το παρακείμενο στις οικίες τους αεροδρόμιο του Heathrow, είχε ως αποτέλεσμα να υφίστανται επίπεδα θορύβου τα οποία παραβιάζουν το δικαίωμά τους στο σεβασμό της ιδιωτικής ζωής. Συγκεκριμένα, οι προσφεύγοντες υποστήριξαν ότι ο θόρυβος των νυχτερινών πτήσεων είχε ως αποτέλεσμα να αντιμετωπίζουν διαταραχές ύπνου. Οι προσφεύγοντες επίσης υποστήριξαν ότι τους στερήθηκε το δικαίωμα πραγματικής/αποτελεσματικής προσφυγής, κατά τα οριζόμενα στο Άρθρο 13 της Σύμβασης.

Κατά το σκεπτικό του ΕΔΔΑ, η ευθύνη του κράτους στις περιβαλλοντικές υποθέσεις μπορεί να προκύψει από τη μη κατάλληλη ρύθμιση της ιδιωτικής πρωτοβουλίας στον τομέα των κατασκευών και της βιομηχανίας, ειδικά αν η μη ρύθμιση αυτή έχει ως συνέπεια τη μη πρότερη τήρηση των υποχρεώσεων στις οποίες ενέχεται το κράτος υπό τη Σύμβαση (δόγμα του οριζόντιου αποτελέσματος της Σύμβασης)¹⁴⁵. Το ΕΔΔΑ και στην προκείμενη υπόθεση έκρινε ότι τα κράτη και οι δημόσιες αρχές είναι υποχρεωμένα να προστατεύουν τα κατοχυρωμένα από τη Σύμβαση δικαιώματα, προσπαθώντας να αποφύγουν κάθε ενδεχόμενο επέμβασης σε αυτά (βλ. ιδίως τις παρ. 100, 119 και 123). Στις περιπτώσεις κατά τις οποίες οι αποφάσεις των δημόσιων αρχών επηρεάζουν το περιβάλλον στο βαθμό που να υπάρχει παραβίαση του δικαιώματος του Άρθρου 8, οι αποφάσεις αυτές θα πρέπει να λαμβάνονται σύμφωνα με τα οριζόμενα στο Άρθρο 8 παρ. 2 (παρ. 98 της απόφασης). Ειδικά στις περιπτώσεις κατασκευαστικών έργων, η επιθυμητή προστασία μπορεί να επιτευχθεί αν πριν από κάθε έργο πραγματοποιηθεί κατάλληλη και πλήρης μελέτη περιβαλλοντικών επιπτώσεων, η οποία σκοπό θα έχει αυτήν ακριβώς την εγκαθίδρυση της ισορροπίας ανάμεσα στα ατομικά και τα συλλογικά συμφέροντα¹⁴⁶.

---

¹⁴⁴ *Tomuschat, Christian*: Democracy and the Rule of Law στο: Shelton, Dinah (edit.), *The Oxford Handbook of International Human Rights Law*, Oxford University Press, 1η έκδοση, 2015, σελ. 495

¹⁴⁵ *Mullerova, Hana* – Environment Playing Short-handed: Margin of Appreciation in Environmental Jurisprudence of the European Court of Human Rights – Review of European Community & International Environmental Law (RECIEL) 24 (1) 2015, σελ. 83-92 (86)

¹⁴⁶ *MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT*, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 46,51,52,54,55,56,58

Το Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης του ΕΔΔΑ αποφάσισε πως, αν και το κράτος είναι υπεύθυνο για τη ρύθμιση της εναέριας κυκλοφορίας, εντούτοις δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης. Το Ηνωμένο Βασίλειο δεν είχε υπερβεί το ευρύ περιθώριο εκτίμησης και είχε επιτύχει την επιθυμητή ισορροπία ανάμεσα στο ατομικό δικαίωμα στο σεβασμό στην ιδιωτική ζωή και την κατοικία αφενός, και τα συμφέροντα της κοινότητας αφετέρου. Παρότι το ΕΔΔΑ δεν μπορούσε να καταλήξει σχετικά με το εάν η επίσημη πολιτική των βρετανικών αρχών για τις νυχτερινές πτήσεις στο αεροδρόμιο Heathrow το έτος 1993 είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των επιπέδων θορύβου, υποστήριξε ότι υπήρχε έντονο οικονομικό και αναπτυξιακό ενδιαφέρον για τη συνέχιση των νυχτερινών πτήσεων, ότι μόλις ένα μικρό ποσοστό των περιοίκων υπέφερε από θορύβους, ότι τα σπίτια της ευρύτερης περιοχής δεν είχαν απωλέσει την αγοραστική τους αξία, και ότι οι αιτούντες είχαν την δυνατότητα να μετακινηθούν σε άλλες περιοχές δίχως κάποια ιδιαίτερη οικονομική επιβάρυνση (παρ. 116-130)¹⁴⁷.

Εν αντιθέσει, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 13 της Σύμβασης το οποίο κατοχυρώνει το δικαίωμα στην πραγματική (αποτελεσματική) προσφυγή (παρ. 141-142), καθώς οι εθνικές δικαστικές αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου δεν είχαν τη δυνατότητα να κρίνουν τη δεδομένη στιγμή εάν η φερόμενη αύξηση στις νυχτερινές πτήσεις το έτος 1993 ισοδυναμούσε με δικαιολογημένο περιορισμό στο δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και της οικίας αυτών που διέμεναν κοντά στο αεροδρόμιο του Heathrow^{148 149}.

Αξίζει παρεμπιπτόντως να υπογραμμιστεί στο παρόν σημείο η σημασία που απέδωσε το ΕΔΔΑ, με αφορμή την υπόθεση *Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου*, στο δικαίωμα πρόσβασης στη δικαιοσύνη και στο δικαίωμα συμμετοχής του κοινού στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων που αφορούν περιβαλλοντικά ζητήματα, στα πλαίσια του Άρθρου 8. Κατά το ΕΔΔΑ, σε περιπτώσεις που ανακύπτουν περίπλοκα ζητήματα περιβαλλοντικής και οικονομικής πολιτικής, οι σχετικές διαδικασίες λήψης αποφάσεων που οδηγούν στην ανάληψη και εφαρμογή μέτρων πρέπει να είναι δίκαιες και να σέβονται τα δικαιώματα και τα συμφέροντα των εμπλεκόμενων μερών. Κατά το ΕΔΔΑ, οι αποφάσεις που λαμβάνονται στα πλαίσια των διαδικασιών αυτών, καθώς και όλες οι πράξεις ή οι παραλείψεις, θα πρέπει να είναι δυνατόν να

¹⁴⁷ *Boyle, Alan: Relationship between International Environmental Law and Other Branches of International Law* όπ. π. (σημ. 64) – σελ. 142

¹⁴⁸ *Λευθεριώτου, Ελένη*, όπ. π. (σημ. 113), σελ. 119-122

¹⁴⁹ *Anton, Donald K*, όπ. π. (σημ. 124), σελ. 487-490

προσβληθούν ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων από τα ενδιαφερόμενα μέρη, σε περίπτωση που αυτά διαπιστώσουν ότι τα συμφέροντά τους δεν ελήφθησαν υπόψιν¹⁵⁰. Στην περίπτωση Hatton, η απόφαση των βρετανικών αρχών να επιτρέψουν τις νυχτερινές πτήσεις ελήφθη αφού προηγήθηκε μια σειρά μελετών σχετικά με τις ηχητικές οχλήσεις, ενώ το αποτέλεσμα της έρευνας κοινοποιήθηκε το 1993 στα ενδιαφερόμενα μέρη μέσω μιας διαδικασίας δημόσιας διαβούλευσης. Βεβαίως, η πρόβλεψη της ΕΣΔΑ για συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι σαφώς στενότερη από τις αντίστοιχες της Σύμβασης του Άαρχους¹⁵¹. Περισσότερα για τα διαδικαστικά δικαιώματα θα δούμε στη συνέχεια της παρούσας εργασίας.

Lopez Ostra κατά Ισπανίας

Η υπόθεση Lopez Ostra κατά Ισπανίας¹⁵² ήχθη και εκρίθη ενώπιον του ΕΔΔΑ και αποτελεί ιστορικά την πρώτη υπόθεση στην οποία διαπιστώθηκε παραβίαση της Σύμβασης, και συγκεκριμένα του Άρθρου 8, λόγω ρύπανσης του περιβάλλοντος (εξαιτίας καπνών, οσμών και μόλυνσης)¹⁵³, εντάσσοντας έτσι την προστασία του περιβάλλοντος στο προστατευτικό πεδίο του Άρθρου 8¹⁵⁴. Η συμβολή των οργάνων του Στρασβούργου στη διασταλτική ερμηνεία των εννοιών «ιδιωτική και οικογενειακή ζωή», η ρητή διαπίστωση εκ μέρους του Δικαστηρίου ότι η σοβαρή ρύπανση του περιβάλλοντος αποτελεί προσβολή του δικαιώματος στην κατοικία καθώς και το γεγονός ότι το Δικαστήριο έκανε δεκτή την προσφυγή δίχως να χρειαστεί να αποδειχθεί μια αυστηρώς σαφής και άμεση αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της ρύπανσης και των προβλημάτων υγείας των αιτούντων (παρ. 51)¹⁵⁵, καθιστούν την απόφαση αυτή σημείο αναφοράς.

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Η προσφεύγουσα και η οικογένειά της (σύζυγος και δύο κόρες) ήταν κάτοικοι της πόλης Λόρκα της Ισπανίας και συγκεκριμένα σε συνοικία του κέντρου, στην οποία υπήρχε υψηλή συγκέντρωση βιομηχανικών μονάδων επεξεργασίας δέρματος - βυρσοδεψείων. Για την

---

¹⁵⁰ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ: 101

¹⁵¹ Galetta, Antonella and De Hert, Paul – Complementing the Surveillance Law Principles of the ECtHR with its Environmental Law Principles: An integrated Technology Approach to a Human Rights Framework for Surveillance – Utrecht Law Review, Volume 10, Issue 1 (January) 2014, σελ: 55-75 (64-66, 71)

¹⁵² ΕΔΔΑ, Lopez Ostra κατά Ισπανίας, 09.12.1994, Αρ. Αιτ. 16798/90. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57905> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

¹⁵³ Churchill, R. R.: Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties, όπ. π. (σημ. 27), σελ. 94

¹⁵⁴ Ryland, Diane, όπ. π. (σημ. 86), σελ. 117-125

¹⁵⁵ Kilkelly, U., όπ. π. (σημ. 136), σελ: 60

εξυπηρέτηση των αναγκών ορισμένων επιχειρήσεων το έτος 1988 κατασκευάστηκε και λειτούργησε με κρατική επιχορήγηση ένας βιολογικός σταθμός περισυλλογής και επεξεργασίας λυμάτων. Ο σταθμός αυτός βρισκόταν σε δημοτική έκταση, σε απόσταση ορισμένων μόλις μέτρων από την οικία της προσφεύγουσας. Μάλιστα, η κατασκευή αυτή έγινε δίχως να έχει χορηγηθεί προηγουμένως η σχετική άδεια. Εξαιτίας της κακής λειτουργίας του σταθμού, έντονες οσμές και επιμολυντικά αέρια κατέκλυσαν την περιοχή διαμονής της προσφεύγουσας. Η προσφεύγουσα κατηγορήσε τις δημοτικές αρχές για ολιγωρία και παθητική στάση, και υποστήριξε πως εξαιτίας αυτής της μη λήψης μέτρων η ίδια υφίστατο εντονότατες οχλήσεις (έντονες οσμές, θόρυβος, εκπομπές αερίων) που είχαν ως αποτέλεσμα την επιδείνωση των βιοτικών συνθηκών της ίδιας και της οικογενείας της, καθώς και την επιβάρυνση της υγείας τους (παρ. 7-9). Η προσφεύγουσα επικαλέστηκε, μεταξύ άλλων, παραβίαση του δικαιώματός της στην ειρηνική απόλαυση της κατοικίας της, προσβολή του δικαιώματος να επιλέγει ελεύθερα την κατοικία της, προσβολή του δικαιώματος στην ιδιωτική ζωή και προσβολή της σωματικής και ψυχικής της ακεραιότητας, εξαιτίας ακριβώς της ρύπανσης που προκαλούσε η λειτουργία του σταθμού επεξεργασίας λυμάτων.

Κατόπιν της θετικής κρίσης εκ μέρους της Επιτροπής και παραπομπής στο ΕΔΔΑ, το Δικαστήριο έκρινε πως υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης, υποστηρίζοντας ότι το ισπανικό κράτος, στο πλαίσιο του περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτει, απέτυχε στην επίτευξη δίκαιης ισορροπίας ανάμεσα στο οικονομικό συμφέρον του κοινωνικού συνόλου της πόλης, το οποίο συνίστατο στην λειτουργία μονάδας επεξεργασίας λυμάτων, και το ατομικό συμφέρον της προσφεύγουσας να απολαμβάνει ανενόχλητα και αποτελεσματικά το κατοχυρωμένο από τη Σύμβαση δικαίωμά της στην κατοικία και την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (παρ. 58). Κατά το σκεπτικό της απόφασης, η τελεσθείσα σοβαρή ρύπανση του περιβάλλοντος αποτελεί αιτία παραβίασης του δικαιώματος στην κατοικία, κατά το μέτρο που θίγει την προσωπική και οικογενειακή ζωή και την ευημερία της προσφεύγουσας και της οικογένειάς της ¹⁵⁶.

Ειδικότερα, το Δικαστήριο έκρινε ότι η προσφεύγουσα και η οικογένειά της ήταν αναγκασμένοι να υπομείνουν τις οχλήσεις που προέρχονταν από τη λειτουργία της μονάδας για πάνω από τρία (3) χρόνια, οπότε και αποφάσισαν να μετακομίσουν,

---

¹⁵⁶ *Λευθεριώτου, Ελένη, όπ. π. (σημ. 113), σελ. 117-118*

όταν πια ήταν βέβαιο ότι η κατάσταση είχε ανεπιστρεπτί επιδεινωθεί και αφού υπήρξε σχετική προτροπή από τον παιδίατρο της κόρης της προσφεύγουσας. Όπως είναι λογικό, η μετακόμιση συνεπάγεται πρόσθετες επιβαρύνσεις. Υπό αυτές τις συνθήκες, η καθυστερημένη προσφορά εκ μέρους των δημοτικών αρχών για μεταστέγαση της οικογένειας σε διαμέρισμα στο κέντρο της πόλης το έτος 1992, όπως επίσης και η παύση της λειτουργίας της μονάδας το έτος 1993, δεν ισοδυναμούσαν σε καμία περίπτωση με πλήρη αποκατάσταση της υλικής και της ηθικής βλάβης την οποία υπέστησαν τα μέλη αυτής της οικογένειας, εξαιτίας ακριβώς όλων αυτών των οχλήσεων και των ανακατατάξεων (παρ. 19, 57). Το Δικαστήριο απέρριψε τους ισχυρισμούς της προσφεύγουσας περί παραβίασης του Άρθρου 3 («Απαγόρευση των βασανιστηρίων, της απάνθρωπης και εξευτελιστικής μεταχείρισης») καθώς θεώρησε ότι σαφώς οι συνθήκες διαβίωσης της ίδιας και της οικογένειάς της ήταν αντίξοες για αρκετά χρόνια ώστε να της προκαλούν ψυχολογική πίεση, δεν ισοδυναμούσαν ωστόσο με απάνθρωπες ή εξευτελιστικές συνθήκες^{157 158}.

Κυρτάτος κατά Ελλάδας

Η εν λόγω υπόθεση¹⁵⁹ αφορά αιτούμενη παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης εξαιτίας σχεδίων οικιστικής ανάπτυξης. Συγκεκριμένα, οι προσφεύγοντες ήταν ιδιοκτήτες γης στο νοτιοανατολικό κομμάτι της νήσου Τήνου. Σε παρακείμενη έκταση συμπεριλαμβανόταν και παράκτιο έλος-υγροβιότοπος. Οι προσφεύγοντες κατέφυγαν στο ΕΔΔΑ ισχυριζόμενοι ότι τα πολεοδομικά σχέδια που προορίζονταν για την περιοχή θα είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή του φυσικού περιβάλλοντος και κάλλους, και έτσι θα επηρεαζόταν αρνητικά ο ιδιωτικός τους βίος. Οι προσφεύγοντες προέβαλαν επίσης τη μη συμμόρφωση της διοίκησης και των αρμόδιων αρχών προς τις αποφάσεις του Συμβουλίου της Επικρατείας, με τις οποίες ακυρώνονταν σχετικές οικοδομικές άδειες που είχαν ως αντικείμενο την κατασκευή κτιρίων πλησίον της ιδιοκτησίας αυτών (παρ. 8-15).

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε πως στην προκειμένη περίπτωση δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης. Όπως αναλύσαμε και ανωτέρω, προκειμένου να γίνει νοητή η παραβίαση του δικαιώματος στο σεβασμό στην ιδιωτική και την

¹⁵⁷ Μαγγανάς, Αντώνης Δ./ Χρυσανθάκης, Χαράλαμπος/ Βανδώρος, Δημήτρης/ Καρατζά, Λίλα – όπ. π. (σημ. 4) – σελ. 227-229 (Άρθρον 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)

¹⁵⁸ Anton, Donald K, όπ. π. (σημ. 124), σελ. 490-494

¹⁵⁹ ΕΔΔΑ, Κυρτάτος κατά Ελλάδας, 22.05.2003, Αρ. Αιτ. 41666/98. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61099> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

οικογενειακή ζωή και την κατοικία στα πλαίσια της Σύμβασης, προαπαιτείται η ύπαρξη επιβλαβών επιπτώσεων στην ιδιωτική ή οικογενειακή σφαίρα του ατόμου και όχι απλώς η γενική υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Το ΕΔΔΑ τόνισε ότι η εθνική και διεθνής νομοθεσία, και τα όργανα που αυτή καθιερώνει θεσμικά, ενδείκνυνται για την γενική προστασία του περιβάλλοντος, παρά η ίδια η Σύμβαση η οποία ούτε δυνάμει του Άρθρου 8 αλλά ούτε και δυνάμει κανενός άλλου Άρθρου δεν παρέχει γενική προστασία για το περιβάλλον *per se* (παρ. 51-55). Με άλλα λόγια, η Σύμβαση δεν κατοχυρώνει το δικαίωμα των ατόμων να ζουν σε ένα δεδομένο, αμετάβλητο περιβάλλον, ούτε το δικαίωμα να διατηρείται αιωνίως ο περιβάλλον χώρος τους.

Κατά το ΕΔΔΑ, η επέμβαση στο οικοσύστημα του έλους δεν συνιστά με κανένα τρόπο επέμβαση στην ιδιωτική και οικογενειακή ζωή των προσφευγόντων, και ακόμη και αν υποτεθεί ότι το περιβάλλον υπέστη υποβάθμιση από τα σχέδια οικιστικής ανάπτυξης για την περιοχή, οι προσφεύγοντες δεν απέδειξαν ότι η φερόμενη ως βλάβη στο οικοσύστημα του έλους ήταν τέτοιας φύσης και έκτασης, ώστε να πλήττει τα κατοχυρωμένα από το Άρθρο 8 δικαιώματά τους (παρ. 53). Επίσης, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι οχλήσεις που θα υφίσταντο οι προσφεύγοντες λόγω της γειτονίας με άλλες οικίες, εξαιτίας ακριβώς των σχεδίων οικιστικής ανάπτυξης, δεν είναι τέτοιας έντασης και σοβαρότητας ώστε να ερμηνευθούν ως παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης (παρ. 54)¹⁶⁰. Αντιθέτως, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η μη συμμόρφωση των εθνικών αρχών προς δύο (2) εκτελεστές τελεσίδικες αποφάσεις, για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο της εφταετίας, καθώς και η καθυστέρηση εκ μέρους των αρχών να διευθετήσουν τα αιτήματα του προσφεύγοντος συνιστά παραβίαση του Άρθρου 6 της Σύμβασης («Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης») (παρ. 32). Αντιλαμβανόμαστε λοιπόν ότι στην έννοια της «δίκαιης δίκης» το ΕΔΔΑ συμπεριλαμβάνει και την εκτέλεση τελεσίδικων αποφάσεων¹⁶¹.

Αξίζει στο σημείο αυτό να αναφερθούμε στη μειοψηφούσα άποψη του Δικαστή Λουκαΐδη. Ο κος Λουκαΐδης πρόβαλε το επιχείρημα ότι το Δικαστήριο θα μπορούσε να δεχθεί τον ισχυρισμό του προσφεύγοντος για παραβίαση του Άρθρου 8,

¹⁶⁰ Roagna, I., όπ. π. (σημ. 141), σελ. 79

¹⁶¹ βλ. ακόμα την απόφαση ΕΔΔΑ, Aranasewicz κατά Πολωνίας, 03.05.2011, Αρ. αιτ.: 6854/07 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104673> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]) κατά την οποία, η μη εκτέλεση εκ μέρους των αρμόδιων αρχών δικαστικών αποφάσεων περί διακοπής λειτουργίας μίας ρυπογόνου βιομηχανίας συνιστά παραβίαση του Άρθρου 6 της Σύμβασης (παρ. 82-83) («Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης»)

εάν είχε συμπεριλάβει και τον περιβάλλοντα χώρο της οικίας σε μια πιο διευρυμένη ερμηνεία των όρων «κατοικία» και «ιδιωτική ζωή»¹⁶².

Fadeyeva κατά Ρωσίας

Η εν λόγω υπόθεση¹⁶³ αφορά παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης λόγω περιβαλλοντικής υποβάθμισης που οφείλεται σε ιδιωτική βιομηχανική δραστηριότητα. Με αφορμή την υπόθεση αυτή το ΕΔΔΑ θεώρησε τις έννοιες της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και της κατοικίας ως στενά συνδεδεμένες, ενώ περαιτέρω ανέπτυξε την θεωρία περί «ιδιωτικής σφαίρας»¹⁶⁴.

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Η προσφεύγουσα ζούσε σε μια περιοχή της Ρωσίας, 300 χλμ βορειοανατολικά της Μόσχας. Η περιοχή αυτή αποτελούσε ένα σημαντικό κέντρο παραγωγής χάλυβα. Η προσφεύγουσα βάσισε την προσφυγή της στο γεγονός ότι η λειτουργία ενός εργοστασίου χάλυβα κατά παράβαση των προδιαγραφών που θέτει η περιβαλλοντική νομοθεσία σε κοντινή απόσταση από την οικία της, καθώς και η συνεπαγόμενη υψηλή συγκέντρωση τοξικών αερίων, την ανάγκαζαν να υφίσταται ουσιώδεις οχλήσεις πέραν του επιτρεπτού μέτρου που επιβάλλουν οι καθημερινές περιβαλλοντικές ενοχλήσεις, οι οποίες έθεταν σε τέτοιο κίνδυνο την υγεία της και την ευζωία της ώστε να παραβιάζεται το δικαίωμα της κατά Άρθρο 8 της Σύμβασης.

Το ΕΔΔΑ, αφού έλαβε υπόψιν του την βαρύτητα, την επαναληπτικότητα, την ένταση και τη διάρκεια της όχλησης, τις επιπτώσεις, σωματικές και ψυχικές, που προκαλούσε αυτή, τον άμεσο αιτιακό σύνδεσμο ανάμεσα στην επίμαχη δραστηριότητα και την κατάσταση της προσφεύγουσας, καθώς και την εν γένει περιβαλλοντική κατάσταση, έκρινε ότι όντως υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης (παρ. 66-70)¹⁶⁵. Το ΕΔΔΑ υποστήριξε ότι η Ρωσία, στο πλαίσιο του περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτει, δεν κατόρθωσε να επιτύχει δίκαιη ισορροπία

¹⁶² *Loucaides, L.* - 'Environmental Protection through the Jurisprudence of the European Convention on Human Rights', 75 *British Yearbook of International Law*, 2004, σελ. 249

¹⁶³ ΕΔΔΑ, *Fadeyeva κατά Ρωσίας*, 09.06.2005, Αρ. Αιτά 55723/00. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-69315> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

¹⁶⁴ Περιπτώσεις κατά τις οποίες το Δικαστήριο έκρινε παραδεκτές προσφυγές για παραβίαση του Άρθρου 8 εξαιτίας ρύπανσης η οποία προκλήθηκε εξαιτίας βιομηχανικής δραστηριότητας βλ. επίσης τις υποθέσεις: i) ΕΔΔΑ, *Taskin κ.α. κατά Τουρκίας*, 10.11.2004, Αρ. αιτ.: 46117/99 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-67401> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]), ii) ΕΔΔΑ, *Giacomelli κατά Ιταλίας*, 02.11.2006, Αρ. αιτ.: 59909/00 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-77785> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]), iii) ΕΔΔΑ, *Tatar κατά Ρουμανίας*, 27.01.2009, Αρ. αιτ.: 67021/01 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90981> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]) και iv) ΕΔΔΑ, *Dubetska κ.α. κατά Ουκρανίας*, 10.02.2011, Αρ. αιτ.: 30499/03, (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-103273> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]).

¹⁶⁵ *Σισλιάνος, Α.- Α.* - όπ. π. (σημ. 11), σελ. 338 (Άρθρο 8 – Δικαίωμα σεβασμού της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής)

ανάμεσα στο οικονομικό συμφέρον του κοινωνικού συνόλου της κοινότητας, το οποίο συνίστατο στη λειτουργία της μονάδας αυτής, και το ατομικό δικαίωμα που απορρέει από το Άρθρο 8 υπέρ της προσφεύγουσας (παρ. 134).

Οι αρμόδιες ρωσικές αρχές αδειοδότησαν την εγκατάσταση και λειτουργία μιας οχλούσας δραστηριότητας σε πυκνοκατοικημένη περιοχή, η οποία μάλιστα προκαλούσε σοβαρή υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Δοθέντος ότι οι εκπομπές τοξικών ρύπων από το κέντρο παραγωγής χάλυβα υπερέβαιναν τα όρια ασφαλείας που είχε θέσει η εθνική νομοθεσία και, επομένως, θα μπορούσαν να θέσουν σε κίνδυνο την υγεία των περιοίκων, οι ρωσικές αρχές είχαν αποφασίσει ώστε η περιοχή γύρω από τη βιομηχανική αυτή μονάδα να μην είναι κατοικήσιμη (παρ. 83). Ωστόσο, οι σχετικές ρυθμίσεις δεν εφαρμόστηκαν ποτέ στην πράξη. Κατά το ΕΔΔΑ, ούτε οι ρωσικές αρχές ούτε και η επιχείρηση χάλυβα δεν ενέχοντο στην παροχή δωρεάν στέγης προς την προσφεύγουσα και, εν πάσει περιπτώσει, δεν αντιστοιχεί στο Δικαστήριο να υποδεικνύει προς τα συμβαλλόμενα στη Σύμβαση κράτη τα μέτρα και τους τρόπους με τα οποία αυτά μπορούν να συμμορφώνονται προς τις διατάξεις της Σύμβασης και, εν προκειμένω, με τις θετικές υποχρεώσεις που απορρέουν από το Άρθρο 8. Η διαδικαστική έκφανση της αρχής της επικουρικότητας κατά Άρθρο 46 παρ. 1 της Σύμβασης επιβάλλει μεν στα κράτη να συμμορφώνονται προς τις προσταγές της Σύμβασης και τις οριστικές αποφάσεις του Δικαστηρίου, ωστόσο η επιλογή των μέσων συμμόρφωσης έγκειται αποκλειστικά στις επιλογές των εθνικών εννόμων τάξεων. Ωστόσο, στην εν λόγω περίπτωση το κράτος δεν προσέφερε καμία αποτελεσματική λύση προς την προσφεύγουσα, προκειμένου αυτή να μπορέσει να απομακρυνθεί από την περιοχή υψηλής επικινδυνότητας. Επιπροσθέτως, παρότι η εν λόγω ρυπαίνουσα μονάδα παραγωγής χάλυβα λειτουργούσε κατά παράβαση της εθνικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας, δεν υπήρξε ποτέ καμία ένδειξη σχετική με την πρόθεση των ρωσικών αρχών να σχεδιάσουν και να εφαρμόσουν αποτελεσματικά μέτρα τα οποία θα λάμβαναν υπόψιν τις απόψεις του τοπικού πληθυσμού ο οποίος επηρεαζόταν από τη ρύπανση, και τα οποία θα συνέβαλαν στη μείωση της βιομηχανικής ρύπανσης στα ανεκτά από το νόμο επίπεδα. Το ρωσικό κράτος δηλαδή δεν τήρησε την υποχρέωση που έχει να ρυθμίσει την ιδιωτική πρωτοβουλία στον βιομηχανικό τομέα, και για αυτό το λόγο ήταν υπεύθυνο παραβίασης της Σύμβασης.

Κατά το ΕΔΔΑ, η παραβίαση και μόνον της εθνικής περιβαλλοντικής νομοθεσίας ισοδυναμεί με παραβίαση της Σύμβασης (παρ. 95)^{166 167}.

A. iii) Το δικαίωμα στην προστασία της ιδιοκτησίας – Άρθρο 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της ΕΣΔΑ

«Πάν φυσικόν ή νομικόν πρόσωπον δικαιούται σεβασμού της περιουσίας του. Ουδείς δυναται να στερηθή της ιδιοκτησίας αυτού ειμή δια λόγους δημοσίας ωφελείας και υπό του προβλεπόμενου, υπό του νόμου και των γενικών αρχών του διεθνούς δικαίου όρους. Αι προαναφερόμεναι διατάξεις δεν θίγουσι το δικαίωμα παντός Κράτους όπως θέση εν ισχύϊ Νόμους ούς ήθελε κρίνει αναγκαίον προς ρύθμισιν της χρήσεως αγαθών συμφώνως προς το δημόσιο συμφέρον ή προς εξασφάλισιν της καταβολής φόρων ή άλλων εισφορών ή προστίμων.»

Το εν λόγω άρθρο¹⁶⁸ εισάγει ουσιαστικά έναν τριπλό κανόνα: έναν πρώτο γενικό κανόνα που αφορά την ειρηνική και αδιατάρακτη απόλαυση των περιουσιακών αγαθών συμπεριλαμβάνοντας το δικαίωμα χρήσης και διάθεσης, έναν δεύτερο κανόνα που αφορά την υπό προϋποθέσεις νομιμότητας στέρηση της περιουσίας, όπως στις περιπτώσεις απαλλοτριώσεων, και έναν τρίτο κανόνα που αφορά τον περιορισμό της χρήσης των περιουσιακών δικαιωμάτων για λόγους δημοσίου συμφέροντος. Το ΕΔΔΑ ωστόσο ακολουθεί ενιαία προσέγγιση ως προς τους κανόνες αυτούς. Βασικός σκοπός του εν λόγω άρθρου είναι η διασφάλιση του σεβασμού των αγαθών του προσώπου και η προστασία τους από την αυθαίρετη επέμβαση των κρατικών αρχών. Το άτομο δύναται να στερηθεί της περιουσίας του, ή να ανεχθεί περιορισμούς στη χρήση της, μόνο υπό τις ειδικότερες προϋποθέσεις που θέτει το Πρωτόκολλο, και ειδικά υπό όρους αναλογικότητας.

Ο όρος «περιουσία» διαμορφώθηκε από τη νομολογία των οργάνων του Στρασβούργου ως μία αυτόνομη έννοια που δεν εξαρτάται από αντίστοιχους ορισμούς στις εθνικές έννομες τάξεις. Κατά τη νομολογία, περιουσία είναι το σύνολο των υπαρχόντων δικαιωμάτων, εννόμων συμφερόντων και αξιώσεων οικονομικού χαρακτήρα, επίσης όμως σε αυτήν περιλαμβάνεται και η εύλογη ή θεμιτή προσδοκία κτήσης αγαθών ή ικανοποίησης μιας απαίτησης η οποία δικαιολογείται από το εθνικό

¹⁶⁶ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 45,46,48,53,55,56,57,59

¹⁶⁷ Roagna, I., όπ. π. (σημ. 141), σελ. 65-66, 79

¹⁶⁸ Σισιλιάνος, Α.- Α. - όπ. π. (σημ. 11), σελ. 651-660 (Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο, Άρθρο 1 – Προστασία της ιδιοκτησίας)

δίκαιο. Κατά το ΕΔΔΑ κρίσιμη είναι η ύπαρξη περιουσιακού δεσμού μεταξύ του προσφεύγοντος και του αγαθού. Το ΕΔΔΑ έχει κρίνει ότι στο προστατευτικό πεδίο της εν λόγω διάταξης εντάσσονται, μεταξύ άλλων, και οι διοικητικές άδειες όπως λχ η πολεοδομική άδεια, δεδομένο το οποίο παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον στα πλαίσια της παρούσας έρευνας¹⁶⁹. Κύριοι της περιουσίας μπορεί να είναι φυσικά πρόσωπα, ιθαγενείς ή αλλοδαποί, αλλά και νομικά πρόσωπα, ημεδαπά ή αλλοδαπά.

Όπως ελέχθη και προηγουμένως για τα προαναφερθέντα Άρθρα της Σύμβασης, και στην περίπτωση του Άρθρου 1 του Πρώτου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου της Σύμβασης απορρέουν θετικές υποχρεώσεις υπέρ των φορέων των δικαιωμάτων. Έτσι, τα Κράτη δεν υποχρεούνται απλά να απέχουν από κάθε ενέργεια που προσβάλλει τα περιουσιακά δικαιώματα του προσώπου, αλλά υποχρεούνται επίσης να λαμβάνουν μέτρα αναγκαία για την ανενόχλητη άσκηση αυτών. Τα μέτρα αυτά συνίστανται ιδίως σε νομοθετικές ή άλλες πρωτοβουλίες που στόχο έχουν την πρόληψη της παραβίασης των περιουσιακών δικαιωμάτων, την εγκαθίδρυση ενός συστήματος δικονομικών εγγυήσεων και την καταβολή εύλογων αναλογικών αποζημιώσεων.

Οι υποθέσεις που άγονται ενώπιον του ΕΔΔΑ και αφορούν την προστασία των κατοχυρωμένων από το εν λόγω Άρθρο δικαιωμάτων και σχετίζονται με περιβαλλοντικά ζητήματα βασίζονται στη λογική ότι η προστασία των περιουσιακών στοιχείων του ατόμου θα πρέπει να είναι πρακτική και αποτελεσματική¹⁷⁰. Παρότι κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ το Άρθρο 1 του 1ου Π.Π. δεν εγγυάται ρητώς την απόλαυση των περιουσιακών δικαιωμάτων σε συνθήκες περιβαλλοντικής αρτιότητας, εντούτοις αναγνώρισε ότι ορισμένες δραστηριότητες δύνανται να επηρεάσουν το περιβάλλον με τέτοιο τρόπο, ώστε να υποβαθμιστεί κατά συνέπεια και η οικονομική αξία της περιουσίας των ατόμων¹⁷¹.

Σε γενικές γραμμές, η νομολογία του ΕΔΔΑ που αφορά το εν λόγω Άρθρο μπορεί να διαιρεθεί σε τρεις επιμέρους κατηγορίες: η πρώτη κατηγορία αφορά περιπτώσεις κατά τις οποίες επιβλαβείς για το περιβάλλον δραστηριότητες παραβιάζουν το κατοχυρωμένο από τη Σύμβαση δικαίωμα στην περιουσία, πλήττοντας την οικονομική της αξία. Στην περίπτωση αυτή οι αρχές έχουν

¹⁶⁹ Γέροντας, Α. – Η προστασία της περιουσίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ – πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις στο: ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΓΙΑ ΤΑ ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΝοΒ, Τόμος 57, Οκτώβριος 2009, Τεύχος 8, σελ. 1884-1901 (1887-1891)

¹⁷⁰ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ: 62-63

¹⁷¹ Churchill, R. R.: Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties, όπ. π. (σημ. 27), σελ. 95

υποχρέωση να λάβουν θετικά μέτρα δράσης προκειμένου να προστατέψουν εν τοις πράγμασι το κατοχυρωμένο στην περιουσία δικαίωμα, ιδίως δε στις περιπτώσεις κατά τις οποίες υπάρχει σαφής σύνδεση ανάμεσα στα προς υιοθέτηση μέτρα και την δυνατότητα του ατόμου να απολαμβάνει το δικαίωμά του δίχως παραβιάσεις. Στις περιπτώσεις αυτές είθισται οι προσφεύγοντες να επικαλούνται σωρευτικά και το Άρθρο 8 της Σύμβασης.

Τα νομολογιακά παραδείγματα *Oneryildiz* κατά Τουρκίας και *Budayeva* κατά Ρωσίας που εξετάσαμε ανωτέρω εμπίπτουν στην κατηγορία αυτή. Στην πρώτη περίπτωση, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο προσφεύγων δικαιούτο να ζητήσει την προστασία που του παρέχει το Άρθρο 1 του 1ου Π.Π.. Παρότι η οικία του ήταν αυθαίρετη κατά την κείμενη πολεοδομική νομοθεσία και είχε ανεγερθεί σε δημόσια έκταση, ενέπιπτε στην έννοια της «ιδιοκτησίας» κατά Άρθρο 1 του 1ου Π.Π.. Το ΕΔΔΑ διαπίστωσε αιτιώδη σύνδεσμο ανάμεσα στην παράλειψη εκ μέρους των τουρκικών αρχών να αναλάβουν θετικά μέτρα προστασίας αφενός, και την καταστροφή της κατοικίας του προσφεύγοντος αφετέρου (παρ. 134, 135 της απόφασης της Ευρείας Σύνθεσης). Στη δεύτερη περίπτωση, η οποία αφορά φυσική καταστροφή και όχι ζημία που προκλήθηκε εξαιτίας ανθρώπινης δραστηριότητας, το ΕΔΔΑ ομοίως έκρινε ότι οι αρμόδιες αρχές οφείλουν να λαμβάνουν μέτρα προκειμένου να προστατεύουν τις περιουσίες των πολιτών από φυσικές καταστροφές. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ στην περίπτωση αυτή δεν διαπίστωσε αιτιώδη σύνδεσμο ανάμεσα στην απραξία των αρχών και το εύρος της φυσικής καταστροφής, παρά μόνο ότι η απραξία αυτή λειτούργησε ως επιβαρυντικός παράγοντας στο σύνολο των ζημιών που προκλήθηκαν από τη φυσική καταστροφή. Επομένως, κατά το ΕΔΔΑ στην περίπτωση αυτή δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π. της Σύμβασης (παρ. 172-182)¹⁷².

Η δεύτερη κατηγορία αφορά τη λήψη μέτρων για λόγους δημοσίου συμφέροντος/δημοσίας ωφέλειας και ιδίως για λόγους περιβαλλοντικής προστασίας, τα οποία μέτρα καταλήγουν σε παραβίαση των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων λόγω μη τήρησης της αρχής της νομιμότητας και της αναλογικότητας, της αναλογίας δηλαδή μεταξύ του επιδιωκόμενου σκοπού και των χρησιμοποιούμενων μέσων. Η τρίτη περίπτωση αφορά σύννομα και αναλογικά μέτρα

---

¹⁷² MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ: 71-73

περιβαλλοντικής προστασίας και αναβάθμισης που λειτουργούν περιοριστικά εις βάρος ατομικών περιουσιακών δικαιωμάτων¹⁷³.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τέσσερις υποθέσεις που σχετίζονται με την ερμηνεία του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π. και αφορούν περιβαλλοντικά ζητήματα. Πρόκειται για τις υποθέσεις: Fredin κατά Σουηδίας, Pine Valley Developments Ltd κ.α κατά Ιρλανδίας, Παπασταύρου κ.α. κατά Ελλάδας, Zante – Μαραθονήσι Α.Ε. κατά Ελλάδας. Οι υποθέσεις αυτές θα εξεταστούν ομαδικά ανά δύο ως εμπίπτουσες σε κοινή κατηγορία, κατά τα ως άνω αναλυόμενα.

Υποθέσεις που αφορούν τη λήψη σύννομων και αναλογικών μέτρων περιβαλλοντικής προστασίας και αναβάθμισης, τα οποία λειτουργούν περιοριστικά εις βάρος του ατομικού δικαιώματος της ανενόχλητης χρήσης των περιουσιακών στοιχείων

Fredin κατά Σουηδίας

Pine Valley Developments Ltd κ.α κατά Ιρλανδίας

Οι εν λόγω υποθέσεις αφορούν την τρίτη περίπτωση, δηλαδή την περίπτωση κατά την οποία οι εθνικές αρχές έλαβαν περιοριστικά μέτρα εις βάρος του ατομικού δικαιώματος της ανενόχλητης χρήσης των περιουσιακών στοιχείων για λόγους δημοσίας ωφελείας/δημοσίου συμφέροντος, και μάλιστα για λόγους που αφορούν την περιβαλλοντική προστασία.

Τα περιοριστικά μέτρα τα οποία λαμβάνονται κατά τη ρύθμιση της χρήσης των περιουσιακών αγαθών από τις δημόσιες αρχές για λόγους δημοσίου συμφέροντος, όπως είναι οι περιορισμοί που επιβάλλονται χάριν της προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, θα πρέπει οπωσδήποτε να είναι νόμιμα και αναλογικά. Θα πρέπει δηλαδή, με άλλα λόγια, τα μέτρα αυτά πρέπει να τελούν σε σχέση αναλογίας με τον επιδιωκόμενο σκοπό των μετρών, να είναι κατάλληλα, να είναι αναγκαία, και το κράτος θα πρέπει να επιτυγχάνει μια δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος και της απαιτούμενης προστασίας της ιδιωτικής περιουσίας¹⁷⁴. Στα

---

¹⁷³ Καστανάς, Ηλίας – όπ. π. (σημ. 52), σελ. 323 - 343

¹⁷⁴ Σισλιάνος, Α.- Α. - όπ. π. (σημ. 11), σελ. 682, 684 (Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο, Άρθρο 1 – Προστασία της ιδιοκτησίας)

πλαίσια αυτά, το κράτος έχει ένα ευρύ περιθώριο εκτίμησης για τα μέτρα που θα λάβει ¹⁷⁵.

Τα πραγματικά περιστατικά της πρώτης υπόθεσης ¹⁷⁶ έχουν ως εξής: Ο προσφεύγων και η σύζυγός του ήταν ιδιοκτήτες γης στην περιοχή Botkyrka της Σουηδίας. Στον προσφεύγοντα είχε δοθεί διοικητική άδεια διεξαγωγής χωματουργικών εργασιών, και συγκεκριμένα εξόρυξης αμμοχάλικου, η οποία ανακλήθηκε βάσει της εθνικής νομοθεσίας για την περιβαλλοντική προστασία μετά από μια σειρά αλληπάλλληλα επιβαλλόμενων περιορισμών στην δραστηριότητα της εξόρυξης (παρ. 8-31). Κατά τον προσφεύγοντα, η ανάκληση της διοικητικής πράξης με την οποία επιτρεπόταν η εξόρυξη αμμοχάλικου ισοδυναμούσε με στέρηση της ιδιοκτησίας τους, και επομένως παραβίαση του κατοχυρωμένου από τη Σύμβαση σχετικού δικαιώματός τους.

Εν προκειμένω, το ΕΔΔΑ όντως έκρινε ότι η ανάκληση της άδειας εκμετάλλευσης χωματουργικών εργασιών ισοδυναμούσε με έλεγχο στη χρήση των περιουσιακών αγαθών του προσφεύγοντος. Ωστόσο, ο περιορισμός αυτός ήταν νόμιμος, καθώς εδράζετο στην εθνική νομοθεσία περί περιβαλλοντικής προστασίας, και επιπλέον αποσκοπούσε στο γενικότερο κοινωνικό συμφέρον της περιβαλλοντικής προστασίας, το οποίο αποτελεί ζήτημα υψηλής προτεραιότητας. Μίας και ο περιορισμός αυτός δεν ήταν ούτε ακατάλληλος ούτε δυσανάλογος προς τον επιδιώκομενο σκοπό που επιβάλλει η εθνική περιβαλλοντική νομοθεσία, αφού δεν ακύρωνε κάθε χρήση του ακινήτου, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π. της Σύμβασης. Το ΕΔΔΑ επεσήμανε ότι ο προσφεύγων ήταν ενήμερος περί της δυνατότητας ανάκλησης της διοικητικής άδειας. Μολονότι οι σουηδικές αρχές ήταν αρμόδιες για την ανανέωση της άδειας ανά δεκαετία, αυτό δεν σήμαινε αυτόματα ότι ο προσφεύγων είχε απαραίτητα εύλογη ή θεμιτή προσδοκία ικανοποίησης του αιτήματός του για ανανέωση της άδειας, δεδομένου δε ότι οι σουηδικές αρχές του είχαν χορηγήσει τρίχρονη προθεσμία για την παύση της δραστηριότητάς του, η οποία παρατάθηκε κατά έντεκα (11) ακόμη μήνες (παρ. 54-56) ¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Boyle, Alan: Relationship between International Environmental Law and Other Branches of International Law όπ. π. (σημ. 64) – σελ. 142

¹⁷⁶ ΕΔΔΑ, Fredin κατά Σουηδίας, 18.02.1991, Αρ. Αιτ. 12033/86. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57651> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Σημειώνεται ότι υπάρχει και δεύτερη απόφαση με τους ίδιους διαδίκους που αφορά την παραβίαση του Άρθρου 6 της Σύμβασης, εδώ ωστόσο θα εξεταστεί η πρώτη.

¹⁷⁷ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. UA64-65

Τα πραγματικά περιστατικά της δεύτερης υπόθεσης¹⁷⁸ έχουν ως εξής: Οι προσφεύγουσες ήταν εταιρείες που είχαν ως κύριο αντικείμενο δραστηριότητας την αγορά και εκμετάλλευση γεωτεμαχίων με την επακόλουθη ανάπτυξη κατασκευαστικών έργων. Οι προσφεύγουσες προχώρησαν κατά το έτος 1978 στην αγορά γηπέδου στην περιοχή του Δουβλίνου για το οποίο είχε χορηγηθεί, στον τότε ιδιοκτήτη δικαιопάρχο τους, πολεοδομική άδεια κατασκευής βιομηχανικής αποθήκης και κτιρίου γραφείων, η οποία ωστόσο αργότερα κατά το έτος 1980 ακυρώθηκε από το Ανώτατο Δικαστήριο της Ιρλανδίας επειδή είχε εκδοθεί καθ' υπέρβαση εξουσίας και ήταν αντίθετη στις ισχύουσες πολεοδομικές και περιβαλλοντικές διατάξεις, με αποτέλεσμα η αξία του ακινήτου να απομειωθεί κατακόρυφα. Οι προσφεύγοντες κίνησαν τις διαδικασίες προκειμένου να προσβάλλουν αυτή την πράξη της ακύρωσης ως μη σύννομη, προβάλλοντας τον ισχυρισμό ότι η άδεια αυτή είναι συστατικό στοιχείο της περιουσίας τους, και επιπλέον ότι δικαιούνταν αποζημίωσης (παρ. 8-27).

Όπως ελέχθη και ανωτέρω, η εύλογη ή θεμιτή προσδοκία κτήσης ενός αγαθού ή ικανοποίησης μιας απαίτησης εμπίπτει στο πεδίο εφαρμογής του εν λόγω Άρθρου εφόσον εμπίπτει στην έννοια της περιουσίας. Εν προκειμένω, οι εταιρείες είχαν εύλογη προσδοκία καθώς είχαν βασιστεί σε προηγούμενη διοικητική πράξη της πολεοδομικής αρχής προκειμένου να καταρτίσουν την δικαιοπραξία με την οποία αγόρασαν το ακίνητο (παρ. 51). Και στην περίπτωση αυτή όμως το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ανάκληση της άδειας ήταν νόμιμο και αναλογικό μέτρο προς το σκοπό της περιβαλλοντικής προστασίας, το οποίο σε καμία περίπτωση δεν ισοδυναμεί με de facto στέρηση της ιδιοκτησίας τους, ούτε εγείρει ζητήματα αποζημιώσεων, καθώς βεβαίως δεν συνεπάγεται ότι αποκλείει οποιαδήποτε άλλη χρήση του ακινήτου (πχ φύτευση) πέραν της δόμησης, ούτε ότι το ακίνητο καθίσταται άνευ καμίας αξίας (παρ. 13, 56). Το ΕΔΔΑ έκρινε ότι δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π. της Σύμβασης καθώς η ανάκληση της άδειας αποτελεί πρόσφορο και αναλογικό μέτρο που εξυπηρετεί το σκοπό που θέτει η περιβαλλοντική και πολεοδομική νομοθεσία για διατήρηση των ζωνών πρασίνου (παρ. 57-59). Επιπλέον κατά το Δικαστήριο οι προσφεύγουσες εταιρείες, ως ασκούσες εμπορική δραστηριότητα, θα

---

¹⁷⁸ ΕΔΔΑ, Pine Valley Developments Ltd κ.α. κατά Ιρλανδίας, 29.11.1991, Αρ. Αιτ. 12742/87. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57711> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

έπρεπε να είναι εξοικειωμένες με το επιχειρηματικό ρίσκο και την υποχρέωση για μη παρέκκλιση από τα εγκεκριμένα χωροταξικά και πολεοδομικά σχέδια ¹⁷⁹.

Υποθέσεις που αφορούν τη λήψη μη νόμιμων και μη αναλογικών μέτρων για λόγους περιβαλλοντικής προστασίας, τα οποία λειτουργούν περιοριστικά εις βάρος του ατομικού δικαιώματος της ανενόχλητης χρήσης των περιουσιακών στοιχείων

Παπασταύρου κ.α. κατά Ελλάδα

Zante – Μαραθονησι κατά Ελλάδα

Οι εν λόγω υποθέσεις αφορούν την δεύτερη περίπτωση, δηλαδή την περίπτωση κατά την οποία οι εθνικές αρχές έλαβαν περιοριστικά μέτρα εις βάρος του ατομικού δικαιώματος της ανενόχλητης χρήσης των περιουσιακών στοιχείων για λόγους εξυπηρέτησης της δημοσίας ωφελείας, και μάλιστα για λόγους που αφορούν την περιβαλλοντική προστασία, οι οποίοι περιορισμοί ωστόσο συμβαίνει να μην είναι σύννομοι ή/και αναλογικοί, κατά το σκεπτικό του ΕΔΔΑ ¹⁸⁰. Και στις δύο περιπτώσεις, οι περιορισμοί που επεβλήθησαν από τις δημόσιες αρχές στη χρήση των περιουσιακών αγαθών ήταν τέτοιοι ώστε να ισοδυναμούν ουσιαστικά με de facto απαλλοτριώση, οπότε εγέρθηκαν ζητήματα αποζημιώσεων ¹⁸¹.

Τα πραγματικά περιστατικά στην πρώτη περίπτωση ¹⁸² έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες ήταν σε μακροχρόνια δικαστική διαμάχη με το ελληνικό δημόσιο σχετικά με το ζήτημα της ιδιοκτησίας μιας έκτασης γης. Το έτος 1994 η Νομαρχία Αθηνών εξέδωσε πράξη αναδάσωσης (10 Οκτωβρίου 1994) για την επίμαχη έκταση γης. Οι προσφεύγοντες προσέβαλαν την πράξη ενώπιον του ΣτΕ (23 Δεκεμβρίου 1994) το οποίο απέρριψε την αίτηση ακύρωσής τους ως απαράδεκτη με το σκεπτικό

¹⁷⁹ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ: 65-66

¹⁸⁰ Λ Σισιλιάνος, Α.- Α. - όπ. π. (σημ. 11), σελ. 684 (Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο, Άρθρο 1 – Προστασία της ιδιοκτησίας)

¹⁸¹ Σχετική είναι και η υπόθεση ΕΔΔΑ, Ν.Α. κ.α. κατά Τουρκίας, 11.10.2005, Αρ. αιτ.: 37451/97 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22appno%22:%5B%2237451/97%22%5D,%22itemid%22:%5B%22001-70562%22%5D%7D>) [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]), κατά την οποία το ΕΔΔΑ έκρινε ότι η ακύρωση τίτλου ιδιοκτησίας που αποκτήθηκε δυνάμει καθολικής διαδοχής, αφορών ακίνητο το οποίο αποτελούσε τμήμα αιγιαλού, ακύρωση μάλιστα η οποία πραγματοποιήθηκε για λόγους δημοσίας ωφελείας και ιδίως για λόγους περιβαλλοντικής προστασίας, είναι μεν θεμιτή, αλλά θα πρέπει να συνοδεύεται από εύλογη αποζημίωση. Η σχετική προσφυγή έγινε δεκτή (παρ. 38-43).

¹⁸² ΕΔΔΑ, Παπασταύρου κ.α. κατά Ελλάδα, 10.04.2003, Αρ. Αιτ. 46372/99. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61019> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

ότι η απόφαση της Νομαρχίας δεν αποτελούσε εκτελεστή διοικητική πράξη, αλλά βεβαιωτική προηγούμενης εκτελεστής πράξης, εκείνης του Υπουργείου Γεωργίας που ελήφθη κατά το έτος 1934. Ωστόσο, το έτος 1999 η Διεύθυνση Δασών Αθηνών επιβεβαίωσε ότι μόλις ένα κομμάτι της διαφιλονικούμενης έκτασης ήταν δάσος στο παρελθόν, και επομένως μόνο αυτό έπρεπε να κηρυχθεί αναδασωτέο (παρ. 8-17). Οι προσφεύγοντες υποστήριξαν πως η αποστέρηση της ιδιοκτησίας τους για λόγους αναδάσωσης συνιστά de facto απαλλοτρίωση για την οποία δεν έλαβαν κανενός είδους αποζημίωση, και πως το ευλόγως εννοούμενο δημόσιο συμφέρον δεν θα μπορούσε να δικαιολογήσει τέτοιο δραστικό περιορισμό στα περιουσιακά τους δικαιώματα, προσθέτοντας δε ότι η αναδάσωση ήταν στην ουσία αδύνατη λόγω του είδους και της ποιότητας του εδάφους στη διαφιλονικούμενη έκταση.

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι στη συγκεκριμένη υπόθεση υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π. καθότι η επιθυμητή δίκαιη ισορροπία μεταξύ του δημοσίου συμφέροντος και της απαιτούμενης προστασίας της ιδιωτικής περιουσίας διασαλεύθηκε με την έκδοση της πράξης αναδάσωσης. Συγκεκριμένα το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι δημόσιες αρχές θα έπρεπε πρώτα να είχαν εξετάσει πως είχε εξελιχθεί η κατάσταση από το έτος 1934, από τότε δηλαδή που εκδόθηκε η πρώτη Υ.Α. περί αναδάσωσης, πριν προχωρήσουν στην έκδοση βεβαιωτικής πράξης. Με την απόρριψη της αίτησης ακύρωσης ως απαράδεκτης υπό την αιτιολογία της μη εκτελεστότητας της απόφασης της Νομαρχίας Αθηνών το ΣτΕ απέτυχε να προστατέψει ουσιαστικά τα δικαιώματα των ιδιοκτητών, ειδικά αν ληφθεί υπόψιν το γεγονός ότι έτσι αποκλείστηκε η δυνατότητα αποζημίωσης των ιδιοκτητών (παρ. 22-39) ¹⁸³.

Τα πραγματικά περιστατικά της δεύτερης υπόθεσης ¹⁸⁴ έχουν ως εξής: Κατά το έτος 1972 η προσφεύγουσα εταιρεία προχώρησε στην αγορά της νησίδας Μαραθονήσι στη Ζάκυνθο (κόλπος του Λαγανά) προκειμένου να προχωρήσει στην ανέγερση και την εκμετάλλευση τουριστικού ξενοδοχειακού συγκροτήματος. Η δυνατότητα δόμησης στη νησίδα, ενώ αρχικά επιτρεπόταν, στη συνέχεια απαγορεύτηκε σταδιακά ανά τα χρόνια με διάφορες διοικητικές πράξεις κατά παρέκλιση των διατάξεων του ισχύοντος δικαίου όσον αφορά τους όρους και τις προϋποθέσεις της εκτός σχεδίου δόμησης, ώσπου με Π.Δ. που εκδόθηκε το έτος 1999

¹⁸³ βλ. σχετικά και την απόφαση ΕΔΔΑ, Κατσούλης κ.α. κατά Ελλάδα, 08.07.2004, Αρ. αιτ.: 66742/01. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61880> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

¹⁸⁴ ΕΔΔΑ, Zante - Μαραθονήσι κατά Ελλάδα, 06.12.2007, Αρ. Αιτ. 14216/03. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-83871> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

καθορίστηκε το «Εθνικό Θαλάσσιο Πάρκο Ζακύνθου», στο οποίο περιελήφθη η επίμαχη νησίδα, εντός του οποίου απαγορεύτηκε κάθε είδους δόμηση (παρ. 6-16). Η εταιρεία προσέφυγε στην ελληνική δικαιοσύνη προκειμένου να αξιώσει αποζημίωση λόγω της αδυναμίας τουριστικής εκμετάλλευσης της νησίδας. Αφού αγωγή αποζημίωσης και έφεση απορρίφθηκαν, το ΣτΕ απέρριψε και το σχετικό ένδικο μέσο της αναίρεσης με την αιτιολογία ότι η πλήρης απαγόρευση της δόμησης στη νησίδα δεν θίγει τα περιουσιακά δικαιώματα της εταιρείας, καθώς η επίδικη έκταση βρισκόταν σε περιοχή εκτός σχεδίου πόλεως, και επομένως αποκλειστικός της προορισμός ήταν η γεωργική, κτηνοτροφική ή δασοπονική εκμετάλλευση, και πάντως όχι η δόμηση ή η τουριστική εκμετάλλευση, εισάγοντας μάλιστα αμάχητο τεκμήριο επί τούτου, αποκλείοντας έτσι τη δυνατότητα αποζημίωσης της ιδιοκτήτριας εταιρείας (παρ. 17-35).

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε στην προκειμένη περίπτωση ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 1 του 1ου Π.Π. της Σύμβασης. Κατά το Δικαστήριο, το κράτος δύναται να επιβάλλει περιορισμούς στα περιουσιακά δικαιώματα για λόγους προστασίας του φυσικού περιβάλλοντος, θέτοντας κανόνες δόμησης και χωροταξίας, για τους οποίους άλλωστε διαθέτει ευρύ περιθώριο εκτίμησης. Ωστόσο, το νόμιμο του σκοπού της περιβαλλοντικής προστασίας, δεν απαλλάσσει το κράτος ούτε από την υποχρέωση να καταβάλλει αποζημιώσεις στους θιγόμενους ιδιοκτήτες, ούτε βεβαίως από το να τηρεί την αρχή της αναλογικότητας ανάμεσα στο σκοπό της περιβαλλοντικής προστασίας και το σεβασμό των περιουσιακών δικαιωμάτων. Το αμάχητο τεκμήριο που εισήγαγε το ΣτΕ σχετικά με τον προορισμό του ακινήτου αντίκειται στο Άρθρο 1 του 1ου Π.Π. στο μέτρο που δεν επιτρέπει στον εθνικό δικαστή να λάβει υπόψιν του τα νομικά και πραγματικά δεδομένα της κάθε υπόθεσης που θα ρυθμίζουν *in concreto* την εκμετάλλευση του κάθε ακινήτου πριν από την θέσπιση οποιουδήποτε περιορισμού (παρ. 50-52)¹⁸⁵. Επομένως, το ζήτημα της αποζημίωσης του ιδιοκτήτη ακινήτου στο οποίο έχουν επιβληθεί περιορισμοί, καθώς και το ύψος αυτής, δεν θα μπορούσε να εξαρτάται από έναν τόσο άκαμπτο και ασαφή κανόνα όπως είναι αυτός του «προορισμού του ακινήτου» ο οποίος αγνοεί τα δεδομένα, αλλά από ένα σύνολο στοιχείων που θα επιτύγχαναν την επιθυμητή ισορροπία ανάμεσα στην

¹⁸⁵ Εκτός Σχεδίου Δόμηση – Δικαίωμα Ιδιοκτησίας και Αποζημίωση, Πρακτικά Ημερίδας της 12ης Μαρτίου 2009, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών, σελ. 38, 43

περιβαλλοντική προστασία και την αποτελεσματική προστασία του δικαιώματος στην ιδιοκτησία (παρ. 48 επ.)¹⁸⁶.

Αξίζει να σημειωθεί ότι το ΕΔΔΑ αναφέρθηκε στην απόφαση του και στην από 10 Δεκεμβρίου 2003 έκθεση της Επιτροπής Αναφορών του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (παρ. 36). Όπως προκύπτει από την έκθεση αυτή, στην επίδικη νησίδα ασκούνταν δραστηριότητες ασυμβίβαστες με τους λόγους για τους οποίους επεβλήθησαν αυστηροί περιορισμοί επί της ιδιοκτησίας της προσφεύγουσας εταιρείας, όσον αφορά την εκμετάλλευσή της. Κατά την έκθεση, η νησίδα κατεκλύζετο καθημερινά από τουρίστες, ενώ καταγραφόταν αυξημένη ρύπανση στις παραλίες. Κατά το ΕΔΔΑ, το ελληνικό κράτος δεν έπρεπε να ανεχθεί αντίστοιχες δραστηριότητες οι οποίες αντιτίθενται στον σκοπό του περιορισμού που επεβλήθη εις βάρος της περιουσίας της προσφεύγουσας εταιρείας¹⁸⁷.

B.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Υπό το πρίσμα της μη κατοχύρωσης ενός αυτοτελούς δικαιώματος στο περιβάλλον στο σύστημα της Σύμβασης, τα ουσιαστικά δικαιώματα της ΕΣΔΑ, ήτοι το δικαίωμα στη ζωή (Άρθρο 2), το δικαίωμα στην κατοικία, την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (Άρθρο 8) και το δικαίωμα στην περιουσία (Άρθρο 1 του 1ου Πρόσθετου Πρωτοκόλλου του 1952), ερμηνεύτηκαν κατά τον τρόπο εκείνον με τον οποίο κατέστη εφικτή η ένταξη της περιβαλλοντικής παραμέτρου στο πλέγμα προστασίας που παρέχει το σύστημα της Σύμβασης. Η διαδικασία αυτή επανανοηματοδότησης ήδη υπάρχουσών διατάξεων που κατοχυρώνουν δικαιώματα, η οποία έχει καθιερωθεί στη διεθνή θεωρία και βιβλιογραφία ως «*πρασίνισμα*» των

¹⁸⁶ βλ. ακόμη: *Κιουσοπούλου, Α.* - Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΕΔΔΑ, της 21.2.2008, Ανώνυμος Τουριστική Εταιρία Ξενοδοχεία Κρήτης κατά Ελλάδα, και της 6.12.2007, Zante – Μαραθνήσι ΑΕ κατά Ελλάδα, Ιδιοκτησία – Αρχή της αναλογικότητας, Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου, 2/2008, σελ. 219-221 / *Ρόζος, Ν.* - Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΕΔΔΑ, της 1.6.2006, Εταιρεία «Ζάντε Μαραθνήσι ΑΕ» κατά Ελλάδα, Αγωγή 105 ΕισΝΑΚ – Εξάντληση εθνικών ενδίκων μέσων, της 6.12.2007, Εταιρεία «Ζάντε Μαραθνήσι ΑΕ» κατά Ελλάδα, Ιδιοκτησία – Αρχή της αναλογικότητας, και της 21.2.2008, Ανώνυμη Τουριστική Εταιρία «Ξενοδοχεία Κρήτης» κατά Ελλάδα, Ιδιοκτησία – Αρχή της αναλογικότητας, Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου, 4/2008, σελ. 467-483 / *Παπαπετρόπουλος, Ανδρέας* - Σχεδιασμός του χώρου και προστασία της ευρισκόμενης εκτός εγκεκριμένου πολεοδομικού σχεδίου ιδιοκτησίας, Νόμος και Φύση, 2010. Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/12179/sxediasmos-tou-xorou-kai-prostasia-tis-euriskomenis-ektos-egkekrimenou-poleodomikou-sxediou-idioktias-septembrios-2010/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016] / *Σίνης, Απόστολος Κ.* - Η δόμηση στις εκτός σχεδίου περιοχές και η προστασία του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη, Νόμος και Φύση, 2009. Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/11675/i-domisi-stis-ektos-sxediou-perioxes-kai-i-prostasia-tou-periballontos-stin-elliniki-ennomi-taksi-martios-2009/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016] / *Γέροντας, Α.* – όπ. π. (σημ. 169), σελ. 1898-1900

¹⁸⁷ *Μαγγανάς, Αντώνης Δ./ Χρυσανθάκης, Χαράλαμπος/ Βανδώρος, Δημήτρης/ Καρατζά, Λίλα* – όπ. π. (σημ. 4) – σελ. 380-381, 388-389 (Πρώτο Πρόσθετο Πρωτόκολλο – Άρθρο 1: Προστασία της περιουσίας)

ανθρωπίνων δικαιωμάτων (greening of human rights), μέσω της διαμόρφωσης της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ, προσέδωσε νέα ώθηση στο κανονιστικό περιεχόμενο των ουσιαστικών δικαιωμάτων της Σύμβασης. Βάσει του νομολογιακού προηγούμενου αυτού, οι πολίτες μπορούν να επικαλούνται παραβιάσεις των δικαιωμάτων τους στη ζωή ή στην κατοικία και την ιδιωτική και την οικογενειακή ζωή, προκειμένου να αντιμετωπίσουν περιστατικά περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Βέβαια, η προστασία την οποία αιτούνται οι φορείς των δικαιωμάτων αυτών τελεί υπό πολύ σοβαρούς περιορισμούς, οι οποίοι θα αναλυθούν κατωτέρω.

Κεφάλαιο 3

Η περιβαλλοντική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου - Η προστασία του περιβάλλοντος μέσω της ερμηνείας και εφαρμογής των διαδικαστικών δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου

A.) Τα διαδικαστικά δικαιώματα και οι δικονομικές εγγυήσεις της Σύμβασης

Στα διαδικαστικά δικαιώματα της Σύμβασης ανήκουν το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης (Άρθρο 10), το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής (Άρθρο 13) και το δικαίωμα στην χρηστή απονομή της δικαιοσύνης (fair trial, Άρθρο 6). Τα διαδικαστικά δικαιώματα της Σύμβασης συμβάλλουν ιδιαίτερος στη συμμετοχή του πολίτη στα κοινά και στη διαφάνεια της δράσης των δημοσίων αρχών και την λογοδοσία στην οποία ενέχονται οι κρατικές αρχές έναντι των πολιτών, και εν τέλει στην εν γένει προστασία του περιβάλλοντος και την βιώσιμη ανάπτυξη. Η νομολογία που αναπτύχθηκε γύρω από τα διαδικαστικά δικαιώματα της Σύμβασης επηρεάστηκε έντονα από την Αρχή 10 της Διακήρυξης του Ρίο και τις διατάξεις της Σύμβασης του Άαρχους¹⁸⁸.

A. i) Το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης – Άρθρο 10 της ΕΣΔΑ

«1. Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα εις την ελευθερίαν εκφράσεως. Το δικαίωμα τούτο περιλαμβάνει την ελευθερίαν γνώμης ως και την ελευθερίαν λήψεως ή μεταδόσεως πληροφοριών ή ιδεών, άνευ επεμβάσεως δημοσίων αρχών και ασχέτως συνόρων. [...] 2. Η άσκησης των ελευθεριών τούτων, συνεπαγομένων καθήκοντα και ευθύνες δύναται να υπαχθή εις ωρισμένας διατυπώσεις, όρους, περιορισμούς ή κυρώσεις, προβλεπομένους υπό του νόμου και αποτελούντας αναγκαία μέτρα εν δημοκρατική κοινωνία δια την εθνικήν ασφάλειαν, την εδαφικήν ακεραιότητα ή δημοσίαν ασφάλειαν, την προάσπισιν της τάξεως και πρόληψιν του εγκλήματος, την προστασίαν της υγείας ή της ηθικής, την προστασίαν της υπολήψεως ή των

¹⁸⁸ Birnie, Patricia W. - όπ. π. (σημ. 69)- σελ. 295-296

δικαιωμάτων των τρίτων, την παρεμπόδισιν της κοινολογήσεως εμπιστευτικών πληροφοριών ή την διασφάλισιν του κύρους και αμεροληψίας της δικαστικής εξουσίας.»

Το Άρθρο 10 κατοχυρώνει το δικαίωμα των φυσικών και νομικών προσώπων στην ελευθερία της έκφρασης και καταγράφει τους νόμιμους λόγους εξαίρεσης από την αρχή αυτή. Η ελευθερία της έκφρασης αποτελεί βασικό συστατικό μιας σύγχρονης δημοκρατικής κοινωνίας και *sine qua non* προϋπόθεση για τη συμμετοχή του προσώπου στη δημόσια ζωή της χώρας. Κατά τη διατύπωση του Άρθρου 10, η ελευθερία της έκφρασης συνίσταται αφενός μεν στην ελευθερία της γνώμης, και αφετέρου στην ελευθερία στην πρόσβαση στην πληροφορία, ως βασική προϋπόθεση της διαμόρφωσης γνώμης. Προκειμένου να διασφαλιστεί η αποτελεσματική προστασία του εν λόγω δικαιώματος, το Κράτος υποχρεούται στη λήψη θετικών μέτρων που να ευνοούν τον πλουραλισμό, το δημόσιο διάλογο, την (περιβαλλοντική) διακυβέρνηση και τη διαφάνεια στη δράση των κρατικών οργάνων, πλην της εννοούμενης βεβαίως αποχής από αυθαίρετες παρεμβάσεις στο δικαίωμα τούτο^{189 190}.

Οι περιορισμοί που δύνανται να επιβάλλουν οι δημόσιες αρχές στο δικαίωμα στη λήψη και διάδοση της περιβαλλοντικής πληροφορίας θα πρέπει να είναι σύννομοι και αναλογικοί. Όπως καθίσταται σαφές από την δεύτερη παράγραφο του Άρθρου 10, οι περιορισμοί αυτοί θα πρέπει: i) να προβλέπονται από διάταξη νόμου, ii) να εξυπηρετούν κάποιον από τους σκοπούς που απαριθμούνται στην παράγραφο αυτή και iii) να είναι αναγκαίοι σε μια δημοκρατική κοινωνία¹⁹¹.

Το δικαίωμα στην πληροφόρηση ως επιμέρους πτυχή του δικαιώματος στην ελευθερία της έκφρασης, το δικαίωμα δηλαδή του ατόμου να λαμβάνει και να μεταδίδει πληροφορίες σχετικές με την κατάσταση του περιβάλλοντος, αποτελεί ειδικότερη έκφραση και εφαρμογή του κανονιστικού περιεχομένου ενός γενικότερου δικαιώματος στο περιβάλλον. Η θέση σε ισχύ ενός δικαιώματος στην πληροφόρηση θεσπίζει συγκεκριμένες διαδικαστικές εγγυήσεις που αποσκοπούν στη διασφάλιση της δυνατότητας αποτελεσματικής άσκησης του δικαιώματος στο περιβάλλον. Το δικαίωμα στην πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφορία περιλαμβάνει την

¹⁸⁹ Σισλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ. 394-398, 410 (Άρθρο 10 – Ελευθερία έκφρασης)

¹⁹⁰ Kiss, Alexandre Charles – όπ. π. (σημ. 31)– σελ. 74

¹⁹¹ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ: 78

παθητική ενημέρωση, δηλαδή την υποχρέωση χορήγησης των πληροφοριών όποτε αυτές ζητηθούν, ακόμα και ελλείψει ειδικού εννόμου συμφέροντος.

Αρνητική ωστόσο φαίνεται να είναι η στάση του Δικαστηρίου στην ερώτηση αν το δικαίωμα αυτό περιλαμβάνει και την **ενεργητική ενημέρωση**, δηλ την γενική θετική υποχρέωση των αρμόδιων αρχών να συλλέγουν και να διαδίδουν με δική τους πρωτοβουλία τις κρίσιμες επικαιροποιημένες περιβαλλοντικές πληροφορίες δίχως προηγούμενη αίτηση, να διατηρούν συστήματα αποτελεσματικής και πραγματικής ροής των πληροφοριών και έτσι να διευκολύνουν το κοινό στην αναζήτηση τους, και να ενημερώνουν τους πολίτες σχετικά με τα δικαιώματά τους για ενημέρωση και συμμετοχή^{192 193}. Έτσι αντιλαμβανόμαστε ότι το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος πρόσβασης στην περιβαλλοντική πληροφορία κατά το σύστημα της ΕΣΔΑ είναι αισθητά πιο περιορισμένο σε σχέση με τις αντίστοιχες προβλέψεις της Σύμβασης του Άαρχους, όπου εκεί η πρόσβαση νοείται δίχως να απαιτείται προηγούμενη παραβίαση κάποιου δικαιώματος του αιτούντος των πληροφοριών (Άρθρο 4 (1) (α)).

Στο παράδειγμα της υπόθεσης Anna Maria Guerra κ.λπ. κατά Ιταλίας που εξετάσαμε ανωτέρω¹⁹⁴, οι προσφεύγουσες επικαλέστηκαν παραβίαση του δικαιώματος του Άρθρου 10 εξαιτίας της μη ενημέρωσής τους εκ μέρους των ιταλικών αρχών σχετικά με τους κινδύνους που προκύπτουν από τη λειτουργία του εργοστασίου λιπασμάτων, αλλά και τα ληπτέα μέτρα σε περίπτωση ατυχήματος που προβλέπονταν από ένα συγκεκριμένο προεδρικό διάταγμα¹⁹⁵. Κατά το ΕΔΔΑ, το Άρθρο 10 κατοχυρώνει το δικαίωμα της ακώλυτης πρόσβασης των πολιτών στις πληροφορίες, δηλαδή τη μη επέμβαση εκ μέρους των αρχών στα αιτήματα των πολιτών για πρόσβαση στην πληροφορία, ωστόσο δεν καθιερώνει θετική υποχρέωση των εθνικών αρχών να συλλέγουν, να επεξεργάζονται και να διαδίδουν περιβαλλοντικές πληροφορίες με δική τους πρωτοβουλία (παρ. 53). Κατά το Δικαστήριο είναι αδύνατον να καθοριστεί ο τρόπος, ο χρόνος και ο αποδέκτης των πληροφοριών (παρ. 51). Ωστόσο, από την συνδυαστική ερμηνεία των Άρθρων 2, 8

¹⁹² Καστανάς, Ηλίας – όπ. π. (σημ. 52), σελ. 323 - 343

¹⁹³ Louka, Elli – INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW – Fairness, Effectiveness and World Order – Cambridge, Cambridge University Press, 2006 – σελ. 130-131

¹⁹⁴ βλ. επίσης την υπόθεση ΕΔΔΑ, Roche κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 19.10.2005, Αρ. αιτ.: 32555/96 (διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-70662> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]) όπου το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι βρετανικές αρχές παραβίασαν την θετική υποχρέωση τους να ενημερώσουν τον προσφεύγοντα σχετικά με τον κίνδυνο στον οποίο είχε εκτεθεί, κατά τη συμμετοχή του σε δοκιμές αερίων νεύρων κατά τη διάρκεια της υπηρεσίας του, καθυστερώντας ανυπαίτια άνω των δέκα (10) ετών να παράσχουν την απαραίτητη πληροφόρηση.

¹⁹⁵ Kilkelly, U., όπ. π. (σημ. 136), σελ.: 60-61, Roagna, I., όπ. π. (σημ. 141), σελ.: 66

και 10 της Σύμβασης προκύπτει το συμπέρασμα ότι επιβάλλεται στις δημόσιες αρχές μια συγκεκριμένη θετική υποχρέωση να εξασφαλίσουν την πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφορία (ενεργητική ενημέρωση) όταν απειλείται το κατά Άρθρο 2 δικαίωμα στη ζωή ή το κατά Άρθρο 8 δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή και κατοικία (παρ. 60). Έτσι το ΕΔΔΑ στην εν λόγω υπόθεση κατέληξε ότι παραβιάζεται το Άρθρο 8 της Σύμβασης εξαιτίας της αποτυχίας των ιταλικών αρχών να διαθέσουν τις απαραίτητες περιβαλλοντικές πληροφορίες που θα επέτρεπαν στις προσφεύγουσες να εκτιμήσουν τους κινδύνους στους οποίους οι ίδιες και οι οικογένειές τους θα ήταν εκτεθειμένες αν συνέχιζαν να ζουν εγγύς του εργοστασίου, και να δράσουν ανάλογα. Κατά το ΕΔΔΑ, η ενημέρωση των κατοίκων θα ισοδυναμούσε με ουσιαστικό και αποτελεσματικό σεβασμό της ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής των προσφευγουσών (παρ. 60). Στην περίπτωση αυτή δηλαδή το δικαίωμα στην πληροφόρηση ερμηνεύθηκε περιοριστικά, υπό το πρίσμα του βαθμού διακινδύνευσης της ζωής των προσφευγουσών. Βλέπουμε λοιπόν με αφορμή την εν λόγω υπόθεση μια επικοινωνία ανάμεσα στην ΕΣΔΑ και τη Σύμβαση του Άρχου, που τότε ήταν ακόμα υπό διαπραγμάτευση ¹⁹⁶ ¹⁹⁷. Κατά παρόμοιο τρόπο το ΕΔΔΑ (Τμήμα και Ευρεία Σύνοψη) έκρινε και την παραβίαση του Άρθρου 2 στην υπόθεση Oneryildiz κατά Τουρκίας (παρ. 67, 84-87 και 90 της απόφασης της Ευρείας Σύνοψης) ¹⁹⁸.

Αξίζει να σημειωθεί ότι στην απόφαση Tatar κατά Ρουμανίας ¹⁹⁹ η οποία αφορά παραβίαση του Άρθρου 8, το ΕΔΔΑ κάνει ρητή αναφορά στη Σύμβαση για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος της Οικονομικής Επιτροπής για την Ευρώπη (UNECE) (σύμβαση του Άρχου).

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε δύο υποθέσεις άμεσου ενδιαφέροντος: Steel and Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου, Vides Aizsardzibas Klubs κατά Λετονίας.

Steel and Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου

Στην εν λόγω υπόθεση ²⁰⁰ το Άρθρο 10 ερμηνεύτηκε υπό το πρίσμα της ελευθερίας του ατόμου να διαχέει την περιβαλλοντική πληροφορία, προκειμένου να

¹⁹⁶ Boyle, Alan – όπ.π. (σημ. 17), σελ. 19

¹⁹⁷ Ebbesson, Jonas: Public Participation στο: Bodansky, D./ Brune, J./ Hey, E (eds.).- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007 – σελ. 699

¹⁹⁸ Shelton, Dinah and Gould, Ariel: Positive and Negative Obligations, όπ. π. (σημ. 104), σελ. 572

¹⁹⁹ ΕΔΔΑ, Tatar. κατά Ρουμανίας, 27.01.2009, Αρ. Αιτ. 67021/01. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90981> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

²⁰⁰ ΕΔΔΑ, Steel and Morris κατά Ηνωμένου Βασιλείου, 15.02.2005, Αρ. Αιτ. 68416/01. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-68224> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

ενισχύει τον διάλογο γύρω από περιβαλλοντικά ζητήματα. Το ζήτημα που ανέκυψε αφορά την λήψη νόμιμων μέτρων εκ μέρους του νομικού προσώπου το οποίο αφορούσαν οι πληροφορίες αυτές, προκειμένου να σταματήσει η περαιτέρω διάδωσή τους.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες συνδέονταν με μια μικρή μη κυβερνητική οργάνωση η οποία οργάνωνε ακτιβιστικές εκστρατείες κυρίως για περιβαλλοντικά και κοινωνικά θέματα. Στα μέσα της δεκαετίας του 1980 η οργάνωση ξεκίνησε μια εκστρατεία κατά μιας διεθνούς αλυσίδας εστιατορίων-ταχυφαγείων, και το έτος 1986 διένειμαν ένα φυλλάδιο στα πλαίσια της εκστρατείας αυτής. Η αλυσίδα, θεωρώντας πως το φυλλάδιο αυτό περιείχε συκοφαντίες που στόχο είχαν να πλήξουν την εμπορική της φήμη, κίνησε διαδικασίες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων αξιώνοντας αποζημιώσεις, καταθέτοντας τις σχετικές αγωγές κατά των προσφευγόντων. Κατά τη δίκη, η οποία διήρκησε 313 ημέρες, οι προσφεύγοντες αρνήθηκαν την ανάμειξη στην έκδοση του φυλλαδίου, αλλά και το ότι τα περιεχόμενα αυτού αποτελούσαν δυσφήμιση συκοφαντικής φύσεως. Αξίζει να σημειωθεί ότι στους προσφεύγοντες αρνήθηκε η παροχή νομικής βοήθειας, αν και ήταν σε δεινή οικονομική κατάσταση. Οι προσφεύγοντες κρίθηκαν ένοχοι για την έκδοση του φυλλαδίου αυτού, ενώ περαιτέρω δεν τους επιτράπη από το Εφετείο η άσκηση αναίρεσης ενώπιον του ανώτατου δικαστηρίου (παρ. 8-36). Οι προσφεύγοντες κατέφυγαν στο ΕΔΔΑ θεωρώντας ότι οι διαδικασίες ενώπιον των δικαστηρίων και οι αποφάσεις των δικαστηρίων αποτελούσαν δυσανάλογη παρέμβαση στο δικαίωμα τους στην ελευθερία της έκφρασης.

Το ΕΔΔΑ αναγνώρισε ότι οι μεγάλες πολυεθνικές εταιρείες δικαιούνται να υπερασπίζονται την εμπορική τους φήμη ενώπιον των δικαστηρίων, ωστόσο παράλληλα αναγνώρισε και τη σημασία της αποτελεσματικής δράσης των περιβαλλοντικών ομάδων. Στην δράση των ομάδων αυτών συγκαταλέγεται και η συλλογή και διάδοση πληροφοριών (παρ. 89). Στις περιπτώσεις που ανακύπτουν διαφορές ανάμεσα σε εταιρείες και μη κυβερνητικές οργανώσεις, θα πρέπει η μεταξύ τους δικαστική διαμάχη να διεξάγεται με όρους δικαιοσύνης και ισότητας όπλων. Διαφορετικά, μια προφανής ανισορροπία θα οδηγούσε στην αποδυνάμωση του δημόσιου ενδιαφέροντος για την ελεύθερη κυκλοφορία των πληροφοριών σχετικά με τη δράση των πολυεθνικών εταιρειών.

Το ΕΔΔΑ, θεωρώντας ότι δεν είχε επιτευχθεί η ισότητα στην εκπροσώπηση των αντιδίκων ενώπιον του Δικαστηρίου, και λαμβάνοντας υπόψιν τις υπέρογκες αποζημιώσεις τις οποίες κλήθηκαν να καταβάλουν οι προσφεύγοντες, αποφάσισε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 10 της Σύμβασης (παρ. 97-98). Το Δικαστήριο απέρριψε τον ισχυρισμό του Ηνωμένου Βασιλείου ότι οι προσφεύγοντες, μην έχοντας ουσιαστικά την ιδιότητα του δημοσιογράφου, δεν δικαιούνται να επικαλούνται το Άρθρο 10. Η σύγχρονη δημοκρατική κοινωνία δικαιολογεί την ύπαρξη ενός ζωτικού δημόσιου συμφέροντος για τη δράση ομάδων και ατόμων που θα διαχέουν πληροφορίες σχετικές με την υγεία και το περιβάλλον, έξω από τα καθιερωμένα μέσα ενημέρωσης, ενισχύοντας έτσι το δημόσιο διάλογο (παρ. 95-96).

Επιπλέον, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε και παραβίαση του Άρθρου 6 παρ. 1 (δικαίωμα σε δίκαιη δίκη), θεωρώντας ότι η άρνηση παροχής νομικής βοήθειας προς τους προσφεύγοντες τους στέρησε την ευκαιρία να εκπροσωπήσουν προσηκόντως τα συμφέροντά τους ενώπιον των εθνικών δικαστικών αρχών, και έτσι οδήγησε σε ανισότητα όπλων με την εταιρεία (παρ. 71-72)²⁰¹.

Vides Aizsardzibas Klubs κατά Λετονίας

Όπως αναφέρθηκε και προηγουμένως, οι περιορισμοί που επιβάλλουν οι δημόσιες αρχές στη λήψη και διάδοση των περιβαλλοντικών πληροφοριών θα πρέπει να είναι σύννομοι. Επιπλέον, οι περιορισμοί αυτοί θα πρέπει να είναι αναλογικοί προς το σκοπό που ορίζει ο νόμος, επιτυγχάνοντας έτσι την επιθυμητή ισορροπία ανάμεσα στο ατομικό δικαίωμα στην πληροφόρηση και το γενικότερο κοινωνικό συμφέρον. Δεδομένου ότι η περιβαλλοντική πληροφορία είναι συχνά πληροφορία που απολαμαμβάνει κάποιου είδους προστασίας, μπορούν να ανακύψουν διαφορές κατά τη συλλογή και διάδοσή αυτής.

Τα πραγματικά περιστατικά της εν λόγω υπόθεσης²⁰² έχουν ως εξής: Η προσφεύγουσα είναι μη κυβερνητική οργάνωση που καταστατικό της σκοπό έχει την προστασία του περιβάλλοντος. Το Νοέμβριο του 1997 κοινοποίησε ψήφισμά της προς τις αρμόδιες αρχές με το οποίο εξέφραζε της ανησυχίες της σχετικά με την προστασία των αμμοθινών σε μια έκταση της ακτής στον Κόλπο της Ρίγας. Το ψήφισμα, το οποίο δημοσιεύθηκε σε τοπική εφημερίδα, περιείχε, μεταξύ άλλων,

²⁰¹ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ: 77-78

²⁰² ΕΔΔΑ, Vides Aizsardzibas Klubs κατά Λετονίας, 27.05.2004, Αρ. Αιτ. 57829/00. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-61791> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016] (Μόνο στα γαλλικά)

ισχυρισμούς ότι ο δήμαρχος της περιοχής διευκόλυνε την εκτέλεση κατασκευαστικών έργων τα οποία προκαλούσαν βλάβη στο οικοσύστημα της ακτογραμμής. Ο δήμαρχος με τη σειρά του κατέθεσε αγωγή αποζημίωσης κατά της προσφεύγουσας, ισχυριζόμενος ότι το δημοσίευμα ήταν συκοφαντικό. Τα εθνικά δικαστήρια της Λετονίας αποφάσισαν ότι η προσφεύγουσα δεν απεδείκνυε την ορθότητα των όσων ισχυριζόταν, και έτσι τη διέταξε να δημοσιεύσει επίσημη απολογητική επιστολή και επίσης να καταβάλει χρηματική αποζημίωση προς το δήμαρχο για τη δημοσίευση συκοφαντικών ισχυρισμών που έπλητταν την προσωπικότητά του. Η προσφεύγουσα κατέφυγε στο ΕΔΔΑ ισχυριζόμενη ότι η καταδίκη της συνιστά παραβίαση του δικαιώματός της στην ελευθερία της έκφρασης, και ιδίως το δικαίωμα της να διαδίδει περιβαλλοντικές πληροφορίες.

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι εν προκειμένω υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 10. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι τα μέτρα που επεβλήθησαν εις βάρος του δικαιώματος της προσφεύγουσας στην ελευθερία της έκφρασης δεν τηρούσαν την αρχή της αναλογικότητας (παρ. 40). Το Δικαστήριο έκρινε ότι κύριος σκοπός του επίδικου ψήφισματος ήταν να προσελκυστεί το ενδιαφέρον των αρμόδιων αρχών επί του συγκεκριμένου ζητήματος. Ως μη κυβερνητική οργάνωση, η προσφεύγουσα εκπλήρωνε το ρόλο που της είχε αποδώσει η εθνική περιβαλλοντική νομοθεσία ως θεματοφύλακας του δημοσίου συμφέροντος. Το ψήφισμά της συνιστούσε μια κρίση αξιολογική επί της υπάρχουσας κατάστασης, για την οποία δεν ήταν υποχρεωμένη να αποδείξει την ακρίβειά της. Η συμμετοχή μιας μκο στη δημόσια ζωή της χώρας με τη λογική των δημόσιων και ανοιχτών παρεμβάσεων συνιστά απαραίτητο στοιχείο σε μια δημοκρατική κοινωνία. Επομένως, προκειμένου μια οργάνωση να φέρει εις πέρας την αποστολή της αποτελεσματικά θα πρέπει να έχει τη δυνατότητα να διαμοιράζεται πληροφορίες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος, να κοινοποιεί την προσωπική της εκτίμηση επ' αυτών και έτσι να συνεισφέρει στη διαφάνεια της δράσης των δημόσιων αρχών^{203 204}.

---

²⁰³ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 78-79

²⁰⁴ Environment and the European Convention on Human Rights, Factsheet - Council of Europe, Press Unit, Nov. 2015, σελ. 21

A. ii) Το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης - Άρθρο 6 της ΕΣΔΑ

«Παν πρόσωπον έχει δικαίωμα όπως η υπόθεσίς του δικασθή δίκαιως, δημοσία και εντός λογικής προθεσμίας υπό ανεξάρτητου και αμερολήπτου δικαστηρίου, νομίμως λειτουργούντος, το οποίον θα αποφασίση είτε επί των αμφισβητήσεων επί των δικαιωμάτων και υποχρεώσεων του αστικής φύσεως, είτε επί του βασίμου πάσης εναντίον του κατηγορίας ποινικής φύσεως. Η απόφασις δεόν να εκδοθή δημοσία, [...] 2. [...] 3. [...]».

Η διάταξη του Άρθρου 6, απόρροια της αρχής του κράτους δικαίου και της αρχής της δίκαιης δίκης που διαπνέει ολόκληρη τη Σύμβαση, στοχεύει στην καθιέρωση της αποδοτικής λειτουργίας του συστήματος απονομής δικαιοσύνης μέσω της πρόβλεψης μιας σειράς βασικών εγγυήσεων γενικής εφαρμογής. Μέσω της νομολογιακής επεξεργασίας που έχει υποστεί, το Άρθρο 6 σήμερα έχει διευρύνει σημαντικά το πεδίο εφαρμογής του, ώστε να καλύπτει και κατηγορίες υποθέσεων που εμπίπτουν στην ευρύτερη σφαίρα του δημοσίου δικαίου. Αυτό συμβαίνει διότι η έννοια «δικαιώματα και υποχρεώσεις αστική φύσης» είναι έννοια αυτόνομη, δηλαδή δεν εξαρτάται από αντίστοιχους ορισμούς των εσωτερικών δικαίων των κρατών-μερών στη Σύμβαση²⁰⁵.

Η διάταξη κατοχυρώνει σε μια σειρά θεμελιωδών ουσιαστικών εγγυήσεων, ωστόσο νομολογιακά έχει διαμορφωθεί και μια σειρά δικονομικών αρχών. Παρακάτω θα δούμε αναλυτικότερα ορισμένες από τις εγγυήσεις και τις αρχές αυτές.

Το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης προϋποθέτει το δικαίωμα πρόσβασης σε δικαστήριο, δηλαδή το δικαίωμα του ατόμου, εφόσον διαθέτει έννομο συμφέρον, να υποβάλλει προς κρίση ενώπιον των αρμόδιων εθνικών δικαστικών αρχών μια αξίωση υποστηρίξιμη (arguable claim) κατά το εθνικό δίκαιο, και την αντίστοιχη υποχρέωση των δικαστικών αρχών να κρίνουν την αξίωση όσον αφορά τη νομιμότητα και τη βασιμότητα αυτής, και να καταλήξουν σε δεσμευτική απόφαση που να επιλύει τη διαφορά. Έκφραση του δικαιώματος πρόσβασης σε δικαστήριο αποτελεί και η εκτέλεση των αμετάκλητων αποφάσεων των εθνικών δικαστηρίων, τις οποίες πρέπει να σέβονται οι δημόσιες αρχές. Όπως εξετάσαμε και ανωτέρω στην απόφαση Κυρτάτος κατά Ελλάδα, η μη συμμόρφωση των εθνικών αρχών προς δύο (2) τελεσίδικες αποφάσεις, για χρονικό διάστημα μεγαλύτερο της εφταετίας, καθώς

²⁰⁵ Σισλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ. 191-203 (Άρθρο 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)

και η καθυστέρηση εκ μέρους των αρχών να διευθετήσουν τα αιτήματα του προφεύγοντος συνιστούσε παραβίαση του Άρθρου 6 της Σύμβασης («Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης») (παρ. 32)²⁰⁶. Το δικαίωμα πρόσβασης στο δικαστήριο επιτρέπεται να τίθεται υπό περιορισμούς, οι οποίοι ωστόσο δεν θα πρέπει να θίγουν τον πυρήνα του δικαιώματος.

Το δικαίωμα στη χρηστή απονομή της δικαιοσύνης συνεπάγεται επίσης την ανεξαρτησία, την αμεροληψία και τη νομιμότητα της λειτουργίας της δικαιοσύνης. Η ανεξαρτησία της δικαιοσύνης νοείται τόσο ως εξωτερική, ως τέτοια δηλαδή σε σχέση με τις λοιπές εξουσίες (νομοθετική, εκτελεστική), όσο και εσωτερική, δηλαδή ως η ανεξαρτησία των δικαστών στο πλαίσιο του ίδιου του συστήματος απονομής δικαιοσύνης. Η αμεροληψία νοείται ως η εμπιστοσύνη που πρέπει να εμπνέει το δικαστήριο στα διάδικα μέρη με την μη προκατειλημμένη στάση του απέναντι στην υπόθεση. Η νομιμότητα νοείται ως η οργάνωση και η λειτουργία (πχ σύσταση, αρμοδιότητα) του συστήματος απονομής της δικαιοσύνης σύμφωνα με το νόμο. Περαιτέρω, κατά τη διάταξη ιδιαίτερη σημασία αποδίδεται στην αρχή της δημοσιότητας της δίκης, η οποία εξασφαλίζει την απαραίτητη διαφάνεια, και στην αρχή της εύλογης διάρκειας της δίκης²⁰⁷.

Πέραν των ως άνω εγγυήσεων οι οποίες απαριθμούνται ρητά στο κείμενο του Άρθρου 6, το ΕΔΔΑ ανέπτυξε σημαντικά το περιεχόμενο του Άρθρου 6 μέσω της νομολογίας του. Έτσι, στην έννοια της «δίκαιης δίκης» εντάσσεται ένα σύνολο δικονομικών αρχών όπως η αρχή της ισοπλίας, η ύπαρξη δηλαδή μιας δίκαιης και ισόρροπης παρουσίας των μερών στη δίκη, η αρχή της αντιδικίας ή αρχή της εκατέρωθεν ακρόασης, και η αρχή της αιτιολόγησης των αποφάσεων²⁰⁸.

Σε υποθέσεις που άπτονται περιβαλλοντικών ζητημάτων, τα άτομα μπορούν να επικαλεστούν τα δικαιώματα που εμπίπτουν στα λεγόμενα «αστικά δικαιώματα» κατά την έννοια του Άρθρου 6, όπως το δικαίωμα στο σεβασμό της ιδιοκτησίας, τα οποία άλλωστα είναι ούτως ή άλλως δικαιώματα αστικής φύσης κατά την πλειοψηφία των εθνικών εννόμων τάξεων. Έτσι στην υπόθεση Zander κατά Σουηδίας²⁰⁹ το ΕΔΔΑ αποφάσισε πως υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 6 λαμβάνοντας υπόψιν ότι ο αιτών δεν είχε τη δυνατότητα κατά το σουηδικό δίκαιο να προσβάλει ενώπιον των

²⁰⁶ Μαγγανάς, Αντώνης Δ./ Χρυσανθάκης, Χαράλαμπος/ Βανδώρος, Δημήτρης/ Καρατζά, Λίλα – όπ. π. (σημ. 4). 144-146 (Άρθρον 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)

²⁰⁷ Σισιλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ. 207-214 (Άρθρον 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)

²⁰⁸ Σισιλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ., 220-251 (Άρθρον 6 – Δικαίωμα στη χρηστή απονομή δικαιοσύνης)

²⁰⁹ ΕΔΔΑ, Zander κατά Σουηδίας, 25.11.1993, Αρ. Αιτ. 14282/88. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng/?i=001-57862> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

δικαστικών αρχών την πράξη αποφασίζοντας περί αδειοδότησης διοικητικού οργάνου (παρ. 29). Συγκεκριμένα, το διοικητικό όργανο παρεχώρησε σε εταιρεία άδεια απόρριψης απορριμμάτων, δίχως να απαιτήσει προηγουμένως την εκ της εταιρείας λήψη προληπτικών μέτρων προκειμένου να μην επηρεαστεί εξαιτίας της απόρριψης η ποιότητα του πόσιμου νερού που απολάμβανε ο προσφεύγων από το πηγάδι της ιδιοκτησίας του. Το δικαίωμα στη χρήση αυτή του νερού εμπίπτει κατά το ΕΔΔΑ στην έννοια του δικαιώματος αστικής φύσης κατά Άρθρο 6²¹⁰.

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τρεις υποθέσεις που εμπίπτουν στο πεδίο του Αρθρου 6: Αθανάσογλου κ.α. κατά Ελβετίας, Gorraiz Lizarraga κ.α. κατά Ισπανίας, Karin Andersson κ.α. κατά Σουηδίας.

Αθανάσογλου κ.α. κατά Ελβετίας

Στην εν λόγω υπόθεση²¹¹ αναδείχτηκε το ζήτημα της στενής σύνδεσης που πρέπει να υπάρχει ανάμεσα στο δικαίωμα αστικής φύσης του οποίου γίνεται επίκληση αφενός και του προκείμενου περιβαλλοντικού ζητήματος αφετέρου, ειδικά στην περίπτωση κατά την οποία ο επικαλούμενος το δικαίωμα δεν έχει υποστεί βλάβη στην υγεία ή την περιουσία του, δεδομένου ότι δεν έχει πραγματοποιηθεί ο περιβαλλοντικός κίνδυνος²¹².

Τα πραγματικά περιστατικά έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες ήταν κάτοικοι χωριών τα οποία βρίσκονταν στην ζώνη εγγύτητας 1 της μονάδας II του σταθμού παραγωγής πυρηνικής ενέργειας Beznau. Παρά τις αντιρρήσεις των προσφευγόντων σχετικά με τα τηρούμενα πρότυπα ασφαλείας και τον πιθανολογούμενο κίνδυνο ατυχήματος, τα οποία προβλήθηκαν κατ' ένσταση, καθώς ήταν το μοναδικό ένδικο μέσο που διέθεταν οι προσφεύγοντες, οι αρμόδιες αρχές του Ελβετικού Ομοσπονδιακού Συμβουλίου ενέκριναν με απόφασή τους την χρονική επέκταση της άδειας λειτουργίας του σταθμού για μια δεκαετία, ενισχύοντας παράλληλα τους περιβαλλοντικούς όρους (παρ. 9-19). Οι προσφεύγοντες παραπονέθηκαν πως το εθνικό δίκαιο της Ελβετίας (καντόνι του Aargau) δεν προβλέπει προσφυγή κατά της απόφασης αυτής ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, και πως η όλη διαδικασία που οδήγησε στη λήψη της απόφασης δεν τηρεί την αρχή της νομιμότητας.

²¹⁰ Churchill, R. R.: Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties, όπ. π. (σημ. 27), σελ. 96

²¹¹ ΕΔΔΑ, Αθανάσογλου κ.α. κατά Ελβετίας, 06.04.2000, Αρ. Αιτ. 27644/95. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58560> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

²¹² βλ. ακόμα την απόφαση ΕΔΔΑ, Balmer-Schafroth κ.α. κατά Ελβετίας, 26.08.1997, Αρ. αιτ.:22110/93 (παρ. 40). Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58084> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Παραπονέθηκαν επίσης για την έλλειψη αποτελεσματικής προσφυγής που θα τους επέτρεπε να προβάλουν αξιώσεις για παραβίαση του δικαιώματός τους στη ζωή, του δικαιώματός τους για σεβασμό της σωματικής τους ακεραιότητας και του δικαιώματός τους για σεβασμό της ιδιοκτησίας τους (παρ.38).

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε πως η συγκεκριμένη υπόθεση εκφεύγει του πεδίου εφαρμογής του Άρθρου 6 παρ. 1., με το σκεπτικό ότι ο δεσμός ανάμεσα στα επικαλούμενα δικαιώματα για τη ζωή, την σωματική ακεραιότητα και την ιδιοκτησία αφενός, και τις αποφάσεις των αρμόδιων αρχών αφετέρου, είναι εξαιρετικά χαλαρός (παρ. 51). Οι προσφεύγοντες επικαλέστηκαν ενώπιον των εθνικών δικαστικών αρχών όχι τόσο έναν συγκεκριμένο και επικείμενο κίνδυνο που να αφορά αυτούς προσωπικά, όσον τον γενικότερο κίνδυνο και τα ζητήματα ασφαλείας που είναι σαφώς εγγενή στη λειτουργία των εργοστασίων παραγωγής πυρηνικής ενέργειας. Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι η απόφαση του Ομοσπονδιακού Συμβουλίου δεν ήταν καθοριστικής σημασίας για τη ζωή, τη σωματική ακεραιότητα ή την ιδιοκτησία των προσφευγόντων, παρά μόνον για την επέκταση της άδειας λειτουργίας του εργοστασίου (παρ. 54). Η απόπειρα των προσφευγόντων να αντλήσουν από το Άρθρο 6 της Σύμβασης ένα ένδικο βοήθημα, ώστε η ευθύνη για τη λήψη της τελικής απόφασης για τη λειτουργία τέτοιων εργοστασίων να ανήκει στα δικαστήρια, δεν ευόδωσε ²¹³.

Gorraiz Lizarraga κ.α. κατά Ισπανίας

Με αφορμή την εν λόγω υπόθεση ²¹⁴ το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με την δυνατότητα των περιβαλλοντικών οργανώσεων να προσφεύγουν στα δικαστήρια και να κάνουν επίκληση του δικαιώματος σε δίκαιη δίκη, δεδομένου ότι οι αξιώσεις τους αφορούν δικαιώματα αστικής φύσης κατά την έννοια του Άρθρου 6 παρ. 1 της Σύμβασης, και επομένως δεν εμπίπτουν στην γενικότερη αξίωση για περιβαλλοντική προστασία.

Τα πραγματικά περιστατικά της εν λόγω υπόθεσης έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες, μέλη περιβαλλοντικής οργάνωσης καθώς και η ίδια η περιβαλλοντική οργάνωση, προσέφυγαν στα δικαστήρια προκειμένου να αιτηθούν της ακύρωσης έργων για την κατασκευή φράγματος στην ισπανική επαρχία της

---

²¹³ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 97-99

²¹⁴ ΕΔΔΑ, Gorraiz Lizarraga κ.α. κατά Ισπανίας, 27.04.2004, Αρ. αιτ.: 62543/00. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-61731> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Navaite, με την αιτιολογία ότι η κατασκευή αυτή θα οδηγούσε στον αφανισμό τριών καταφυγίων άγριας ζωής και μερικών μικρών οικισμών. Ενώ αρχικά πέτυχαν μερική αναστολή των εκτελούμενων έργων με εντολή του διοικητικού τμήματος του περιφερειακού δικαστηρίου, εντούτοις στη συνέχεια, με νόμο που ψηφίστηκε από την τοπική κυβέρνηση και ο οποίος κρίθηκε συνταγματικός από το Συνταγματικό Δικαστήριο, τα έργα συνεχίστηκαν. Οι προσφεύγοντες, στηριζόμενοι στη διάταξη του Άρθρου 6 παρ. 1, ισχυρίστηκαν ότι παραβιάζεται το δικαίωμα τους σε δίκαιη δίκη καθώς δεν τους είχε επιτραπεί το δικαίωμα ακρόασης στις διαδικασίες ενώπιον του Συνταγματικού Δικαστηρίου, ενώ αντίθετα το ισπανικό κράτος και το νομικό συμβούλιο είχαν τη δυνατότητα να προβάλλουν τους ισχυρισμούς τους κατά τη διαδικασία αυτή (παρ. 8-28).

Το ισπανικό κράτος πρόβαλε αντιρρήσεις σχετικά με την εφαρμοσιμότητα του Άρθρου 6, υποστηρίζοντας ότι η αξίωση εκ μέρους της προσφεύγουσας περιβαλλοντικής οργάνωσης δεν αφορούσε περιουσιακά ή εν πάσει περιπτώσει ατομικά δικαιώματα της περιβαλλοντικής οργάνωσης, παρά μόνο έναν γενικότερο ζήτημα νομιμότητας και συλλογικών δικαιωμάτων (παρ. 40).

Το ΕΔΔΑ απέρριψε το ισχυρισμό αυτό του ισπανικού κράτους θεωρώντας ότι οι αξιώσεις εκ μέρους της περιβαλλοντικής οργάνωσης μπορεί να αφορούσαν εν μέρει την υπεράσπιση του γενικότερου συμφέροντος για περιβαλλοντική προστασία, ωστόσο η οργάνωση προέβαλε και ισχυρισμούς σχετικά με συγκεκριμένες και ευθείς απειλές προς τα προσωπικά περιουσιακά της στοιχεία και τον τρόπο ζωής των μελών της. Το Δικαστήριο έδωσε έμφαση στο γεγονός ότι η διαδικασία του ελέγχου συνταγματικότητας κατά την αναθεώρηση του νόμου εκ μέρους του Συνταγματικού Δικαστηρίου ήταν ο μόνος τρόπος οι προσφεύγοντες να προβάλλουν αντιρρήσεις σχετικά με τις επιπτώσεις του έργου στα περιουσιακά τους στοιχεία και τον τρόπο ζωής τους, ακόμη και έμμεσα. Το ΕΔΔΑ ωστόσο αποφάσισε πως στην προκεμένη υπόθεση δεν υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 6 παρ. 1 ούτε όσον αφορά την ισοπλία των διαδικών, ούτε όσον αφορά την ανάμειξη του νομοθετικού σώματος στο αποτέλεσμα της αντιδικίας (παρ. 46-48) ²¹⁵.

---

²¹⁵ MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελUA99-101

Karin Andersson κατά Σουηδίας

Η εν λόγω υπόθεση²¹⁶ αφορά την μη δυνατότητα των προσφευγόντων να προσβάλλουν ενώπιον των εθνικών δικαστικών αρχών την απόφαση διοικητικού οργάνου για την κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής.

Τα πραγματικά περιστατικά της υπόθεσης έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες είναι Σουηδοί υπήκοοι που διατηρούν ιδιοκτησίες στη βόρεια Σουηδία. Στις 12 Ιουνίου 2003, η σουηδική κυβέρνηση εξέδωσε απόφαση με την οποία επετράπη η κατασκευή σιδηροδρομικής γραμμής δέκα (10) χιλιομέτρων, η οποία θα κατασκευαζόταν επί ή πλησίον των ιδιοκτησιών των προσφευγόντων. Τρεις από τους αυτούς προσέβαλαν ενώπιον του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου την εν λόγω απόφαση, ισχυριζόμενοι ότι η απόφαση αντίκειται στην εθνική νομοθεσία για την προστασία της φύσης, καθώς και το εφαρμοστέο ενωσιακό δίκαιο, καθώς η περιοχή στην οποία διατηρούν τις ιδιοκτησίες τους (Umeå) βρίσκεται κοντά σε περιοχή του δικτύου Natura 2000. Την 1η Δεκεμβρίου 2004 το Ανώτατο Διοικητικό Δικαστήριο απέρριψε τα σχετικά ένδικα βοηθήματα αρνούμενο να αναγνωρίσει στους προσφεύγοντες δικαίωμα παράστασης (*locus standi*), με το σκεπτικό ότι θα μπορούσαν να προσβάλλουν την σχετική απόφαση σε μεταγενέστερο χρόνο. Στις διαδικασίες που ακολούθησαν ωστόσο, τα δικαστήρια, συμπεριλαμβανομένου του Ανώτατου Διοικητικού Δικαστηρίου, στις 10 Δεκεμβρίου 2008, αποφάσισαν ότι οι προσφεύγοντες δεσμεύονται από την απόφαση της κυβέρνησης του 2003, και ως εκ τούτου δεν εξετάζουν τυχόν ζητήματα που ανακύπτουν από την εν λόγω απόφαση. Επικαλούμενοι τα Άρθρα 6 και 8 της Σύμβασης, οι προσφεύγοντες προσέβαλαν τις αποφάσεις των εθνικών δικαστηρίων ενώπιον του ΕΔΔΑ, προσάπτοντας στις εθνικές δικαστικές αρχές ότι τους στέρησαν την πλήρη δικαστική προστασία καθώς τους απαγορεύτηκε να προσβάλλουν την απόφαση με την οποία επετράπη η κατασκευή της σιδηροδρομικής γραμμής επί ή πλησίον των ιδιοκτησιών τους, ισχυριζόμενοι επιπλέον ότι η απόφαση αυτή υποβάθμιζε σημαντικά την αξία της περιουσία τους, καθώς και τον περιβάλλοντα χώρο (παρ. 5-26).

Το ΕΔΔΑ δέχθηκε ότι στην συγκεκριμένη υπόθεση υπήρξε παραβίαση του Αρθρου 6 της Σύμβασης. Το Δικαστήριο, στα πλαίσια του ευρέος περιθωρίου εκτίμησης που αποδίδει στα κράτη, αναγνωρίζει ότι τα τελευταία είναι καταρχήν σε θέση προνομακική ώστε να διαμορφώνουν την εθνική πολιτική σχετικά με την

---

²¹⁶ ΕΔΔΑ, Karin Andersson κ.α. κατά Σουηδίας, 25.09.2014, Αρ. Αιτ. 29878/09. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-146399> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

ρύθμιση της κατασκευής έργων υποδομής, όπως οι σιδηρόδρομοι. Το Άρθρο 6 παρ. 1 της Σύμβασης απαιτεί να υπάρχουν εγγυήσεις για την πρόσβαση των ατόμων στη δικαιοσύνη, όταν αυτά διαθέτουν έναν υποστηρίξιμο ισχυρισμό (arguable claim), σχετικά με μη σύννομες επεμβάσεις στα δικαιώματά τους αστικής φύσεως, τα οποία αναγνωρίζονται από το εθνικό δίκαιο. Οι εν λόγω προσφεύγοντες διέθεταν σχετικά αστικά δικαιώματα, σε σχέση με την απόλαυση των ιδιοκτησιών τους, τα οποία ήθελαν να προστατεύσουν στις διαδικασίες ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων. Ωστόσο, καθόλη τη διάρκεια των διαδικασιών ενώπιον των εθνικών δικαστηρίων, στους προσφεύγοντες δεν επιτράπη η πλήρης δικαστική προστασία η οποία θα επέβαλλε την πλήρη νομική αναθεώρηση της επίδικης απόφασης με την οποία προβλέφθηκε η κατασκευή του σιδηροδρόμου. Επομένως, κατά την έννοια του Άρθρου 6, οι προσφεύγοντες στερούνταν της πρόσβασης στη δικαιοσύνη, και κατά το σκεπτικό αυτό το ΕΔΔΑ αποφάσισε υπέρ της παραβίαση (παρ. 68-70).

A. iii) Το δικαίωμα πραγματικής (αποτελεσματικής) προσφυγής – Άρθρο 13 της ΕΣΔΑ

«Παν πρόσωπον του οποίου τα αναγνωριζόμενα εν τη παρούσει Συμβάση δικαιώματα και ελευθερίες παρεβιάσθησαν, έχει το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής ενώπιον εθνικής αρχής, έστω και αν η παραβίασις διεπράχθη υπό προσώπων ενεργούντων εν τη εκτελέσει των δημοσίων καθηκόντων των».

Στη Σύμβαση ενυπάρχουν διατάξεις οι οποίες εγγυώνται στα άτομα τη δυνατότητα να εκκινήσουν δικαστικές ή διοικητικές διαδικασίες προκειμένου να προστατεύσουν τα δικαιώματά τους. Το Άρθρο 13 κατοχυρώνει υπέρ των ατόμων το δικαίωμα της αποτελεσματικής προσφυγής/ένδικης προστασίας ενώπιον εθνικής (δικαστικής) αρχής, σε περίπτωση παραβίασης των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων τους. Στα πλαίσια του περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτουν, τα κράτη-μέλη είναι ελεύθερα να διαμορφώσουν από μόνα τους το είδος της προσφυγής/ένδικης προστασίας που θα διαθέτουν στις εθνικές έννομες τάξεις τους²¹⁷.

Τα κράτη-μέλη είναι υποχρεωμένα να παρέχουν στο έδαφός τους υψηλό επίπεδο προστασίας προκειμένου να αποφεύγονται οι παραβιάσεις της Σύμβασης αλλά και να αποφεύγεται η επιβάρυνση του ΕΔΔΑ. Το Άρθρο 13, από κοινού με το Άρθρο 35 παρ. 1 της Σύμβασης («Προϋποθέσεις παραδεκτού»), το οποίο ορίζει ότι

²¹⁷ Σισλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ.479-488

«Το Δικαστήριο δεν μπορεί να επιληφθεί προσφυγής παρά μόνο αφού εξαντληθούν τα εσωτερικά ένδικα μέσα...», κατοχυρώνουν την επικουρική φύση του συστήματος προστασίας που κατοχυρώνει η Σύμβαση. Σύμφωνα με την αρχή της επικουρικότητας, τα κράτη-μέλη είναι αυτά που ενέχονται πρωτίστως στην προστασία των δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Σύμβαση, διαμέσου της θέσπισης των κατάλληλων και αποτελεσματικών μέτρων στις εθνικές έννομες τάξεις. Τα δικαιώματα των πολιτών θα πρέπει καταρχήν να απολαμβάνουν ενός ικανοποιητικού επιπέδου προστασίας στο εσωτερικό των κρατών-μελών, δίχως αυτοί να είναι υποχρεωμένοι να άγουν τις υποθέσεις τους ενώπιον του ΕΔΔΑ, ενώ τα κράτη-μέλη είναι καταρχήν υπεύθυνα για την τήρηση των υποχρεώσεών τους που απορρέουν από την ΕΣΔΑ και για την αποκατάσταση των παραβιάσεων της Σύμβασης μέσω της αποτελεσματικής εφαρμογής του Άρθρου 13. Τα μέτρα τα οποία πρέπει να λαμβάνονται μπορεί να είναι νομοθετικά, επιβάλλεται ωστόσο και η λήψη των διοικητικών μέτρων που κρίνονται απαραίτητα για την αποτελεσματική εφαρμογή των ρυθμίσεων αυτών. Το πλαίσιο υψηλής προστασίας των δικαιωμάτων επιβάλλει και την υποχρέωση συμμόρφωσης των κρατών προς τις οριστικές αποφάσεις του ΕΔΔΑ (Άρθρο 46)²¹⁸.

Το Άρθρο 13 αποτελεί αυτόνομο διαδικαστικό δικαίωμα που η επίκλησή του γίνεται σε συνδυασμό με τα υπόλοιπα ουσιαστικά δικαιώματα της Σύμβασης. Το ΕΔΔΑ δύναται να αποφασίσει υπέρ της παραβίασης του Άρθρου 13 στην περίπτωση που κρίνει ότι το παρεχόμενο από το κράτος-μέλος ένδικο βοήθημα δεν παρέχει τις προβλεπόμενες διαδικαστικές εγγυήσεις για την εξέταση των ισχυρισμών του προσφεύγοντος, και επομένως δεν αποτελεί το κατάλληλο μέσο για να αρθούν οι συνέπειες της παραβίασης αυτής. Η θετική κρίση υπέρ της παραβίασης μπορεί να γίνει ακόμα και αν το ΕΔΔΑ απορρίψει τους ισχυρισμούς περί παραβίασης ενός ουσιαστικού δικαιώματος, είτε επειδή το αίτημα αφορά δικαίωμα το οποίο δεν εντάσσεται στο πεδίο εφαρμογής της Σύμβασης (καθ' ύλην αναρμοδιότητα), είτε γιατί ο προσφεύγων δεν διαθέτει έναν υποστηρίξιμο ισχυρισμό (arguable claim).

Το ΕΔΔΑ με τη νομολογία του ²¹⁹ έχει καταλήξει σε ορισμένα χαρακτηριστικά τα οποία πρέπει να πληροί ένα ένδικο βοήθημα ώστε να χαρακτηριστεί «αποτελεσματικό». Ενδεικτικά, τα χαρακτηριστικά αυτά

²¹⁸ Σισλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ. 495-496

²¹⁹ βλ. ενδεικτικά ΕΔΔΑ, Burdov κατά Ρωσίας (No 2), 15.01.2009, Αρ. Αιτ. 33509/04. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90671> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

περιλαμβάνουν: α) την ανεξαρτησία της εθνικής αρχής προς την οποία απευθύνεται το αίτημα, β) τη δυνατότητα να πραγματοποιηθεί η ακρόαση του αιτήματος του ατόμου που υπέστη την παραβίαση σε εύλογο χρόνο, γ) την πραγματικά διαθεσιμότητα του ενδίκου βοηθήματος, δ) την παροχή της δυνατότητας πραγματικής αποκατάστασης της διασαλευθείσας κατάστασης, εξαιτίας της τελεσθείσας παραβίασης, ε) τη δυνατότητα πρόληψης μελλοντικών παραβιάσεων, στ) τη συνδρομή των εγγυήσεων της δίκαιης δίκης, ζ) τα χαμηλά δικαστικά έξοδα, η) την καταβολή αποζημιώσεων, ι) το τυχόν ανασταλτικό αποτέλεσμα του ενδίκου βοηθήματος.

Στις υποθέσεις που άγονται ενώπιον του ΕΔΔΑ και άπτονται περιβαλλοντικών ζητημάτων, οι προσφεύγοντες που επικαλούνται την παραβίαση του Άρθρου 13, κατά κανόνα επικαλούνται επίσης παραβιάσεις του δικαιώματος στη ζωή (Άρθρο 2 της Σύμβασης), του δικαιώματος στο σεβασμό στην ιδιωτική και την οικογενειακή ζωή και την κατοικία (Άρθρο 8 της Σύμβασης) ή του δικαιώματος στην προστασία της ιδιοκτησίας (Άρθρο 1 του 1ου Π.Π. της Σύμβασης). Ωστόσο ακόμη και στην περίπτωση αυτή το Άρθρο 13 διατηρεί την αυτονομία του. Επαναφέροντας την υπόθεση *Oneryildiz κατά Τουρκίας* που μας απασχόλησε ανωτέρω, το ΕΔΔΑ (Τμήμα Ευρείας Σύνθεσης), αφού κατέληξε στην παραβίαση του Άρθρου 2 διαπιστώνοντας ότι δεν έχουν τηρηθεί εκ μέρους του τουρκικού κράτους οι θετικές υποχρεώσεις που επιβάλλουν την προστασία των ανθρώπων από τον άμεσο κίνδυνο ζωής που διέτρεχαν λόγω των επικίνδυνων συνθηκών διαβίωσής τους (παρ. 109), περαιτέρω αποφάσισε και υπέρ της παραβίασης του Άρθρου 13 υπό το πρίσμα του Άρθρου 2, αφού ο προσφεύγων δεν διέθετε ένα αποτελεσματικό, κατά τα ως άνω κριτήρια, ένδικο βοήθημα που θα του παρείχε ικανοποιητική δικονομική προστασία έναντι της αποτυχίας του κράτους να προστατέψει τις ζωές των συγγενών του και την περιουσία του (παρ. 149, 154-155)²²⁰. Εν αντιθέσει, στην υπόθεση *Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου* που επίσης εξετάσαμε ανωτέρω, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 13 της Σύμβασης παρότι αρνήθηκε τους ισχυρισμούς των προσφευγόντων περί παραβίασης του Άρθρου 8. Κατά το ΕΔΔΑ, το γεγονός ότι οι εθνικές δικαστικές αρχές του Ηνωμένου Βασιλείου δεν είχαν τη δυνατότητα να κρίνουν τη δεδομένη στιγμή εάν η φερόμενη αύξηση στις νυχτερινές πτήσεις ισοδυναμούσε με δικαιολογημένο περιορισμό επί του δικαιώματος στο σεβασμό της

²²⁰ Σισιλιάνος, Α.- Α. – όπ. π. (σημ. 11), σελ.493

ιδιωτικής και οικογενειακής ζωής και της κατοικίας αυτών που διέμεναν κοντά στο αεροδρόμιο του Heathrow, ισοδυναμούσε με αιτία παραβίασης του Άρθρου 13 (παρ.141-142).

Στη συνέχεια θα εξετάσουμε την υπόθεση Kolyadenko κ.α. κατά Ρωσίας στην οποία το δικαστήριο έκρινε και αποφάσισε υπέρ της παραβίασης μεν των ουσιαστικών δικαιωμάτων, ωστόσο αρνήθηκε την παραβίαση του Άρθρου 13.

Kolyadenko κ.α. κατά Ρωσίας

Τα πραγματικά περιστατικά της εν λόγω υπόθεσης²²¹ έχουν ως εξής: Οι προσφεύγοντες, κάτοικοι Βλαδιβοστόκ, διατηρούσαν τις οικίες τους πλησίον ενός ποταμού και ενός υδραγωγείου. Τον Αύγουστο του 2001 σημειώθηκε αιφνίδια πλημμύρα εξαιτίας της διάνοιξης της θύρας υδατοφράκτου, η οποία έπληξε τις ιδιοκτησίες τους. Οι προσφεύγοντες ισχυρίστηκαν πως οι ρωσικές αρχές έθεσαν σε κίνδυνο τη ζωή τους με την διάνοιξη της θύρας δίχως προηγούμενη προειδοποίηση, και πως δεν υπήρξε επαρκής ανταπόκριση εκ μέρους των δικαστικών αρχών. Ισχυρίστηκαν επίσης ότι οι οικίες και οι ιδιοκτησίες τους επλήγησαν σοβαρά, δίχως να διαθέτουν τη δυνατότητα αποτελεσματικής προσφυγής προκειμένου να ζητήσουν αποζημιώσεις για τις ζημιές που προκλήθηκαν εξαιτίας της πλημμύρας.

Το ΕΔΔΑ αποφάσισε ότι υπήρξε παραβίαση του Άρθρου 2 και σε ό,τι αφορά τις ουσιαστικές θετικές υποχρεώσεις, εξαιτίας της αποτυχίας των ρωσικών αρχών να προστατεύσουν τις ζωές των προσφευγόντων (παρ. 186-187), και σε ό,τι αφορά τις διαδικαστικές θετικές υποχρεώσεις, εξαιτίας της ελλειπούς ανταπόκρισης των εθνικών δικαστικών αρχών (παρ. 202-203). Το Δικαστήριο δέχθηκε επίσης ότι υπήρξε παραβίαση των Άρθρων 8 και 1 του 1ου Π.Π. (παρ. 216-217) αναγνωρίζοντας την ύπαρξη αιτιώδους συνδέσμου ανάμεσα στην αμέλεια των ρωσικών αρχών και την διακινδύνευση των κατοικιών και των περιουσιών των κατοίκων. Ωστόσο, το ΕΔΔΑ απέρριψε τον ισχυρισμό περί παραβίασης του Άρθρου 13 υπό το πρίσμα των ως άνω Άρθρων. Συγκεκριμένα, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι αιτούντες διέθεταν αποτελεσματικό ένδικο βοήθημα προκειμένου να εκκινήσουν τις διαδικασίες ενώπιων των αστικών δικαστηρίων και να διεκδικήσουν αποζημιώσεις, και ότι τα ρωσικά δικαστήρια είχαν καταρχήν στην διάθεσή τους αρκετά στοιχεία ώστε να αποδώσουν ευθύνες τόσο κατά

---

²²¹ ΕΔΔΑ, Kolyadenko κ.α. κατά Ρωσίας, 28.02.2012, Αρ. Αιτ. 17423/05, 20534/05, 20678/05, 23263/05, 24283/05 και 35673/05. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-109283> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

την αστική όσο και κατά την ποινική διαδικασία. Το γεγονός και μόνο ότι το αποτέλεσμα των αστικών και ποινικών διαδικασιών δεν δικαίωσε τους προσφεύγοντες δεν επαρκεί για να δικαιολογήσει την παραβίαση του Άρθρου 13 (παρ. 229-232)²²².

B.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Οποιαδήποτε αναφορά στις διαδικαστικές όψεις του δικαιώματος στο περιβάλλον, γεννά αυτόματα συνειρμούς αντιπαραβολής και συγκριτικής προσέγγισης της ΕΣΔΑ με την Σύμβαση της Οικονομικής Επιτροπής των Ηνωμένων Εθνών για την Ευρώπη (UNECE) για την πρόσβαση σε πληροφορίες, τη συμμετοχή του κοινού στη λήψη αποφάσεων και την πρόσβαση στη δικαιοσύνη σε θέματα περιβάλλοντος, άλλως γνωστή ως σύμβαση του Άαρχους. Η Σύμβαση του Άαρχους, μέσω των τριών πυλώνων, της νοηματοδότησε την έννοια της περιβαλλοντικής διακυβέρνησης²²³ και απέδωσε βαρύνουσα σημασία στην ενδυνάμωση της περιβαλλοντικής προστασίας, την προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης και την περαιτέρω εμβάθυνση των δημοκρατικών διαδικασιών. Η Σύμβαση του Άαρχους αποτελεί το πλέον σημαντικό εργαλείο για τη θέσπιση διαδικαστικών δικαιωμάτων που σχετίζονται με την προστασία του περιβάλλοντος. Η στόχευση της Σύμβασης του Άαρχους είναι τριπλή: 1) διαφάνεια στη δράση των οργάνων της Πολιτείας, 2) συμπερίληψη όλων των ενδιαφερομένων μερών και παροχή στους πολίτες πραγματικής δυνατότητας ενημέρωσης και παρέμβασης στις διαδικασίες διαμόρφωσης προγραμμάτων και κανονιστικών ρυθμίσεων αλλά και λήψης ατομικών μέτρων και 3) εξασφάλιση αποτελεσματικού ελέγχου της νομιμότητας της δράσης των δημόσιων αρχών²²⁴.

Τα σχετικά διαδικαστικά δικαιώματα τα οποία κατοχυρώνονται στο πλαίσιο της ΕΣΔΑ, ήτοι το δικαίωμα στην ελευθερία της έκφρασης (Άρθρο 10), το δικαίωμα πραγματικής προσφυγής (Άρθρο 13) και το δικαίωμα στην χρηστή απονομή της δικαιοσύνης (fair trial, Άρθρο 6), συμβάλλουν ιδιαιτέρως στη συμμετοχή του πολίτη στα κοινά και στη διαφάνεια της δράσης των δημοσίων αρχών και την λογοδοσία

²²² Galetta, Antonella and De Hert, Paul, ό.π. (σημ. 151), σελ: 55-75 (64, 70)

²²³ Jans, Jan H. & Vedder, Hans H.B. - European environmental law, Groningen : Europa Law Publishing, 2008, σελ.327

²²⁴ 5 Χρόνια μετά τη Σύμβαση του Άαρχους για περιβαλλοντική πληροφόρηση, Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη και Συμμετοχή των Πολιτών σε Θέματα Περιβάλλοντος, Πρακτικά Διεθνούς Συνάντησης, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Αθήνα, 2004, σελ.15

στην οποία ενέχονται οι κρατικές αρχές έναντι των πολιτών, και εν τέλει στην εν γένει προστασία του περιβάλλοντος και την βιώσιμη ανάπτυξη. Ωστόσο, όπως διαπιστώσαμε ανωτέρω με την εξέταση της σχετικής περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ, το κανονιστικό περιεχόμενο των διαδικαστικών δικαιωμάτων που κατοχυρώνει η Σύμβαση είναι σαφώς πιο μετριοπαθές σε σχέση με τις αντίστοιχες θεσμικές κατοχυρώσεις της Σύμβασης του Άαρχους. Για να γίνει αυτό αντιληπτό αρκεί να αναφέρουμε ότι δυνάμει της σύμβασης του Άαρχους το δικαίωμα των πολιτών στην πρόσβαση στην πληροφορία δεν συνίσταται αποκλειστικά στην **παθητική ενημέρωση**, δηλαδή στην υποχρέωση χορήγησης των πληροφοριών όποτε ζητηθούν δίχως να χρειάζεται ιδιαίτερη επίκληση έννομου συμφέροντος ή επελθούσας ή επαπειλούμενης βλάβης, αλλά επιβάλλεται και η **ενεργητική ενημέρωση**, δηλαδή η υποχρέωση των αρμόδιων αρχών να συλλέγουν και να διαδίδουν με δική τους πρωτοβουλία τις κρίσιμες επικαιροποιημένες περιβαλλοντικές πληροφορίες, να διατηρούν συστήματα αποτελεσματικής και πραγματικής ροής των πληροφοριών και έτσι να διευκολύνουν το κοινό στην αναζήτηση τους, και να ενημερώνουν τους πολίτες σχετικά με τα δικαιώματά τους για ενημέρωση και συμμετοχή (Άρθρα 4 και 5 της Σύμβασης του Άαρχους)^{225 226}. Όπως εξετάσαμε ανωτέρω, η αντίστοιχη πρόβλεψη του Άρθρου 13 της ΕΣΔΑ περιλαμβάνει μόνο την **παθητική ενημέρωση**. Έτσι αντιλαμβανόμαστε ότι το κανονιστικό περιεχόμενο του δικαιώματος πρόσβασης στην περιβαλλοντική πληροφορία κατά το σύστημα της ΕΣΔΑ είναι αισθητά πιο περιορισμένο σε σχέση με τις αντίστοιχες προβλέψεις της Σύμβασης του Άαρχους. Το ζήτημα του εάν το κανονιστικό περιεχόμενο των διαδικαστικών δικαιωμάτων της ΕΣΔΑ θα επεκταθεί περαιτέρω μέσω της ερμηνείας που τους αποδίδει το Δικαστήριο, ούτως ώστε να συμπεριλάβει και άλλες όψεις, είναι ένα ζήτημα που απομένει να αποδειχθεί στην πράξη.

---

225 Louka, Elli – όπ.π. (σημ. 192) – σελ.130-131

226 Η εφαρμογή της Σύμβασης του Άαρχους, Προβλήματα και προοπτικές – Ημερίδα για το περιβάλλον που διοργανώθηκε από το Δ.Σ.Α. - Αθήνα, Μάης 2007 – σελ.19. Διαθέσιμο στο:

<http://www.dsa.gr/%CE%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B4%CF%83%CE%B1/%CE%B7-%CE%B5%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CE%AE-%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%AC%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BF%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Κεφάλαιο 4

Αξιολογικές κρίσεις επί των εγγυήσεων που παρέχει το σύστημα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου σε ζητήματα περιβαλλοντικής προστασίας

Όπως ανεδείχθη από την παραπάνω ανάλυση, το ΕΔΔΑ, με την ερμηνεία που απέδωσε στα Άρθρα της Σύμβασης κατά τη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής του νομολογίας, αποπειράθηκε να καλύψει την απουσία κατοχύρωσης ενός ρητού και αυτοτελούς δικαιώματος σε ένα υγιές, βιώσιμο και ασφαλές περιβάλλον στο σώμα της Σύμβασης και στα Πρωτόκολλα που τη συνοδεύουν,. Με τον τρόπο αυτό αναπτύχθηκε ένα πλούσιο corpus νομολογίας το οποίο έδωσε τη δυνατότητα στους πολίτες των κρατών-μελών της Σύμβασης να επικαλούνται παραβιάσεις των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων τους, ουσιαστικών ή διαδικαστικών, εξαιτίας περιστατικών περιβαλλοντικής υποβάθμισης, και ενίοτε να δικαιώνονται ενώπιον του ΕΔΔΑ. Η αποτελεσματικότητα ωστόσο της προστασίας που παρέχει το ΕΔΔΑ μέσω της ερμηνείας των Άρθρων της είναι αμφισβητήσιμη. Στη συνέχεια θα εξετάσουμε τρεις σημαντικές παραμέτρους που φαίνεται να μετριάζουν σημαντικά την αρτιότητα, την αποτελεσματικότητα και την αμεσότητα της περιβαλλοντικής προστασίας που παρέχει το ΕΔΔΑ βάσει της ερμηνείας των Άρθρων της Σύμβασης.

A.) Η αρχή της προφύλαξης στο σύστημα προστασίας της ΕΣΔΑ – Η προϋπόθεση του θύματος ως sine qua non όρος για την κατάθεση προσφυγής ενώπιον του ΕΔΔΑ στις περιβαλλοντικές διαφορές

Όπως εξετάσαμε και ανωτέρω, σύμφωνα με το Άρθρο 34 της Σύμβασης οι πολίτες, οι μη κυβερνητικές οργανώσεις και οι ενώσεις προσώπων δικαιούνται να υποβάλλουν προσφυγή ενώπιον του ΕΔΔΑ μόνον κατόπιν παραβίασης ενός ή περισσότερων εκ των δικαιωμάτων που κατοχυρώνονται αποκλειστικά από τη Σύμβαση και τα Πρωτόκολλά της, εξαιτίας πράξης ή παράλειψης ενός ή περισσότερων από τα κράτη μέλη. Με το Άρθρο αυτό η Σύμβαση θέτει ως sine qua

νοπ όρο για την άσκηση της προσφυγής την προϋπόθεση του θύματος, ήτοι απαιτεί ο προσφεύγων ενώπιον του ΕΔΔΑ να είναι θύμα παραβίασης των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων του εξαιτίας πράξης μίας δημόσιας αρχής (πχ δικαστήριο) κράτους μέλους. Η παροχή της δικαστικής προστασίας κατά το σύστημα της Σύμβασης περιορίζεται σε τελεσθείσες ουσιώδεις παραβιάσεις, ενώ εξ αντιδιαστολής συμπεραίνεται ότι η απειλή παραβίασης ή ακόμη και η πιθανολόγηση παραβίασης δεν επαρκεί ως λόγος και δεν μπορεί να δικαιολογήσει την προσφυγή, και επομένως οι σχετικές προσφυγές θα απορρίπτονται ως υποθετικές και ισχνές.

Η προϋπόθεση αυτή αποκτά ιδιαίτερη σημασία στις περιβαλλοντικές υποθέσεις, αν αναλογιστεί κανείς τον κεντρικό ρόλο που καταλαμβάνουν η αρχή της πρόληψης και η αρχή της προφύλαξης ως αρχές του εθνικού και διεθνούς δικαίου του περιβάλλοντος, κατά τη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής νομολογίας.

Η αρχή της προφύλαξης διατυπώθηκε για πρώτη φορά το 1972 στην τελική δήλωση της Διάσκεψης της Στοκχόλμης. Η αρχή κατοχυρώνεται και σε άλλα διεθνή κείμενα όπως η Διακήρυξη του Ρίο, στη σύμβαση για τις κλιματικές αλλαγές του 1992 και στο πρωτόκολλο της Καρθαγένης για το εμπόριο των γενετικά τροποποιημένων οργανισμών του 2000. Στην ενωσιακή έννομη τάξη κατοχυρώνεται πλέον με το Άρθρο 191 ΣΛΕΕ. Η αρχή της προφύλαξης έχει διαδραματίσει βαρύνοντα ρόλο στη διαμόρφωση της πολιτικής και των αποφάσεων του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου.

Η αρχή της προφύλαξης επιβάλλεται από την ίδια την φύση των περιβαλλοντικών αγαθών, από τον ευπαθή χαρακτήρα τους και τις εγγενείς δυσχέρειες που ανακύπτουν κατά την αποκατάσταση των σχετικών περιβαλλοντικών ζημιών²²⁷. Η αρχή της προφύλαξης είναι το προϊόν αφενός της πιθανότητας επέλευσης ενός κινδύνου βάσει της εξέλιξης των επιστημονικών ερευνών, και αφετέρου της επαπειλούμενης ζημίας. Όσο μεγαλύτερη η επαπειλούμενη ζημία και η επιστημονική αβεβαιότητα περί του ενδεχόμενου κινδύνου, τόσο χαμηλότερο πρέπει να είναι το όριο του νομικά ανεκτού κινδύνου, ή, άλλως, όσο μεγαλύτερη η σημασία του εννόμου αγαθού, τόσο μικρότερος απαιτείται να είναι ο βαθμός πιθανότητας επέλευσης του κινδύνου. Η αρχή της προφύλαξης τονίζει με τον πλέον εμφατικό τρόπο τον διεπιστημονικό χαρακτήρα του δικαίου του περιβάλλοντος²²⁸.

²²⁷ *Καράκωστας, Ιωάννης Κ.* – Περιβάλλον & Δίκαιο: Δίκαιο Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών Αγαθών, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα Κομοτηνή 2006, σελ. 38

²²⁸ Διακλαδικός, διεπιστημονικός, διατομεακός ή και εγκάρσιος χαρακτήρας: Το δίκαιο του περιβάλλοντος τέμνει διάφορα επιστημονικά πεδία, τόσο εντός του δικαίου, δεδομένου ότι διατάξεις προστατευτικές του

Εξετάζοντας την αρχή της προφύλαξης, γίνεται αντιληπτό ότι αντικείμενο του δικαίου του περιβάλλοντος είναι εν πολλοίς η διαχείριση των περιβαλλοντικών κινδύνων. Η αρχή της προφύλαξης προϋποθέτει δύο στάδια:

- (i) Το πρώτο στάδιο είναι η διαδικασία αξιολόγησης - προσδιορισμού του είδους και των χαρακτηριστικών του κινδύνου, δηλαδή η επιστημονική αξιολόγηση του κινδύνου (risk assesment). Με τον εν λόγω όρο νοείται εκείνη η επιστημονική διαδικασία ανατεθειμένη σε εμπειρογνώμονες για τον καθορισμό και τον χαρακτηρισμό ενός κινδύνου και για την αξιολόγηση της εκθέσεως στον κίνδυνο. Οι αποφάσεις που λαμβάνονται θα πρέπει να βασίζονται σε πλήρη συνεκτίμηση των καλύτερων διαθέσιμων επιστημονικών δεδομένων, και στα πλεόν πρόσφατα αποτελέσματα της διεθνούς έρευνας.
- (ii) Το δεύτερο στάδιο είναι η διαδικασία διαχείρισης του κινδύνου, άλλως, ο καθορισμός του επιθυμητού επιπέδου προστασίας (risk management)²²⁹. Κατά τη διαδικασία αυτή καθορίζεται το σημείο εκείνο μέχρι το οποίο είναι ανεκτός ο κίνδυνος για τη δημόσια υγεία, τον άνθρωπο και το περιβάλλον, ώστε να τεθούν απαγορευτικά μέτρα. Ο καθορισμός αυτός δεν συναρτάται αποκλειστικά και μόνο με επιστημονικά κριτήρια αλλά λαμβάνονται υπόψη και πολιτιστικά, αξιολογικά και πολιτικά κριτήρια πχ η διαχείριση του ζητήματος της διατροφικής ασφάλειας σε ΗΠΑ και ΕΕ.

Ένα άλλο σημαντικό χαρακτηριστικό της αρχής αυτής είναι η αντιστροφή του βάρους απόδειξης, δηλαδή η μετακύλιση στο φορέα εν δυνάμει επικίνδυνης δραστηριότητας (για παράδειγμα ο εκμεταλλευόμενος βιομηχανική δραστηριότητα) του βάρους να προσκομίσει τις αναγκαίες επιστημονικές αποδείξεις ότι από τη δραστηριότητα που προτίθεται να αναπτύξει δεν γεννάται κίνδυνος ή ότι αυτός τέλος πάντων κινείται σε χαμηλά και κοινωνικά αποδεκτά επίπεδα. Η εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης θα πρέπει να συμβαδίζει και με την αρχή της αναλογικότητας²³⁰.

Κατά τη διαμόρφωση της νομολογίας του, το ΕΔΔΑ ασχολήθηκε με την εφαρμογή της αρχής της προφύλαξης. Στην υπόθεση Asselbourg κατά

περιβάλλοντος απαντούν σε αρκετούς κλάδους του ιδιωτικού και του δημοσίου δικαίου, όσο και εκτός δικαίου πχ σύζευξη και επικοινωνία με τις θετικές επιστήμες, τις πολυτεχνικές επιστήμες κ.α. . Το δίκαιο του περιβάλλοντος συναρτάται στενά από την πρόοδο της επιστημονικής γνώσης και της τεχνολογίας.

²²⁹Όχι μόνο των γνωστών και επικείμενων, αλλά και των απώτερων κινδύνων, όχι όμως και των εντελώς απρόβλεπτων.

²³⁰ Κουτούπα – Ρεγκάκου, *Ευαγγελία*, όπ. π. (σημ. 22), σελ. 46-54

Λουξεμβούργου ²³¹, η οποία απορρίφθηκε ως απαράδεκτη, το ΕΔΔΑ διαμόρφωσε το σκεπτικό ότι ο ασκών ενώπιον του ΕΔΔΑ το κατά Άρθρο 35 της Σύμβασης δικαίωμα της προσφυγής, δεν δύναται να αξιώνει την πρόληψη της παραβίασης της Σύμβασης. Καταρχήν, η προϋπόθεση της ιδιότητας του θύματος παραβίασης στο πρόσωπο του προσφεύγοντος που εισάγει το Άρθρο 35 δεν γνωρίζει παρεκκλίσεις. Η προληπτική απόδοση της ιδιότητας του θύματος στον προσφεύγοντα μπορεί να πραγματοποιηθεί μόνο σε εντελώς εξαιρετικές περιστάσεις, κατά τις οποίες είναι ιδιαιτέρως υψηλός ο κίνδυνος ή η πιθανότητα επέλευσης ενός κινδύνου. Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση αυτή, αυτός ή αυτή που επικαλείται την ιδιότητα του θύματος προληπτικά θα πρέπει να προσκομίσει λογικές και πειστικές αποδείξεις της πιθανότητας εμφάνισης μιας παραβίασης, που να τον/την αφορά προσωπικά. Απλές υπόνοιες ή εικασίες δεν είναι αρκετές αν επιφέρουν την απόδοση της ιδιότητας του θύματος. Το ΕΔΔΑ απέκλεισε το ενδεχόμενο της ύπαρξης *actio popularis* (λαϊκή αγωγή). Αντίστοιχα, κατά τα προβλεπόμενα στην υπόθεση *Soering* κατά Ηνωμένου Βασιλείου (παρ. 90), η εξαίρεση από τον κανόνα της *stricto sensu* ιδιότητας του θύματος μπορεί να νοηθεί μόνον αν οι συνέπειες από μια αμφισβητούμενη δραστηριότητα είναι σαφώς προβλεπόμενες, και αν ο χαρακτήρας της επαπειλούμενης βλάβης που ενδέχεται να προκύψει από την δραστηριότητα αυτή είναι σοβαρός και ανεπανόρθωτος. Το ΕΔΔΑ στην περίπτωση αυτή επικαλέστηκε τις επιταγές της αρχής της αποτελεσματικότητας.

Στις περιβαλλοντικές υποθέσεις, εξαιτίας ακριβώς των εγγενών δυσκολιών που ανακύπτουν κατά την απόπειρα πρόβλεψης των δυσμενών επιπτώσεων μιας δραστηριότητας η οποία ενδέχεται να αποβεί υποβαθμιστική για το περιβάλλον, σε ορισμένες βέβαια περιπτώσεις, η προληπτική επίκληση της ιδιότητας του θύματος συναντά ιδιαίτερες δυσκολίες. Έτσι, στην υπόθεση *Fadeyeva* κατά Ρωσίας που εξετάσαμε ανωτέρω, κατά την οποία το Δικαστήριο αποφάσισε θετικά υπέρ της παραβίαση του Άρθρου 8 εξαιτίας περιβαλλοντικής ρύπανσης η οποία εμποδίζει τα άτομα από το να απολαμβάνουν την κατοικία τους, το ΕΔΔΑ έκρινε ότι ο πολύ ισχυρός συνδυασμός έμμεσων αποδεικτικών στοιχείων και τεκμηρίων επιτρέπει να συναχθεί το συμπέρασμα ότι η υγεία της προσφεύγουσας, αν και δεν απειλείται προφανώς σοβαρά, επιδεινώθηκε ως αποτέλεσμα της παρατεταμένης έκθεσης της σε

---

²³¹ ΕΔΔΑ, ASSELBOURG και 78 άλλοι και GREENPEACE Λουξεμβούργου κατά Λουξεμβούργου (29.06.1999), Αρ. Αιτ.: 29121/95. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-5647> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

βιομηχανικές εκπομπές (παρ. 80-88 της Απόφασης). Αντιθέτως, στο ζήτημα της έκθεσης των ατόμων στις ακτινοβολίες από κεραιές κινητής τηλεφωνίας, και συγκεκριμένα στην υπόθεση LUGINBÜHL κατά Ελβετίας²³², το ΕΔΔΑ έκρινε ότι οι απειλές προς την υγεία της προσφεύγουσας στην περίπτωση αυτή είναι εντελώς θεωρητικές και αναπόδεικτες, καθώς δεν υπάρχουν επαρκείς επιστημονικές ενδείξεις σχετικά με την επίδραση των ακτινοβολιών αυτών στον ανθρώπινο οργανισμό. Έτσι, δεν ικανοποιείται η απαίτηση του ελάχιστου επιπέδου βαρύτητας της προσβολής του εννόμου αγαθού της υγείας²³³. Αντίστοιχα, στην υπόθεση Balmer Schafroth κ.α. κατά Ελβετίας²³⁴, οι προσφεύγοντες δεν κατάφεραν να σκιαγραφήσουν την απαιτούμενη σύνδεση μεταξύ των συνθηκών λειτουργίας ενός σταθμού παραγωγής ηλεκτρικής ενέργειας για το οποίο είχαν προβάλει αντιρρήσεις, και το δικαίωμά τους στην προστασία της σωματικής τους ακεραιότητας, καθώς δεν κατάφεραν να αποδείξουν ότι η λειτουργία του σταθμού αυτού τους εκθέτει προσωπικά σε κίνδυνο όχι μόνο σοβαρό αλλά μάλιστα συγκεκριμένο και, πάνω από όλα, επικείμενο (παρ. 40-42). Αποκλείοντας κατηγορηματικά στις εν λόγω υποθέσεις την πιθανότητα οι προσφεύγοντες να διαθέτουν την ιδιότητα του θύματος, το ΕΔΔΑ αποδεικνύει έμπρακτα ότι δεν βασίζεται στην αρχή της προφύλαξης κατά τη διαμόρφωση της περιβαλλοντικής του νομολογίας.

Ωστόσο, στην απόφαση Tatar κατά Ρουμανίας²³⁵ όπου το ΕΔΔΑ ήρθε αντιμέτωπο με αντιφατικές επιστημονικές εκτιμήσεις αναφορικά με την επίδραση που μπορεί να έχει στην ανθρώπινη υγεία η παρουσία του κυανιούχου νατρίου, το ΕΔΔΑ κατέφυγε στη χρήση της αρχής της προφύλαξης κατά την κριτική που άσκησε στον τρόπο που χειρίστηκαν οι εθνικές αρχές της Ρουμανίας το θέμα της αδειοδότησης μιας επιχείρησης εξόρυξης χρυσού, ενώ στάθηκε ιδιαίτερος στην ελλειπή άσκηση των καθηκόντων τους σχετικά με τον καθορισμό και τον χαρακτηρισμό του κινδύνου από τη λειτουργία του ορυχείου χρυσού²³⁶.

Καθίσταται προφανές από την παραπάνω ανάλυση ότι η Σύμβαση δεν δύναται να παρέχει γενική προστασία για το περιβάλλον per se. Για να υποβληθούν ενώπιον του

---

²³² ΕΔΔΑ, LUGINBÜHL κατά Ελβετίας (17.01.2006), Αρ. Αιτ.: 42756/02. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-72459> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016] (Μόνο στα γαλλικά)

²³³ Environment and the European Convention on Human Rights, Factsheet - Council of Europe, Press Unit, Nov. 2015, σελ. 13

²³⁴ ΕΔΔΑ, Balmer Schafroth κατά Ελβετίας (26.08.1997), Αρ. Αιτ.: 22110/93. Διαθέσιμο στο: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58084> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

²³⁵ ΕΔΔΑ, Tatar κατά Ρουμανίας (27.01.2009), Αρ. Αιτ.: 67021/01. Διαθέσιμο στο:

<http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-90981> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016] (Μόνο στα γαλλικά)

²³⁶ *de Sadeleer, Nicolas*, όπ.π. (σημ. 25), σελ. 67-68

ΕΔΔΑ αξιώσεις σχετικές με την περιβαλλοντική προστασία, θα πρέπει να σημειωθεί παραβίαση δικαιώματος κατοχυρωμένου από τη Σύμβαση. Το ΕΔΔΑ δεν μπορεί παρά να κρίνει παραβιάσεις εκ των υστέρων, αφού δηλαδή έχουν ήδη πραγματοποιηθεί και αφού υπάρχει θύμα. Βάσει των υπάρχοντων δεδομένων, μια τέτοια συνθήκη δεν φαίνεται δυνατόν να αλλάξει, οπότε η καθολική προληπτική προστασία του περιβάλλοντος δεν είναι νοητή²³⁷.

B.) Το δόγμα του περιθωρίου εκτίμησης

Κατά την εξέταση των προσφυγών που κατατίθενται ενώπιόν του, το ΕΔΔΑ, αφού διαπιστώσει ότι όντως η επικαλούμενη παραβίαση εμπίπτει στο προστατευτικό πεδίο της Σύμβασης, θα πρέπει στη συνέχεια να κρίνει επιπλέον εάν η εν λόγω παραβίαση του δικαιώματος, που προφανώς προκύπτει από κάποιον περιορισμό αυτού, είναι δικαιολογημένη. Το ΕΔΔΑ εξετάζει σε κάθε περίπτωση εάν η παραβίαση αυτή τηρεί τις αρχές της νομιμότητας, της σκοπιμότητας και της (*stricto sensu*) αναλογικότητας. Αφού διαπιστωθεί λοιπόν ότι τα ληφθέντα μέτρα που επιβάλλουν περιορισμούς στα δικαιώματα της Σύμβασης προβλέπονται από το νόμο, και αφού επιπλέον διαπιστωθεί ότι τα μέτρα αυτά είναι αναγκαία για την επίτευξη ενός νόμιμου σκοπού στα πλαίσια μιας δημοκρατικής οργάνωσης της κοινωνίας, τέλος θα πρέπει να εξεταστεί εάν οι επίδικοι περιορισμοί είναι αναλογικοί προς τον επιδιωκόμενο σκοπό, εάν δηλαδή τελούν σε αλληλουχία με τον επιδιωκόμενο σκοπό, ώστε η αναμενόμενη ωφέλεια να μην είναι υποδεέστερη της βλάβης που υφίστανται οι φορείς των δικαιωμάτων εξαιτίας του εν λόγω περιορισμού²³⁸.

Κατά την εξέταση της εφαρμογής της αρχής της αναλογικότητας κατά την επιβολή ενός περιορισμού εις βάρος ενός δικαιώματος, το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει στα εναγόμενα κράτη ένα «περιθώριο εκτίμησης». Η έννοια του «περιθωρίου εκτίμησης» σχηματίστηκε από τη νομολογιακή πρακτική του ΕΔΔΑ, και απορρέει από τη συνδυαστική εφαρμογή της αρχής της επικουρότητας που κατοχυρώνει η Σύμβαση στις διατάξεις της, καθώς και της αρχής της εθνικής κυριαρχίας (*state sovereignty*), δηλαδή της καταρχήν μη ανάμειξη του ΕΔΔΑ στις εσωτερικές υποθέσεις ενός κράτους, καθώς και της αντίληψης ότι τα συμβαλλόμενα μέρη στη Σύμβαση και το ΕΔΔΑ μοιράζονται την απο κοινού ευθύνη της εφαρμογής της Σύμβασης. Η έννοια

²³⁷ *Korkas, Ioannis A.* – Can the European Court of Human Rights protect the Environment? (November 2011) – Περιοδικό Νόμος και Φύση – www.nomosphysis.org

²³⁸ *Χρυσόγονος, Κώστας Χ.*, όπ.π. (σημ. 19), σελ. 93

του «περιθωρίου εκτίμησης» αποτελεί στην πραγματικότητα ένα ερμηνευτικό εργαλείο, μια ερμηνευτική τεχνική²³⁹. Κατά το δόγμα του περιθωρίου εκτίμησης, τα κράτη απολαμβάνουν ενός περιθωρίου διακριτικής ευχέρειας, μιας θα λέγαμε προνομιακής θέσης, προκειμένου να εκτιμήσουν τα ίδια την αναλογικότητα των πλέον κατάλληλων περιοριστικών μέτρων που προτίθενται να αναλάβουν προκειμένου να επιτύχουν τον επιδιωκόμενο σκοπό. Ο λόγος που αποδίδεται αυτό το περιθώριο εκτίμησης στα κράτη έχει να κάνει με το ότι οι εθνικές αρχές, τελούσες σε σχέση εγγύτητας με την επίδικη συνθήκη, είναι καταρχήν σε καλύτερη θέση ώστε να εκτιμήσουν και να αξιολογήσουν τα προς υιοθέτηση μέτρα για την άρση της σύγκρουσης των ατομικών δικαιωμάτων και των συλλογικών συμφερόντων, από ό, τι ένα υπερεθνικό δικαιοδοτικό όργανο²⁴⁰. Η εφαρμογή του δόγματος του περιθωρίου εκτίμησης αναπτύχθηκε ήδη από το έτος 1961 στην απόφαση *Lawless* κατά Ιρλανδίας που αφορούσε παραβίαση του Άρθρου 15 της Σύμβασης. Έκτοτε η εφαρμογή του δόγματος σταδιακά επεκτάθηκε και πλέον χρησιμεύει ως πρίσμα υπό το οποίο ερμηνεύονται τα Άρθρα 4-6, 8-11, 13, 14 της Σύμβασης, καθώς και τα Άρθρα 1 και 2 του 1ου Π.Π..

Στις περιβαλλοντικές διαφορές το ΕΔΔΑ αναγνωρίζει ευρύ περιθώριο εκτίμησης στα κράτη, αφού η περιβαλλοντική πολιτική αποτελεί έκφραση της εν γένει κρατικής πολιτικής, υπό την έννοια της νομοθέτησης και της διοικητικής οργάνωσης του κράτους, στην οποία το ΕΔΔΑ δεν μπορεί να παρεμβαίνει σεβόμενο την εθνική κυριαρχία. Το γεγονός ότι στις περιβαλλοντικές διαφορές αναγνωρίζεται ευρύ περιθώριο εκτίμησης στα κράτη, συνεπάγεται αυτόματα ότι η πιθανότητα υπέρβασης αυτού του περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτουν τα κράτη στη στάθμιση συμφερόντων και την επακόλουθη άρση της σύγκρουσης των αντικρουόμενων συμφερόντων, και επομένως και η λογικά επακόλουθη παραβίαση της Σύμβασης, είναι λιγότερο πιθανές, ακόμη και σε περιπτώσεις όπου είναι προφανές ότι προκαλείται περιβαλλοντική υποβάθμιση εξαιτίας μια δραστηριότητας, πράξης ή παράλειψης. Με άλλα λόγια, οι εθνικές αρχές, κάνοντας χρήση του ευρέος περιθωρίου εκτίμησης, βρίσκονται στην προνομιακή θέση να δύνανται να δικαιολογήσουν τη μη-ύπαρξη άλλων επεμβατικών και περιοριστικών μέτρων, λιγότερο επαχθών εις βάρος των δικαιωμάτων των ατόμων, οδηγώντας έτσι το ΕΔΔΑ

---

²³⁹ *Mullerova, Hana*, όπ.π. (σημ. 145), σελ. 84

²⁴⁰ *MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT*, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 137 - 138

σε αποφάσεις περί μη παραβίασης²⁴¹. Η κυριαρχία του δόγματος του περιθωρίου εκτίμησης δεν θα πρέπει να συνεπάγεται αυτονόητα ότι το ΕΔΔΑ αποκλείεται από οποιουδήποτε είδους κριτική αποτίμηση της αναλογικότητας των επίδικων περιοριστικών μέτρων²⁴². Το ΕΔΔΑ δεσμεύεται από τις διατάξεις της Σύμβασης (Άρθρα 19 και 32) ώστε να παρέχει εκτιμήσεις στη βάση ατομικών υποθέσεων. Δεν δύναται να υποδεικνύει γενικώς προς τα συμβαλλόμενα κράτη τους τρόπους με τους οποίους αυτά θα συμμορφώνονται προς τις υποχρεώσεις τους που απορρέουν από τη Σύμβαση, πολλώ δε μάλλον να τους επιβάλλει τη λήψη συγκεκριμένων μέτρων χάριν της περιβαλλοντικής προστασίας, δύναται ωστόσο να εκφέρει αξιολογικές κρίσεις επί της προσφορότητας και της καταλληλότητας των μέτρων που λαμβάνονται, προκειμένου να επιτευχθεί μια δίκαιη ισορροπία ανάμεσα σε αντικρουόμενα συμφέροντα²⁴³. Όπως επισημαίνεται στην απόφαση Hatton κ.α. κατά Ηνωμένου Βασιλείου (παρ. 123) «*Η εποπτική λειτουργία του Δικαστηρίου, όσα επικουρικής φύσεως, περιορίζεται στον έλεγχο του κατά πόσον ή όχι η συγκεκριμένη λύση που υιοθετήθηκε μπορεί να θεωρηθεί ότι επιτυγχάνει μια δίκαιη ισορροπία*». Επομένως, κριτήριο του Δικαστηρίου κατά την εκτίμηση των μέτρων είναι η επίτευξη δίκαιης ισορροπίας, και όχι η αποτελεσματική προώθηση της περιβαλλοντικής προστασίας *per se*, με άλλα λόγια η θέσπιση συγκεκριμένων περιβαλλοντικών υποχρεώσεων. Η επίτευξη δίκαιης ισορροπίας αποτελεί απόδειξη ότι το κράτος ενήργησε εντός του περιθωρίου εκτίμησης που διαθέτει²⁴⁴.

Στην υπόθεση Fadeyeva κατά Ρωσίας που εξετάσαμε ανωτέρω, αυτό που ελήφθη υπόψιν ήταν η μη τήρηση της αρχής της νομιμότητας εκ μέρους των εθνικών αρχών, και όχι η εκτίμηση της αποτελεσματικότητας των εθνικών διατάξεων όσον αφορά το θέμα της περιβαλλοντικής προστασίας (παρ. 133-134). Επίσης, στην υπόθεση L.C.B. κατά Ηνωμένου Βασιλείου, το ΕΔΔΑ αποφάσισε αρνητικά κατά της παραβίασης του Άρθρου 2 θεωρώντας ότι το κράτος είχε εξαντλήσει το περιθώριο εκτίμησης που διέθετε προκειμένου να αποφευχθεί η σύγκρουση ιδιωτικών και δημόσιων συμφερόντων (παρ. 41). Αντίστοιχα στην υπόθεση Lopez Ostra κατά Ισπανίας αυτό που βάρυνε στην απόφαση του Δικαστηρίου περί παραβίαση του Άρθρου 8 της Σύμβασης, ήταν η αποτυχία του ισπανικού κράτους, στο πλαίσιο του

²⁴¹ *de Sadeleer, Nicolas*, όπ.π. (σημ. 25), σελ. 68

²⁴² MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012, σελ. 137 - 138

²⁴³ *Korkas, Ioannis A.* – όπ.π. (σημ. 232)

²⁴⁴ San Jose, Daniel Garcia – Environmental protection and the European Convention on Human Rights, Council of Europe Publishing, Strasbourg CEDEX, 1η έκδοση, 2005, σελ. 48-52

περιθωρίου εκτίμησης που διέθετε, να επιτύχει δίκαιη ισορροπία ανάμεσα στο οικονομικό συμφέρον του κοινωνικού συνόλου της πόλης, το οποίο συνίστατο στην λειτουργία μονάδας επεξεργασίας λυμάτων, και το ατομικό συμφέρον της προσφεύγουσας, δηλαδή να απολαμβάνει ανενόχλητα και αποτελεσματικά το κατοχυρωμένο από τη Σύμβαση δικαίωμά της στην κατοικία και την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή (παρ. 58). Εν αντιθέσει ωστόσο, στην υπόθεση *Hatton κατά Ηνωμένου Βασιλείου* το Δικαστήριο βασίστηκε στην τήρηση του εθνικού δικαίου εκ μέρους της καθού χώρας προκειμένου να αιτιολογήσει την απόρριψη της προσφυγής, θεωρώντας επιπλέον ότι είχε επιτευχθεί η απαιτούμενη ισορροπία.

Γ.) Το ζήτημα της «δίκαιης ικανοποίησης» στην περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ

Όπως είδαμε και ανωτέρω, το Άρθρο 41 της Σύμβασης («Δίκαιη ικανοποίηση»), προβλέπει ότι εάν το ΕΔΔΑ «...κρίνει ότι υπήρξε παραβίαση της Σύμβασης ή των Πρωτοκόλλων της...χορηγεί...στον παθόντα δίκαιη ικανοποίηση», με την έννοια της χρηματικής αποζημίωσης για την βλάβη που υπέστη ο προσφεύγων. Έτσι καθίσταται σαφές ότι ο μοναδικός τρόπος με τον οποίο το ΕΔΔΑ μπορεί να ικανοποιήσει τις απαιτήσεις των προσφευγόντων, είναι με το να τους απονείμει αποζημιώσεις για την υλική και την ηθική βλάβη την οποία υπέστησαν, ενώ σε καμία περίπτωση το Δικαστήριο δεν δύναται να διατάξει το καθού κράτος στην εκτέλεση συγκεκριμένων μέτρων, όπως πχ στη νομοθέτηση ή τη θέσπιση διοικητικών μέτρων. Τίθεται λοιπόν το ερώτημα εάν η πρόβλεψη για επιδίκαση χρηματικών αποζημιώσεων, ως το μοναδικό μέσο επανόρθωσης των βλαβών που διαθέτει ο δικαιοδοτικός μηχανισμός της ΕΣΔΑ, είναι το κατάλληλο μέσο προκειμένου να αντιμετωπιστούν τα περιστατικά περιβαλλοντικής υποβάθμισης που αντιμετωπίζει το ΕΔΔΑ στη νομολογία του, εξ αφορμής της παραβίασης των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων. Με άλλα λόγια, επιτυγχάνεται η απαίτηση του Άρθρου 41 για «δίκαιη ικανοποίηση» στις περιβαλλοντικές διαφορές με μόνη την επιδίκαση αποζημιώσεων;

Ο στόχος της επιδίκασης αποζημιώσεων είναι η εξισορρόπηση της διασαλευθείσας ισορροπίας η οποία προκλήθηκε εξαιτίας της παραβίασης των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων. Η επιδίκαση αποζημιώσεων ως δίκαιη ικανοποίηση φαίνεται να εισάγει στο δικαιοδοτικό σύστημα της ΕΣΔΑ την

αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει». Η αρχή αυτή κατοχυρώνεται στη Διακήρυξη του Ρίο (Αρχή 16), ενώ στην ενωσιακή έννομη τάξη εντοπίζεται στο Άρθρο 191 ΣΛΕΕ αλλά και στην Οδηγία 2004/35/EK του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου, της 21ης Απριλίου 2004, σχετικά με την περιβαλλοντική ευθύνη όσον αφορά την πρόληψη και την αποκατάσταση περιβαλλοντικής ζημίας²⁴⁵. Σύμφωνα με την αρχή «ο ρυπαίνων πληρώνει», η ευθύνη και το οικονομικό κόστος της αποκατάστασης των περιβαλλοντικών ζημιών, και πιο συγκεκριμένα της αποφυγής αλλά και της εξάλειψής τους, θα πρέπει να αναλαμβάνονται από τον ίδιο τον ρυπαίνοντα και όχι από την ολότητα. Για την εφαρμογή της αρχής αυτής θα πρέπει να συντρέχουν τρεις (3) προϋποθέσεις σωρευτικά: i) θα πρέπει να αναγνωριστεί η ευθύνη του ρυπαίνοντος, ii) θα πρέπει να ανιχνευθεί η αιτιώδης συνάφεια μεταξύ της δραστηριότητας του ρυπαίνοντος και της προκληθείσας βλάβης, και iii) θα πρέπει να αναγνωριστεί η ίδια η περιβαλλοντική βλάβη. Βασική στόχευση της αρχής αυτής είναι η πρόληψη των βλαβών, και όχι η νομιμοποίηση αυτών μέσω της εκ των υστέρων επανόρθωσής τους, δια της καταβολής αποζημιώσεων²⁴⁶.

Το ζήτημα της αποκατάστασης των ζημιών που υφίστανται τα θύματα παραβιάσεων των κατοχυρωμένων στη Σύμβαση δικαιωμάτων κατά την περιβαλλοντική νομολογία του ΕΔΔΑ, θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε ότι παρουσιάζει κάποιες έμφυτες δυσκολίες. Κατά κανόνα, στην πλειοψηφία των περιβαλλοντικών διαφορών, αυτό που το θύμα επιθυμεί είναι η παύση και αναχαίτιση της ίδιας της επιβλαβούς δραστηριότητας, η αποκατάσταση της ζημίας, άλλως η παλινόρθωση της προτέρας κατάστασης, και τέλος η χρηματική αποζημίωση προκειμένου να καλυφθούν τα κόστη που συνδέονται με υλικές ζημιές στους περιβαλλοντικούς πόρους και τα περιουσιακά αγαθά²⁴⁷. Όπως είδαμε και ανωτέρω, η μοναδική δυνατότητα που έχει το ΕΔΔΑ είναι να επιδικάζει αποζημιώσεις. Συνεπώς, η προστασία που μπορεί να παρέχει το ΕΔΔΑ στις περιβαλλοντικές διαφορές είναι περιορισμένη. Επιπλέον, στην περίπτωση της επιδίκασης αποζημιώσεων, ανακύπτει επιπλέον το ζήτημα της οικονομικής αποτίμησης της περιβαλλοντικής ζημίας, διαδικασία η οποία παρουσιάζει εγγενείς δυσκολίες. Τέλος, ζητήματα φαίνεται να προκύπτουν όταν ο ρυπαίνων και προκαλών την περιβαλλοντική υποβάθμιση δεν είναι το ίδιο το κράτος αλλά κάποιος ιδιωτικός φορέας, ήτοι μια επιχείρηση ασκούσα

²⁴⁵ EUR-Lex, Access to European Union law – Περιβαλλοντική ευθύνη
<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV:l28120>

²⁴⁶ Κουτούπα – Ρεγκάκου, *Εναγγελία*, όπ. π. (σημ. 22), σελ. 63-65

²⁴⁷ Sands, Philippe – όπ.π. (σημ. 20), σελ. 279-281, 882-885

βιομηχανική ή οποιαδήποτε άλλη δραστηριότητα. Για όλους τους παραπάνω λόγους, η απαίτηση του Άρθρου 41 της Σύμβασης για «δίκαιη ικανοποίηση» στις περιβαλλοντικές διαφορές φαίνεται να παρουσιάζει έντονες δυσκολίες στην εκπλήρωσή της²⁴⁸.

Δ.) Συμπερασματικές παρατηρήσεις

Στην υπόθεση Κυρτάτος κατά Ελλάδα, κατά την οποία το ΕΔΔΑ αναγνώρισε παραβίαση της Συνθήκης και ιδίως του Άρθρου 6 αυτής περί χρηστής απονομής της δικαιοσύνης όχι μόνον εξαιτίας της νομικής αλλά και της υλικής μη εκτέλεσης τελεσίδικων δικαστικών αποφάσεων οι οποίες διέτασσαν την κατεδάφιση αυθαιρέτου, το Δικαστήριο έλαβε την ευκαιρία να διατυπώσει ιδίως όροις τη θέση του σχετικά με την αρμοδιότητά του να επιλαμβάνεται υποθέσεων περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος και να παρέχει αποτελεσματική περιβαλλοντική προστασία. Συγκεκριμένα, στην παρ. 52 της απόφασης αυτής, το Δικαστήριο διατύπωσε την σκέψη ότι: «...Ούτε το Άρθρο 8 ούτε κανένα από τα άλλα Άρθρα της σύμβασης είναι ειδικά σχεδιασμένα για να παρέχουν γενική προστασία του περιβάλλοντος ως τέτοια. Για το σκοπό αυτό, άλλα διεθνή όργανα και η εθνική νομοθεσία είναι πιο κατάλληλα για την αντιμετώπιση αυτού του συγκεκριμένου θέματος». Με τον πλέον εύλωτο τρόπο, το ίδιο το ΕΔΔΑ αναγνώρισε τη μη καταλληλότητά του στην αντιμετώπιση σχετικών ζητημάτων περιβαλλοντικής προστασίας, υπό το πρίσμα της μη κατοχύρωσης ενός ρητού και αυτοτελούς δικαιώματος στο περιβάλλον. Το γεγονός ότι το ΕΔΔΑ δεν μπορεί παρά να κρίνει παραβιάσεις δικαιωμάτων μόνο εκ των υστέρων και όχι προληπτικά, αφού δηλαδή έχουν ήδη πραγματοποιηθεί και αφού έχει ήδη θιχθεί ο πυρήνας των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων, η αναγνώριση ενός ευρέος περιθωρίου εκτίμησης στα κράτη προκειμένου να εκτιμήσουν τα ίδια την αναλογικότητα των περιοριστικών μέτρων που προτίθενται να αναλάβουν εις βάρος των κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση δικαιωμάτων, καθώς και το γεγονός ότι η μοναδική δυνατότητα που έχει το Δικαστήριο προκειμένου να εκπληρώνει τον όρο του Άρθρου 41 περί δίκαιης ικανοποίησης είναι να επιδικάζει αποζημιώσεις στους προσφεύγοντες, καθιστούν την προστασία που μπορεί να παρέχει το ΕΔΔΑ στις περιβαλλοντικές διαφορές εξαιρετικά περιορισμένη.

²⁴⁸ Korkas, Ioannis A. – όπ.π. (σημ. 232)

Συμπεράσματα

Η περιβαλλοντική νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, όπως εκτέθηκε και αναλύθηκε ανωτέρω, καταδεικνύει με τον πλέον προφανή τρόπο τη σύνδεση μεταξύ ανθρωπίνων δικαιωμάτων και περιβαλλοντικής προστασίας. Συγκεκριμένα, ίσως η πιο σημαντική συμβολή της νομολογίας του ΕΔΔΑ είναι ότι κατάφερε, μέσω της εξελικτικής και τελολογικής ερμηνείας της Σύμβασης, και της διαμόρφωσης ενός είδους δικαστικό ακτιβισμό, να παρέχει εν μέρει αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος δίχως προηγούμενη κατοχύρωση ενός αυτοτελούς δικαιώματος στο περιβάλλον, συμπεριλαμβάνοντας μάλιστα στην προστασία αυτή και τις διαδικαστικές όψεις του δικαιώματος στο περιβάλλον (πρόσβαση στην περιβαλλοντική πληροφορία, συμμετοχή του κοινού στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, πρόσβαση στη δικαιοσύνη). Υπό μία έννοια, παρά τη μη ρητή κατοχύρωση ενός αυτοτελούς δικαιώματος στο περιβάλλον στο σύστημα της Σύμβασης, θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι τα περιβαλλοντικά δικαιώματα ήδη έχουν εδραιωθεί στο ευρωπαϊκό δίκαιο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων μέσω της ερμηνείας της ΕΣΔΑ. Παρ' όλα αυτά, δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η περιβαλλοντική προστασία, έτσι όπως νοείται στα πλαίσια του συστήματος της Σύμβασης, είναι περιορισμένη, υπό την έννοια ότι μπορεί να νοηθεί μόνον ως συνδεδεμένη με συγκεκριμένες επιδράσεις σε ανθρώπους – φορείς δικαιωμάτων (βλ. υπόθεση Κυρτάτος κατά Ελλάδας). Η παρεχόμενη από τη Σύμβαση προστασία νοείται μόνον εφόσον πληρούται η προϋπόθεση του θύματος, η προηγούμενη δηλαδή παραβίαση ενός ή περισσότερων δικαιωμάτων κατοχυρωμένων από τη Σύμβαση. Τουλάχιστον όσον αφορά την ΕΣΔΑ, η ιδέα της κατοχύρωσης ενός αξιοπρεπούς ή ικανοποιητικού περιβάλλοντος απέχει πολύ ακόμη από την πραγματικότητα.

Επιθεωρώντας το ζήτημα της σύνδεσης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και της περιβαλλοντικής προστασίας, έρχεται στην επιφάνεια αβίαστα η συζήτηση για την ανάγκη αναγνώρισης ενός αυτοτελούς και ρητού δικαιώματος σε αξιοπρεπές, βιώσιμο και ικανοποιητικό περιβάλλον, εξέλιξη η οποία θα σηματοδοτούσε μια μάλλον ρηξικέλευθη και προοδευτική στροφή στο τοπίο των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Η αναγνώριση ενός τέτοιου δικαιώματος θα προωθούσε τις αρχές της βιώσιμης ανάπτυξης, θα προσείλκυε το ενδιαφέρον της παγκόσμιας κοινής γνώμης

προς τον σκοπό της περιβαλλοντικής προστασίας, θα προσέδιδε στο περιβάλλον το status που αποδίδουν σε έτερα έννομα αγαθά άλλα δικαιώματα (οικονομικά, κοινωνικά και πολιτιστικά) και θα έδινε σε άτομα και σε μη κυβερνητικές οργανώσεις τη δυνατότητα να παρίστανται ενώπιον εθνικών και διεθνών δικαστηρίων και να προσβάλλουν αποφάσεις, πράξεις ή παραλείψεις που πλήττουν το κατοχυρωμένο δικαίωμά τους στο περιβάλλον. Οι διεθνείς οργανισμοί και φορείς ήδη εντάσσουν το ζήτημα της αναγνώρισης ενός αυτοτελούς ατομικού δικαιώματος σε υγιές και καθαρό περιβάλλον στην ατζέντα τους, ενώ πολλά εθνικά Συντάγματα, ανάμεσα σε αυτά και το ελληνικό Σύνταγμα, όπως αναθεωρήθηκε με το Ψήφισμα της 27 Μαΐου 2008 της Η' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων, στο Άρθρο 24 («Προστασία του περιβάλλοντος») κατοχυρώνει σχετικό ρητό δικαίωμα, μετατρέποντάς το σε κανόνα δικαίου υπέρτατης τυπικής ισχύος, ενώ παράλληλα κατοχυρώνει την αρχή της αειφορίας²⁴⁹. Ωστόσο, τα εγγενή προβλήματα που αφορούν το θέμα της κατοχύρωσης ενός αυτοτελούς δικαιώματος στο περιβάλλον, ήτοι οι δυσκολίες κατά τον καθορισμό του κανονιστικού περιεχομένου ενός τέτοιου δικαιώματος, ο έντονα ανθρωποκεντρικός χαρακτήρας του, καθώς και οι δυσκολίες που σχετίζονται με την εγκαθίδρυση μηχανισμών επίβλεψης και διασφάλισης της αποτελεσματικότητας, καθιστούν τις σχετικές συζητήσεις αρκετά φιλόδοξες²⁵⁰. Αυτό όμως σε καμία περίπτωση δεν σημαίνει ότι οι σχετικές διεργασίες και θεωρητικές αναζητήσεις θα πρέπει να παύσουν, ή ότι είναι μάταιες. Μέχρι να κατακτηθεί μια τέτοια πραγματικότητα, μέχρι δηλαδή να κατοχυρωθεί υπέρ των ατόμων ένα αυτοτελές δικαίωμα στο περιβάλλον, αυτό που απομένει είναι η πρακτική του «πρασινίσματος» των κλασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων κατά το παράδειγμα της περιβαλλοντικής νομολογίας του ΕΔΔΑ. Παρά το ότι το ίδιο το ΕΔΔΑ έχει δηλώσει στην υπόθεση Κυρτάτος κατά Ελλάδας (παρ. 52) ότι άλλα διεθνή όργανα και η εθνική νομοθεσία ενός κράτους μέλους είναι περισσότερο κατάλληλα για την αντιμετώπιση του ζητήματος της περιβαλλοντικής προστασίας²⁵¹, και παρά τα επιμέρους μειονεκτήματα που παρουσιάζει το σύστημα προστασίας που εισηγείται η Σύμβαση στις περιβαλλοντικές διαφορές, όπως αναλύθηκε ανωτέρω, η συμβολή της

---

²⁴⁹ ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, όπως αναθεωρήθηκε με το Ψήφισμα της 27 Μαΐου 2008 της Η' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων. Διαθέσιμο στο: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

²⁵⁰ Alan Boyle, *οπ.π.* (σημ. 17), σελ. 32-33

²⁵¹ Birnie, Patricia W. - *οπ.π.* (σημ. 69)- σελ. 300-302

και η σημασία της για την κατάσταση του περιβάλλοντος στο έδαφος των κρατών-μελών του Συμβουλίου της Ευρώπης είναι αναμφίβολα ύψιστης σημασίας²⁵².

---

²⁵² *Karagiorgou, Vasiliki (Vicky)* - How the notion of environmental justice can transform environmental law, «Νόμος και Φύση» (www.nomosphysis.org.gr), Φεβρουάριος 2012. Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/>

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α' ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλιογραφία

Καράκωστας, Ιωάννης Κ. – Περιβάλλον & Δίκαιο: Δίκαιο Διαχείρισης και Προστασίας των Περιβαλλοντικών Αγαθών , Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα Κομοτηνή 2006

Κουτούπα – Ρεγκάκου, Ευαγγελία - Δίκαιο του Περιβάλλοντος, Εκδόσεις Σάκκουλα, 2005

Κυριτσάκη, Ιωάννα Α. - Το δικαίωμα στο περιβάλλον : Υπό το πρίσμα του δικαίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης / 1η έκδ. - Αθήνα : Εκδόσεις Σάκκουλα Α.Ε., 2010

Λευθεριώτου, Ελένη - Ιδιοκτησία & Περιβάλλον: Στάθμιση εννόμων αγαθών & δικαιωμάτων στο Ελληνικό, Ευρωπαϊκό και Αμερικανικό δίκαιο, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα 2007

Μαγγανάς, Αντώνης Δ./ Χρυσανθάκης, Χαράλαμπος/ Βανδώρος, Δημήτρης/ Καρατζά, Λίλα - Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Νομολογία και ερμηνευτικά σχόλια / Συλλογικό έργο- 3η έκδ. - Αθήνα : Νομική Βιβλιοθήκη, 2011

Ματθίας, Στέφανος/ Σταυρίτη, Λουκία Κ. – Πρακτικός Οδηγός για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου στην Ευρώπη – Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα-Κομοτηνή, 2005

Περράκης, Στέλιος – Διαστάσεις της Διεθνούς Προστασίας των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: Ηνωμένα Έθνη, Περιφερειακά συστήματα, Εκδόσεις Αντ. Ν. Σάκκουλα, γ' έκδοση, 2009

Σισιλιάνος, Λ.- Α. - ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, Ερμηνεία κατ' άρθρο, Δικαιώματα – Παραδεκτό – Δίκαιη ικανοποίηση - Εκτέλεση , Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2013

Σισιλιάνος, Λ. Α. - Η ανθρώπινη διάσταση του διεθνούς δικαίου: Αλληλεπιδράσεις γενικού διεθνούς δικαίου και δικαιωμάτων του ανθρώπου, Αθήνα: Νομική Βιβλιοθήκη, 2010

Τζέμος, Β.Γ. (Επιμ.) - Ο Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ε.Ε. – Ερμηνεία κατ' άρθρο – Εκδόσεις Νομική Βιβλιοθήκη – 2015

Τσάλτας, Γρηγόρης: Οι μη υποχρεωτικού χαρακτήρα αποφάσεις της συνδιάσκεψης (soft law) στο: Γρηγορίου, Παναγιώτης Η./ Σαμιώτης, Γιώργος Δ./ Τσάλτας,

Γρηγόρης Ι. – Η Συνδιάσκηψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio De Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη, Νομική και Θεσμική Διάσταση – Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1993

Χρυσόγονος, Κώστας Χ. - Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα, Νομική Βιβλιοθήκη, 2006

Αρθρογραφία

Βογιατζής, Παναγιώτης Γ. - Το «ζωντανό κείμενο» και η «ευρωπαϊκή συναίνεση» στη νομολογία του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου: η δύσκολη ισορροπία μεταξύ δικαστικού ακτιβισμού και αυτοπεριορισμού, ΝοΒ, Τόμος 60, Ιούνιος 2012, Τεύχος 5, σελ. 1142 - 1161

Βρετού, Βασιλική Κ.: Δικαίωμα σε ένα καθαρό περιβάλλον: μόνο μία ηθική επιταγή ή κάτι περισσότερο στο: ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, 2ο Ετήσιο Επιστημονικό Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων, 15-16 Μαΐου 2015, Ένωση Ελλήνων Δημοσιολόγων, Βασιλίας Γ. Τζέμος (Επιμέλεια)

Γέροντας, Α. – Η προστασία της περιουσίας κατά τη νομολογία του ΕΔΔΑ – πρόσφατες νομολογιακές εξελίξεις στο: ΑΦΙΕΡΩΜΑ ΓΙΑ ΤΑ ΠΕΝΗΝΤΑ ΧΡΟΝΙΑ ΤΟΥ ΕΥΡΩΠΑΙΚΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ, ΝοΒ, Τόμος 57, Οκτώβριος 2009, Τεύχος 8, σελ. 1884-1901. Διαθέσιμο στο: http://www.dsnet.gr/elliniko_teliko.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Καραγεώργου, Βίκυ Ι. - Η πρόσβαση στη δικαιοσύνη για περιβαλλοντικά ζητήματα υπό το πρίσμα της επιρροής της Σύμβασης Άρχους και της πρόσφατης νομολογίας του Δικαστηρίου της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Περιβάλλον και Δίκαιο 2/2013, σελ. 201-224, Διαθέσιμο στο: http://nomosphysis.org.gr/?s=%CE%9A%CE%91%CE%A1%CE%91%CE%93%CE%95%CE%A9%CE%A1%CE%93%CE%9F%CE%A5&swp_category_limiter=0&swp_tag_limiter=0&swp_writer_limiter=0&swp_source_limiter=0&y=0 [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Καστανάς, Ηλίας - Η προστασία του δικαιώματος στο περιβάλλον στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Σεπτέμβριος 2000), Νόμος και Φύση 2000, σ. 323 – 343, Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/7032/i-prostasia-tou-dikaiomatos-sto-periballonsto-plaisio-tis-europax%EF%BF%BDkis-sumbasisdikaiomaton-tou-anthropou-septembrios-2000/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Κιουσοπούλου, Α. - Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΕΔΔΑ, της 21.2.2008, Ανώνυμος Τουριστική Εταιρία Ξενοδοχεία Κρήτης κατά Ελλάδα, και της 6.12.2007, Zante – Μαραθονήσι ΑΕ κατά Ελλάδα. Ιδιοκτησία – Αρχή της αναλογικότητας, Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου, 2/2008, σελ. 219-221

Λάππα, Αικατερίνη - Η αποτελεσματικότητα της προστασίας του δικαιώματος σε ένα υγιές περιβάλλον: Η κοινωνική διάσταση (Σεπτέμβριος 2010), Νόμος και Φύση, Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/12185/i-apotelesmatikotita-tis-prostasias-tou-dikaiomatos-se-ena-uyies-periballon>

[se-ena-ugies-periballon-i-koinoniki-diastrasi-septembrios-2010/](#) [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Μαργαρίτης, Κωνσταντίνος: Προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην ΕΣΔΑ: η Γνωμοδότηση 2/13 του ΔΕΕ στο ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, 2ο Ετήσιο Επιστημονικό Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων, 15-16 Μαΐου 2015, Βασίλης Γ. Τζέμος (επιμέλεια)

Παπαδημητρίου, Χρήστος Θ. - Η σημασία της προσχώρησης της Ε.Κ. στην ΕΣΔΑ για την ενίσχυση της προστασίας των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη, Αρχείο Νομολογίας, Περίοδος Β' (ΝΗ'), Έτος 2007, σελ. 21-26

Παπαδοπούλου, Λίνα – Ο Ευρωπαϊκός Χάρτης και η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην ενωσιακή έννομη τάξη, σελ. 1267-1318, Διαθέσιμο στο: <http://law-constitution.web.auth.gr/lina/files/06.-XAPTA.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Παπαπετρόπουλος, Ανδρέας - Σχεδιασμός του χώρου και προστασία της ευρισκόμενης εκτός εγκεκριμένου πολεοδομικού σχεδίου ιδιοκτησίας, Νόμος και Φύση, 2010. Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/12179/sxediasmos-tou-xorou-kai-prostasia-tis-euriskomenis-ektos-egkekrimenou-poleodomikou-sxediou-idioktisis-septembrios-2010/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Πρεβεδούρου, Ευγενία - Η προσχώρηση της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και η σχέση των δύο υπερεθνικών δικαστηρίων. Διαθέσιμο στο: <http://www.constitutionalism.gr/proshorisi-ee-se-esda/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Πρεβεδούρου, Ευγενία Β. - Προβλήματα συμβατότητας του σχεδίου συμφωνίας για την προσχώρηση της ΕΕ στην ΕΣΔΑ: Γνωμοδότηση ΔΕΕ 2/13 της 18.12.2014. Διαθέσιμο στο: <http://www.prevedourou.gr/%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CF%83%CF%85%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%84%CF%8C%CF%84%CE%B7%CF%84%CE%B1%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CF%83%CF%87%CE%B5%CE%B4%CE%AF%CE%BF%CF%85/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Ρόζος, Ν. - Παρατηρήσεις στις αποφάσεις ΕΔΔΑ, της 1.6.2006, Εταιρεία «Ζάντε Μαραθνήσι ΑΕ» κατά Ελλάδος, Αγωγή 105 ΕισΝΑΚ – Εξάντληση εθνικών ενδίκων μέσων, της 6.12.2007, Εταιρεία «Ζάντε Μαραθνήσι ΑΕ» κατά Ελλάδος, Ιδιοκτησία – Αρχή της αναλογικότητας, και της 21.2.2008, Ανώνυμη Τουριστική Εταιρία «Ξενοδοχεία Κρήτης» κατά Ελλάδος, Ιδιοκτησία – Αρχή της αναλογικότητας, Θεωρία και Πράξη Διοικητικού Δικαίου, 4/2008, σελ. 467-483

Σίνης, Απόστολος Κ. - Η δόμηση στις εκτός σχεδίου περιοχές και η προστασία του περιβάλλοντος στην ελληνική έννομη τάξη, Νόμος και Φύση, 2009. Διαθέσιμο στο: <http://nomosphysis.org.gr/11675/i-domisi-stis-ektos-sxediou-perioxes-kai-i-prostasia->

[tou-periballontos-stin-elliniki-ennomi-taksi-martios-2009/](#) [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Σισιλιάνος, Λίνος – Αλέξανδρος - Η προστασία του Περιβάλλοντος και η Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (Απρίλιος 1996), Νόμος και Φύση 1996 , σ. 33 – 57. Διαθέσιμο στο:

http://nomosphysis.org.gr/?s=%CE%A3%CE%B9%CF%83%CE%B9%CE%BB%CE%B9%CE%AC%CE%BD%CE%BF%CF%82&swp_category_limiter=0&swp_tag_limiter=0&swp_writer_limiter=0&swp_source_limiter=0&y=0 [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Σκουρής, Βασίλειος - Το Δικαστήριο της Ευρωπαϊκής Ένωσης και ο Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων, Διαθέσιμο στο:

<http://www.constitutionalism.gr/2221-to-dikastirio-tis-eyrwpaikis-enwsis-kai-o-hartis-t/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Β' ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Βιβλιογραφία

Anderson, Michael R.: Human Rights Approaches to Environmental Protection: An Overview στο: Boyle, Alan E./ Anderson, Michael R. (eds.) - Human Rights Approaches to Environmental Protection, Clarendon Press, Oxford (1996)

Anderson, Michael R.: Human Right Approaches to Environmental Protection: An Overview στο: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011

Anton, Donald K. – Environmental protection and human rights/ Donald K. Anton, Dinah Shelton – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011

Birnie, Patricia W. - International Law and the Environment/ Bernie, Patricia/ Boyle, Alan/ Redgwell, Catherine– Oxford University Press - 3η έκδοση, 2009

Bodansky, D./ Brunee, J./ Hey, E (eds.)- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007

Boyle, Alan: Relationship between International Environmental Law and Other Branches of International Law στο Bodansky, D./ Brunee, J./ Hey, E (eds.)- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007

Buergenthal, Thomas: The Evolving International Human Rights System in: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011

Churchill, R. R.: Environmental Rights In Existing Human Rights Treaties στο: Boyle, Alan E./ Anderson, Michael R. (eds.) - Human Rights Approaches to Environmental Protection, Clarendon Press, Oxford (1996)

Dejeant-Pons, Maguelonne: Human rights to environmental procedural rights στο: Dejeant-Pons, Maguelonne / Pallemarts, Marc/ Fioravanti, Sara - Human Rights and the Environment: Compendium of Instruments and Other International Texts on Individual and Collective Rights Relating to the Environment in the International and European Framework, Council of Europe Publishing, Belgium, 2002

Ebbesson, Jonas: Public Participation στο: Bodansky, D./ Brunee, J./ Hey, E (eds.)- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007

Jans, Jan H. & Vedder, Hans H.B. - European environmental law, Groningen: Europa Law Publishing, 2008

Karagiorgou, Vasiliki (Vicky): Access to Justice in environmental matters in the European Legal Order: is there a need for a more coherent and harmonized approach? στο: Westra L./ Gray J./Karagiorgou V. – Ecological Systems Integrity, Governance, Systems Integrity – Governance, Law and Human Rights, Routledge 2015

Kilkelly, U. - The Right to Respect for Private and Family Life: a guide to the implementation of Article 8 of the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Council of Europe, 2001. Διαθέσιμο στο: <http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRHAND/DG2-EN-HRHAND-01%282003%29.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Kiss, Alexandre Charles - Manual of European environmental law, Alexandre Kiss, Dinah Shelton – Cambridge University Press – 2η έκδοση, 1997

Kurukulasuriya, Lal/ Robinson, Nicholas A. - Training Manual on International Environmental Law, UNEP/Earthprint, 2006

Louka, Elli – INTERNATIONAL ENVIRONMENTAL LAW – Fairness, Effectiveness and World Order – Cambridge, Cambridge University Press, 2006

Marauhn, Thilo: Changing Role of the State στο Bodansky, D./ Brunee, J./ Hey, E (eds.)- The Oxford Handbook of International Environmental Law – Oxford University Press, 1η έκδοση, 2007

Roagna, I. - Protecting the Right to Respect for Private and Family Life under the European Convention on Human Rights, Strasbourg: Council of Europe, 2012. Διαθέσιμο στο: http://www.coe.int/t/dgi/hr-natimplement/Source/documentation/hb11_privatelife_en.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Sands, Philippe - Principles of international environmental law, Cambridge University Press, 2η έκδοση, 2003

Sands, Philippe/ Peel, Jacqueline - Principles of international environmental law, Cambridge University Press, 3η έκδοση, 2012

San Jose, Daniel Garcia – Environmental protection and the European Convention on Human Rights, Council of Europe Publishing, Strasbourg CEDEX, 1– έκδοση, 2005

Shelton, Dinah: Environmental Rights στο: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011

Shelton, Dinah: The Promise of Regional Human Rights System στο: Anton, Donald K. / Shelton, Dinah - Environmental protection and human rights – Cambridge University Press – 1η έκδοση, 2011

Shelton, Dinah and Gould, Ariel: Positive and Negative Obligations στο: Shelton, Dinah (edit.), The Oxford Handbook of International Human Rights Law, Oxford University Press, 1η έκδοση, 2015

Tomuschat, Christian: Democracy and the Rule of Law στο: Shelton, Dinah (edit.), The Oxford Handbook of International Human Rights Law, Oxford University Press, 1η έκδοση, 2015

Αρθρογραφία

Bogojević, Sanja - EU Human Rights Law and Environmental Protection: The Beginning of a Beautiful Friendship? (May 30, 2014). S. Douglas-Scott and N. Hatzis (Eds.) EU Human Rights Law, Edward Elgar Publishing, 2014. Διαθέσιμο στο: <http://ssrn.com/abstract=2475334> [ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

Boyle, Alan - Human Rights and the Environment: A Reassessment
Ανανεωμένη έκδοση παλαιότερου άρθρου που δημοσιεύθηκε το 2008 στο 18 Fordham Environmental Law Review 471-511
Διαθέσιμο στο
http://www.law.ed.ac.uk/includes/remote_people_profile/remote_staff_profile?sq_content_src=%2BdXJsPWh0dHA1M0ElMkYlMkZ3d3cyLmxhdY5lZC5hYy51ayUyRmZpbGVfZG93bmxvYWQlMkZwdWJsaWNhdGlvbnMlMkYwXzEyMjFfaHVtYW5yaWdodHNvcmludmlyb25tZW50YWxyaWdodHNhcmVhc3Nlcy5wZGYmYWxsPTlE%3D [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Boyle, Alan – Human Rights and the Environment: Where Next? The European Journal of International Law (2012) Vol. 23 no. 3, σελ. 613-642

Galetta, Antonella and De Hert, Paul – Complementing the Surveillance Law Principles of the ECtHR with its Environmental Law Principles: An integrated Technology Approach to a Human Rights Framework for Surveillance – Utrecht Law Review, Volume 10, Issue 1 (January) 2014, σελ. 55-75

Higgins, Rosalyn - A Babel of Judicial Voices? Ruminations from the Bench, - International and Comparative Law Quarterly / Volume 55 / Issue 04 / October 2006, σελ. 791-804. Διαθέσιμο στο:

<http://journals.cambridge.org/action/displayAbstract?fromPage=online&aid=1537888&fileId=S0020589300069748> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Karagiorgou, Vasiliki (Vicky) - How the notion of environmental justice can transform environmental law, «Νόμος και Φύση» (www.nomosphysis.org.gr.), Φεβρουάριος 2012. Διαθέσιμο στο:
<http://nomosphysis.org.gr/>

Korkas, Ioannis A. - Can the European Court of Human Rights protect the environment? (November 2011), Νόμος και Φύση
<http://nomosphysis.org.gr/>

Loucaides, L. - 'Environmental Protection through the Jurisprudence of the European Convention on Human Rights', 75 British Yearbook of International Law, 2004, σελ. 249-267

Mullerova, Hana – Environment Playing Short-handed: Margin of Appreciation in Environmental Jurisprudence of the European Court of Human Rights – Review of European Community & International Environmental Law (RECIEL) 24 (1) 2015, σελ. 83-92

Ryland, Diane - The Evolution of Environmental Human Rights in Europe, Managerial Law, (2005) Vol. 47 Iss. 3/4 , σελ. 117-125

de Sadeleer, Nicolas - Enforcing EUCHR Principles and Fundamental Rights in Environmental Cases, Nordic Journal of International Law 81 (2012) 39-74

Shelton, Dinah - What Happened in Rio to Human Rights? - Yearbook of International Environmental Law (1992) 3 (1): 75-93 doi:10.1093/yiel/3.1.75, Διαθέσιμο στο:
<http://yielaw.oxfordjournals.org>

Γ' ΠΡΩΤΟΓΕΝΕΙΣ ΠΗΓΕΣ

Αφρικανική Επιτροπή για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου και των Λαών

African Commission on Human and Peoples' Rights, African Charter on Human and Peoples' Rights, Διαθέσιμο στο:
<http://www.achpr.org/instruments/achpr/> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

The Social and Economic Rights Action Center for Economic and Social Rights v. Nigeria, African Commission on Human and Peoples' Rights, Comm. No. 155/96, (2001), Διαθέσιμο στο:
<http://www1.umn.edu/humanrts/africa/comcases/155-96b.html> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Ελλάδα

ΣΥΝΤΑΓΜΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ, όπως αναθεωρήθηκε με το Ψήφισμα της 27 Μαΐου 2008 της Η' Αναθεωρητικής Βουλής των Ελλήνων. Διαθέσιμο στο: <http://www.hellenicparliament.gr/UserFiles/8c3e9046-78fb-48f4-bd82-bbba28ca1ef5/SYNTAGMA.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Ευρωπαϊκή Ένωση

ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ 2/94 ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ της 28ης Μαρτίου 1996,

Διαθέσιμο στο:

<http://curia.europa.eu/juris/showPdf.jsf?jsessionid=9ea7d0f130d5b2518e8e56c641df87ecd2d91d5e75a3.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4Oa3eSe0?text=&docid=99501&pageIndex=0&doclang=EL&mode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=86692>

[ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

ΓΝΩΜΟΔΟΤΗΣΗ 2/13 ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ (ολομέλεια) της 18ης Δεκεμβρίου 2014, Διαθέσιμο στο:

http://curia.europa.eu/juris/document/document_print.jsf?jsessionid=9ea7d0f130de227cbcd980ac46a9b171de66f52189d7.e34KaxiLc3eQc40LaxqMbN4ObxuTe0?doclang=EL&text=&pageIndex=0&docid=160882&cid=549408

[ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Ευρωπαϊκή Ένωση, Ενοποιημένη απόδοση της Συνθήκης για την Ευρωπαϊκή Ένωση και της Συνθήκης για τη λειτουργία της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Διαθέσιμο στο:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/el/TXT/HTML/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN>

[ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

Ευρωπαϊκή Ένωση, Συνθήκες της ΕΕ, Συνθήκη της Λισαβόνας. Διαθέσιμο στο:

http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/index_el.htm

[ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

Ευρωπαϊκή Ένωση, Χάρτης Θεμελιωδών Δικαιωμάτων. Διαθέσιμο στο:

<http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EL/TXT/?uri=URISERV%3A133501>

[ανευρέθηκε στις 9 Μαΐου 2016]

Οργανισμός Αμερικανικών Κρατών

AMERICAN CONVENTION ON HUMAN RIGHTS "PACT OF SAN JOSE, COSTA RICA" (B-32), Διαθέσιμο στο:

https://www.oas.org/dil/treaties_B-32_American_Convention_on_Human_Rights.htm

[ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Maya indigenous community of the Toledo District v. Belize, Υπόθεση 12.053, Αναφορά ν. 40/04, Inter-Am.C.H.R., OEA/Ser. L/V/II. 122 Doc. 5 rev. 1 at 727 (2004)

Yanomani Indians v. Brazil, Απόφαση ν. 7615 της 5ης Μαρτίου 1985, Inter-Am.C.H.R., Inter-American YB on Hum. Rts. 264 (1985).A/CONF.48/14/Rev. 1

Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών

Declaration on Environment and Development, Report of the United Nations Conference on Environment and Development, I, (New York, 1992), UN Doc. A/CONF. 151/26/Rev. 1, Διαθέσιμο στο:
<http://www.un.org/documents/ga/conf151/aconf15126-4.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

HAGUE DECLARATION ON THE ENVIRONMENT, *International Legal Materials* vol. 28, no. 5 (1989): 1308–1310, Διαθέσιμο στο:
<http://www.jstor.org/stable/20693363> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

International Labour Organization, Indigenous and tribal peoples, Διαθέσιμο στο:
<http://www.ilo.org/global/topics/equality-and-discrimination/indigenous-and-tribal-peoples/lang--en/index.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Resolution no. 2398 (XXIII). Problems of the human environment, Διαθέσιμο στο:
<https://documents-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/243/58/IMG/NR024358.pdf?OpenElement> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Stockholm Declaration on the Human Environment, Report of the United Nations Conference on the Human Environment (New York, 1973), UN Doc. A/CONF.48/14/Rev. 1, Διαθέσιμο στο:
<http://www.un-documents.net/aconf48-14r1.pdf> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UN Commission on Human Rights, Human Rights Resolution 2005/60: Human Rights and the Environment as Part of Sustainable Development, 20 Απριλίου 2005, E/CN.4/RES/2005/60, διαθέσιμο στο:
<http://www.refworld.org/docid/45377c759.html> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UNECE, Environmental Policy, Conventions and Protocols, Διαθέσιμο στο:
<http://www.unece.org/env/pp/introduction.html> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UNEP, Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment, Διαθέσιμο στο:
<http://www.unep.org/documents.multilingual/default.asp?documentid=97&articleid=1503> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UN General Assembly, A/RES/37/7, Διαθέσιμο στο:
<http://www.un.org/documents/ga/res/37/a37r007.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UNHCR, Διεθνής Σύμβαση για τα Δικαιώματα του Παιδιού, Διαθέσιμο στο: http://www.unhcr.org.cy/fileadmin/user_upload/Rights_of_Children.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UN Human Rights Office of the High Commissioner, Universal Declaration of Human Rights, Διαθέσιμο στο: <http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=grk> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UN Human Rights Office of the High Commissioner, Vienna Declaration and Programme of Action, Διαθέσιμο στο: <http://www.ohchr.org/EN/ProfessionalInterest/Pages/Vienna.aspx> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

UN World Summit for Social Development, Copenhagen Declaration on Social Development, A/CONF.166/9, Διαθέσιμο στο: <http://www.un-documents.net/cope-dec.htm> [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Συμβούλιο της Ευρώπης

Environment and the European Convention on Human Rights, Factsheet - Council of Europe, Press Unit, Nov. 2015. Διαθέσιμο στο: http://www.echr.coe.int/Documents/FS_Environment_ENG.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

HUDOC - European Court of Human Rights – www.hudoc.echr.coe.int

MANUAL ON HUMAN RIGHTS AND THE ENVIRONMENT, Council of Europe Publishing, Strasbourg cedex, 2012. Διαθέσιμο στο: http://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DH_DEV_Manual_Environment_Eng.pdf [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

Δ' ΕΚΘΕΣΕΙΣ – ΜΕΛΕΤΕΣ – ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΣΥΝΕΔΡΙΩΝ - ΛΟΙΠΑ

Εκτός Σχεδίου Δόμηση – Δικαίωμα Ιδιοκτησίας και Αποζημίωση, Πρακτικά Ημερίδας της 12ης Μαρτίου 2009, Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών

ΕΠΙΚΑΙΡΑ ΖΗΤΗΜΑΤΑ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ, 2ο Ετήσιο Επιστημονικό Συνέδριο Ένωσης Ελλήνων Δημοσιολόγων, 15-16 Μαΐου 2015, Ένωση Ελλήνων Δημοσιολόγων, Βασίλης Γ. Τζέμος (Επιμέλεια)

Η εφαρμογή της Σύμβασης του Άαρχους, Προβλήματα και προοπτικές – Ημερίδα για το περιβάλλον που διοργανώθηκε από το Δ.Σ.Α. - Αθήνα, Μάης 2007. Διαθέσιμο στο: <http://www.dsa.gr/%CF%88%CE%B7%CF%86%CE%B9%CE%B1%CE%BA%CE%AD%CF%82-%CE%B5%CE%BA%CE%B4%CF%8C%CF%83%CE%B5%CE%B9%CF%82-%CE%B4%CF%83%CE%B1/%CE%B7-%CE%B5%CF%86%CE%B1%CF%81%CE%BC%CE%BF%CE%B3%CE%AE->

[%CF%84%CE%B7%CF%82-%CF%83%CF%8D%CE%BC%CE%B2%CE%B1%CF%83%CE%B7%CF%82-%CF%84%CE%BF%CF%85-%CE%AC%CE%B1%CF%81%CF%87%CE%BF%CF%85%CF%82-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%B2%CE%BB%CE%AE%CE%BC%CE%B1%CF%84%CE%B1-%CE%BA%CE%B1%CE%B9-%CF%80%CF%81%CE%BF%CE%BF%CF%80%CF%84%CE%B9%CE%BA%CE%AD%CF%82](#) [ανευρέθηκε στις 8 Μαΐου 2016]

5 Χρόνια μετά τη Σύμβαση του Άαρχους για περιβαλλοντική πληροφόρηση, Πρόσβαση στη Δικαιοσύνη και Συμμετοχή των Πολιτών σε Θέματα Περιβάλλοντος, Πρακτικά Διεθνούς Συνάντησης, Ελληνική Εταιρεία για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Αθήνα, 2004

Ε΄ ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

Ιστοσελίδα του Ευρωπαϊκού Δικαστηρίου Δικαιωμάτων του Ανθρώπου – www.echr.coe.int